

М. В. Жуковіч, В. У. Праскаловіч, Л. К. Цітова

Беларуская літаратура

5

Частка 2





Уладзімір Сулкоўскі. Альбуць. Хата Якуба Коласа



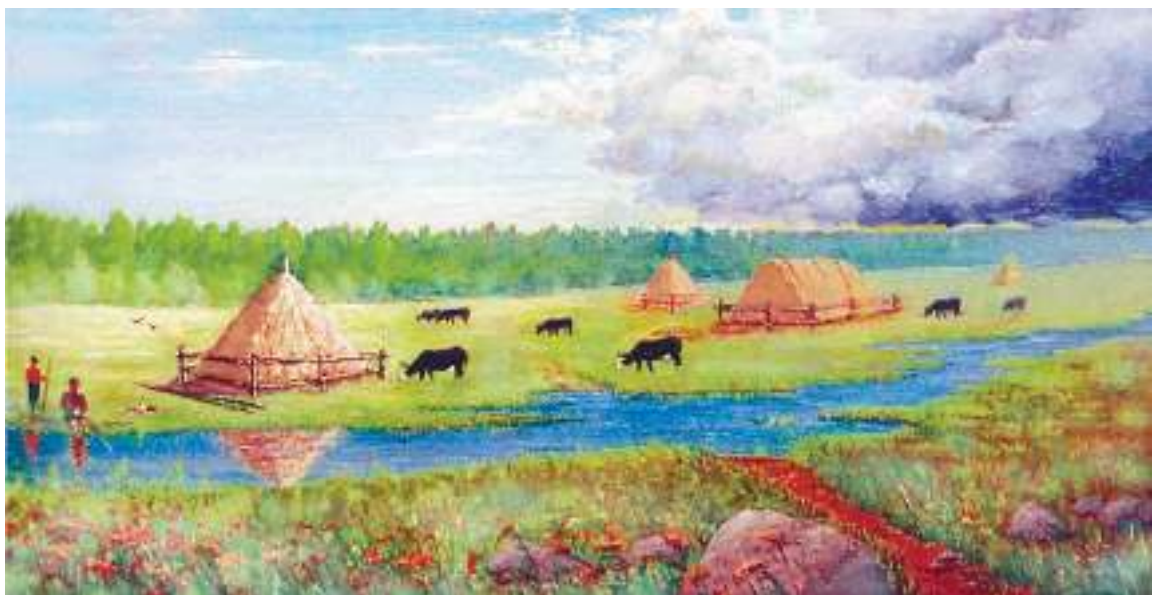
Станіслаў Жукоўскі. Лес



Уладзімір Сулкоўскі. Альбуць



Алена Бархаткова. Восень



Аляксандр Гарачаў. Маё дзяцінства



Адольф Гугель. Сонейка



Уладзімір Сулкоўскі. Прыстанька



Тамара Батакова-Мацвееўка. Валошкі ў збожжы

М. В. Жуковіч, В. У. Праскаловіч, Л. К. Цітова

Беларуская літаратура

Вучэбны дапаможнік для **5** класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

У дзвюх частках

Частка 2

*Допушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

Мінск



Нацыянальны інстытут адукацыі
2021

УДК 811.161.3(075.3=161.3=161.1)

ББК 81.2Бей=922

Ж86

Рэцэнзенты:

вучоны савет дзяржаўнай навуковай установы «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі» (намеснік дырэктара па навуковай рабоце філіяла «Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа» кандыдат філалагічных навук *С. Л. Гаранін*); настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі дзяржаўнай установы адукацыі «Гімназія № 1 імя Ф. Скарыны г. Мінска» *С. М. Шугніла*; кафедра сучасных метадык і тэхналогій адукацыі дзяржаўнай установы адукацыі «Акадэмія паслядыпломнай адукацыі» (кандыдат педагагічных навук, дацэнт *І. М. Слесарава*); настаўнік беларускай мовы і літаратуры кваліфікацыйнай катэгорыі «настаўнік-метадыст» дзяржаўнай установы адукацыі «Сярэдняя школа № 6 г. Рагачова» *І. В. Беднякова*

На вокладцы фрагмент рэпрадукцыі карціны У. Хадаровіча «Сакавік»

Умоўныя абазначэнні:



— у свеце мастацтваў;



— цікава ведаць;



— абмяркоўваем разам;



— прыкладныя тэмы для даследчых праектаў і творчых заданняў;



— спасылкі на электронны адукацыйны рэсурс «Беларуская літаратура. 5 клас», размешчаны на Нацыянальным адукацыйным партале <http://evedy.edu.by>;



— спасылкі на заданні (QR-коды) для праверкі ведаў пры дапамозе смартфона або планшэта.

ISBN 978-985-594-995-5 (ч. 2) © Жуковіч М. В., Праскаловіч В. У.,
ISBN 978-985-594-788-3 Цітова Л. К., 2021

© Афармленне. НМУ «Нацыянальны інстытут адукацыі», 2021



Сцежкамі дзяцінства

*Літаратурны твор — складанае
і непадзельнае мастацкае адзінства*

Рэкі дзяцінства —
Самыя глыбокія,
Дрэвы дзяцінства —
Самыя высокія.
Нівы дзяцінства —
Самыя шырокія,
Сцежкі дзяцінства —
Самыя далёкія.

Ночы дзяцінства —
Самыя кароткія,
Сны дзяцінства —
Самыя салодкія.
Крыўды дзяцінства —
Самыя слязлівыя.
Забавы дзяцінства —
Самыя смяшлівыя...

Васіль Зуёнак.

Неабходна ведаць

- ◆ Што такое *тэма* і *сюжэт* мастацкага твора, *эпізод* у творы; хто такі *літаратурны герой* і з дапамогай якіх сродкаў ён ствараецца пісьменнікам.
- ◆ На памяць апісанне восені з паэмы Якуба Коласа «Новая зямля».

Пажадана навучыцца

- ◆ Вызначаць тэму вывучаных твораў; вылучаць эпизоды ці дэталі, важныя для характарыстыкі дзеючых асоб.
- ◆ Характарызаваць літаратурных герояў па іх учынках, паводзінах і перажываннях.

Варта задумацца

- ◆ Якая роля мастацкай літаратуры ў жыцці чалавека?
- ◆ Якімі ведамі, уменнямі, здольнасцямі неабходна валодаць, каб стаць пісьменнікам?

Літаратурная размінка

У якіх вядомых вам мастацкіх творах было адлюстравана жыццё сялянскіх дзяцей? Прыгадайце аўтараў гэтых твораў.

ЯКУБ КОЛАС



«Я вельмі рваўся ў школу, думаў, з пераездам у Альбуць патраплю. Але не спраўдзіліся мае надзеі. Дома падлічылі, што наймаць кватэру ў Мікалаеўшчыне, карміць нас усіх там — задорага. І вырашылі ўзяць дарэктара¹, балазе вучняў у нас была цэлая куча. Яська Базылёвых — гэтак па-вулічнаму звалі яго, а поўнасю — Іван Васільевіч Міцкевіч. Добры потым настаўнік з яго выйшаў і таварыш слаўны, часта падтрымліваў мяне ў цяжкія часіны...»
(З успамінаў Якуба Коласа).

¹ Дарэктар — у дарэвалюцыйнай беларускай вёсцы — хатні настаўнік.

Дарэктар

(Урыўкі з паэмы «Новая зямля»)

На ніцях белай павуціны
Прывозяць восень павучкі.
Яе красёнцы, чаўначкі¹
У моры лесу мільгатнулі
І лісце ў багру² апранулі;
І з кожнай лісцевай галоўкі
Глядзіць твар восені-свякроўкі³.
Павее ветрык — шурхнуць травы:
Няма ў ім ласкі, ні забавы.
Не — то не шолах каласочкаў,
Не смех блакітных васілёчкаў
У межах росных збажыны;
Не — то не музыка вясны,
А ціхі жаль і нараканне⁴,
З жыццём і з сонцам развітанне.
Шыбуюць гусі ў край далёкі
І жураўлі ў той самы край.
— Бывай жа, лецейка, бывай!
Бывайце, родныя валокі!

— Ну, — кажа раз Міхал: — як будзе?
Ўжо вучаць дзеці ў школцы людзі;
Пара б і нашым за навуку...

¹ *Чаўначок* — дэталі у ткацкім станку.

² *Багра* — тое, што і барва: густа-чырвоны, пурпуровы колер.

³ *Свякроўка (свякроў)* — маці мужа; тут: самотная, тужлівая позняя восень.

⁴ *Нараканне* — тут: дакор, папрокі.

Аддаць у школку іх — не ў руку:
Давай харчы, наймі кватэру... —
І бацька тут, як на паперу,
Стаў вылічаць расходы, страту
І кончыў тым: лепш к сабе ў хату —
Не трэба й кланяцца Яхіму¹ —
Наняць дарэктара на зіму,
Ну хоць бы Яську Базылёва.
— Дамо рублёў тры і — гатова!
А хлопец спрытны да навукі.
— Ну, Яська, — майстар на ўсе рукі:
Як да сярпа, так і да кнігі.
Але ці будуць хлопцы слухаць...
Тут вочы ўніз спускае Уладзя
Ды слова ўставіць смеласць мае:
— Я больш забыўся, як ён знае...
— О, ты разумны! Ты ўсё ўмееш.
А пяць ды два не зразумееш!..
<...>

У дзве нядзелькі па Пакровах²
Прывезлі Яську ў лапцях новых;
За ім два боты без абцасаў —
Насіў іх Яська з даўніх часаў...
— Ну, вось дарэктар вам, глядзецце! —
Міхал ківае тут на Яську: —

¹ *Яхім* — брат Міхала, жыў у Мікалаеўшчыне, дзе была пачатковая школа.

² *Пакр'овы* — праваслаўнае свята, якое прыпадае на 14 кастрычніка; тут: пара восені.

За кнігі заўтра і за ўказку,
Бо грошы бацькавы — не смецце,
Каб мне вучыліся старанна!
Не патураць ім анізвання¹! —
Міхал звярнуўся к «дарактору»:
— А не паслухае каторы —
Цягні за вуха на калені:
Знайду лякарства я ад лені!
А будзе йсці навука туга,
Падгоніць бацькава папруга!² —
Стаялі хлопцы і маўчалі,
На Яську зрэдку паглядалі;
А сам дарэктар, з вузел ростам,
Ў сваім уборы бедным, простым,
У зрэбных портках³ і кашулі,
Стаяў, як бы яго прыгнулі,
Такім мізэрным⁴ і маўклівым,
У халаце суконным сівым.
Счакаўшы трошкі, ён ачнуўся,
Прышоў у памяць, азірнуўся.
Ён знаў усіх, і яго зналі;
З Уладзем колісь сябравалі,
Але цяпер не тыя часы
Рабіць нязручна выкрунтасы,
Бо цвёрда помніць, ведаць трэба:
На ім ляжыць цяпер вучэба.

¹ *Анізв́ання* — зусім, анікольнікі.

² *Папруга* — рэмень.

³ *Зрэ́бныя по́рткі* — штаны, пашытыя са зрэбнай ільняной самаробнай тканіны.

⁴ *Мізе́рны* — тут: невысокі, хударлявы; бедна апрануты.

Ён толькі летась скончыў школку
І ведаў меў у адну столку¹,
Ды й тых патраціў з палавіну,
У поле гонячы скаціну.
Таксама хлопцы разважалі
І, як трымацца з ім, не зналі:
Ці мець яго запанібрата²,
Ці лепш з ім быць далекавата.
Уладзік зараз — шмыг у дзверы!
(Такія меў ужо намеры.)
Ды йшоў пыніць ён гаспадарку.
З навукай хлопец штось не ладзіў...

Алесь за комінак схаваўся,
Адтуль на Яську прыглядаўся
І думаў там сабе без шуму
Якуюсь смешную, знаць, думу,
Бо зрэдку ўголас усміхаўся,
Яшчэ раз Яська азірнуўся,
Павесіў шапку, распрануўся —
Як вузел, хлопец невялічкі!
Крыху маркотна з непрывычкі,
Бо тут так ціха, глухавата;
Лясы, кусты і адна хата;
Тут жыць сапраўды страшнавата:
Лагчыны, яміны, раўкі —
Тут, пэўна, шворацца³ ваўкі

¹ *Стóлка* — тут: вельмі мала.

² (*Мець*) *запанібрата* — паводзіць як з роўным.

³ *Швóрыцца* — блукаць, бадзяцца.

І злыдні ходзяць, ваўкалакі¹...
Папаўся ён тут, небарака!
А лес пануры і страхлівы.
Дарэктар наш быў палахлівы;
Няма ні веры, ні надзеі
На вельмі добрыя падзеі.
Эх, цяжка жыць тут будзе, цяжка!
І нават каецца наш Яська,
Нашто даваў ён сваю згоду,
Каб знаў — не ехаў бы ён здоду,
Бо прападзе ён тут, як мыш...
У запек² Яська йдзе, садзіцца —
Да дзела ж трэба прыступіцца!
Хоць і папаў ён у няволю,
Але выконваў сваю ролю,
Бо так і гонар ты свой згубіш.
— Ну, ты, Костусь, чытаць любіш? —
Дарэктар Костуся пытае,
Абы хоць гутарка якая.
— Люблю, але яшчэ не ўмею:
Складоў ніяк я не здалею.
— Ну, гэта, брат ты мой, паўгора:
Склады чытаць ты пойдзеш скоро,
Абы каб літары нам знаць,
А на склады ўжо — напляваць.
Паслібізуеш³, і нічога —
Не трэба розуму тут многа.

¹ *Ваўкалак* — паводле легенд, чалавек, які здольны абарочвацца ў ваўка; пярэварацень.

² *Запек* — запечак, месца паміж сцяной і печкай.

³ *Паслібізаваць* — тут: папрактыкавацца чытаць.

А як Алесь? — Алесь вучыўся.
Пісаць ён нават налажыўся¹, —
Гаворыць Костусь пра Алеся.
— Што ўжо з мяне вы смеяцеся? —
Алесь аклікнуўся ім з печы:
— Хоць і пішу, ды недарэчы;
Калі што й ведаў, то забыўся,
Бо ўжо даўно пісаць вучыўся.
<...>

Мінула ночка. Дзень праз вокны
Знішчае цёмныя валокны,
На печ, у запек зазірае
І ночку з хаты выціскае.
У печы ўжо палаюць дровы,
І іх астатнія размовы
Так гучна, бойка застралялі,
Як бы паны запалявалі.
Хлапцы памыліся рупліва
І ўсе з дарэктарам пачціва
Пасталі ў рад прад абразамі².
— Маліцеся ж вы... са слязамі!
Каб даў Бог здольнасці, ахвоты
Да вашай новае работы,
Панятнасць добрую і памяць
Ўсё браць на розум вам і цяміць,
І каб да кнігі вас гарнула, —
Сказаў Міхал сынам прачула.
<...>

¹ *Налажыўца* — тут: навучыцца.

² *Абраз* — каляровы малюнак Бога або святога ў выглядзе партрэта як прадмет рэлігійнага пакланення.



— А па сняданні — за навуку!
І не чакаць мне на пануку¹,
І самі знайце свой парадак,
Каб і да кніг, як да аладак,
Таксама дружна наляталі.
Дарэктар, хлопцы — ўсе маўчалі,
Схіліўшы ўдумныя галовы,
Пакуль цягнуліся прамовы.
— А ты, дарэктар, ведай дзела:
Прыпры іх добра, як вужакаў,
Каб аж заенчыў² і заплакаў,
Каб у галовах іх кіпела!
Калі ж чаго не зразумее,
Або не ў часе задурэе,
Ці так падыме часам спрэчку, —
Стаў на калені і на грэчку! —
«Ого! — падумалі хлапята. —

¹ *Пану́ка* — прымус, заахвочванне да працы.

² *Ёнчыць* — тут: настойліва і жаласна прасіць; ныць.

Няўжо дарэктар так заўзяты,
Што будзе права сваё правіць
І на калені штодзень ставіць?
Ну, што ж? пабачым, памяркуем,
А здзеку, кпін¹ не падаруем»...

Але навука аказалась
Не гэтак страшна, як здавалась.
Дарэктар выдаўся мяркоўны²
І лепшы нават, як свой кроўны;
Умей з ім толькі пагадзіцца,
Раменным вушкам паддабрыцца...
Наадварот: тады ты — дока³,
Ў навуцы пойдзеш ты далёка.
І толькі Ўладзя хібіў часта:
Задач ніяк не браў і — баста;
Як з ім дарэктар наш ні біўся —
Ні з месца, раз ужо спыніўся;
А не — на злосць яму гаворыць,
А то часамі з ім і спорыць
Ці проста дражніцца, смяецца
І ўзяць за вуха не даецца.
Тады дарэктар адступаўся
І да другога зварачаўся.

1. Хто такі Яська Базылёў? Як ён апынуўся ў сям'і лесніка Міхала? Знайдзіце ў тэксце радкі з апісаннем знешняга выгляду (партрэта) Яскі. Што можна сказаць пра хлопчыка паводле гэтага апісання?

¹ *Кпіны* — злыя жарты, насмешкі.

² *Мяркоўны* — памяркоўны, разважлівы, добразычлівы.

³ *Дока* — адмысловы майстар сваёй справы, умелец.

2. Раскажыце, як складваліся адносіны Яські з дзецьмі Міхала — Уладзем, Костусем і Алесем. Як першая іх сустрэча характарызуе кожнага з хлопчыкаў?



3. Які наказ атрымаў Яська ад Міхала? Прачытайце адпаведныя радкі з тэксту, знайдзіце кароткія і трапныя выслоўі бацькі і растлумачце іх сэнс. Ці мог Яська быць для хлопцаў добрым настаўнікам? Што пра гэта гаворыць аўтар?

4. Як адчуваў сябе Яська ў сям'і Міхала? Якое ўражанне аказалі на хлопчыка незнаёмыя мясціны? Аб чым сведчыць яго стаўленне да сваіх абавязкаў як дарэктара? Падмацуйце свой адказ тэкстам.

5. Уявіце, што вам трэба заахвоціць дзяцей Міхала да вучобы, чытання кніг. Як вы гэта зробіце?

6. Разгледзьце рэпрадукцыі карцін Уладзіміра Сулкоўскага «Альбуць. Хата Якуба Коласа», «Альбуць» (гл. форзац 1) і Васіля Шаранговіча «Леснікова пасада», на якіх намалюваны мясціны, апісаныя Якубам Коласам у творы.

7. Паводле паэтычных радкоў і карцін жывапісу складзіце вусную замалёўку пра навакольную прыроду мясцовасці, дзе жыла сям'я Міхала.

8. Прачытайце апісанне восені ў пачатку твора. Якія змены ў прыродзе заўважае аўтар? Якім настроем прасякнута гэта апісанне? Растлумачце паэтычны вобраз:

На ніцях белай павуціны

Прывозяць восень павучкі.

Як апісанне залатой восені звязана з асноўным зместам твора і развіццём дзеяння?

9. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Алены Бархатковай «Восень» (гл. форзац 1). Якой паўстае прырода на мастацкім палатне? Параўнайце вобразы восені, увасобленыя на карціне жывапісу і ў літаратурным творы. Што ёсць агульнае ў абмалёўцы прыроды мастаком і паэтам?

10. Вывучыце на памяць урывак з твора (апісанне восені).

У старых дубах (Скарочана)

Цэлы гай старасвецкіх¹ дубоў раскінуўся па беразе Нёмана.

Такіх дубоў цяпер рэдка дзе ўбачыш. Іх не чапала рука людская, толькі даўнія часы палажылі свой след...

Асірацелыя старыя дубы ў чорных шапках бусліных гнёздаў спакойна стаялі, не варушачы ніводным лістом, і купалі ў сонцы свае адвечныя лапы.

На скошаным лузе, недалёка ад дубоў, пасвіліся статкі. Там і сям сядзелі пастушкі. У кожным іх гуртку былі свае інтарэсы, свае забаўкі, гутаркі. Сонца даўно ўжо звярнула з поўдня, але свяціла яшчэ горача. У паветры было ціха, толькі звон летнікоў² зліваўся ў адну доўгую-доўгую аднатонную песню, і, здавалася, прырода была закалыхана гэтым крыху сумным званам. Маленькія камарыкі-таўкунчыкі кучкамі гулялі на сонцы, як бы чыясьці нявідная рука трэсла ў паветры маленькую сетачку.

— Чаго яны таўкуцца тут? — спытаў Грышка Базыля і махнуў рукою па кучцы камарыкаў.

— Гуляюць, — кажа Базыль. — Ты думаеш, ім не хочацца пагуляць? Цяпер іх час, і гуляюць.

Базыль і Грышка — найлепшыя дружакі. Даўно ўжо цягнецца іх дружба — як запамятаюць. Дзве зімы ў школе сядзелі яны на адной лаўцы і трэцяе лета пасуць разам каровак.

¹ *Старасвецкі* — вельмі стары.

² *Летнікі* — тут: розныя насякомыя.

Калі катораму маці дасць у торбачку сала, то гэтае сала разразалі папалам і пяклі яго на ражончыках¹. А смачнае сала, спечанае над агнём у полі! Прыгнаўшы з раніцы, хадзілі разам лавіць рыбу і купацца. І ні з кім яны не злучаліся і, апроч свае кампаніі, другой не хацелі...

Палягуць часамі хлопцы пад дубам. Грышка ляжа на спіну і колькі мінут моўчкі ўглядаецца на дуб, пад якім яны ляжаць.

— Як ты думаеш, Базыль: ці ёсць на свеце такі чалавек, які б панёс гэты дуб?

Базыль акідаў вокам дуб і, крыху падумаўшы, казаў:
— А пэўна ёсць.

І тут жа расказваў свайму сябру здарэнне з якім-небудзь асілкам. Так, адзін селянін паехаў па хвою ў княжацкі лес. Ссек ён такую тоўстую хвою, што і два чалавекі не абнялі б яе. Узваліў на воз і паганяе каня. Конь — ані з месца! А якраз надышоў ляснік. «Стой жа, — думае ён, — нідзе ты не дзенешся: не ўцячэш з гэтай хвойай», — і сам пазірае, што будзе далей. Чалавек гэты, нічога не гаворачы, выпраг каня, прывязаў яго да канца калоды і, сказаўшы: «Няхай жа будзе брыдка каню», — узяўся за аглоблі і пацягнуў калоду. Ляснік толькі галавою пакруціў — і слова не сказаў селяніну.

— Вось каб мы былі такія дужыя, усіх бы зарэчанцаў пабілі! — уздыхнуўшы, гаварыў Грышка.

— Вось дзіва! Што іх там біць...

Хлопцы сціхлі і задумаліся.

Было тут, у дубах, адно месца, дзе Базыль любіў сядзець, назіраць і думаць. Там, над абрывістым берагам

¹ *Ражончык (ражон)* — дубчык, востры кіёк.

Нёмана, стаяў стары прысадзісты тоўсты дуб... Ад доўгіх часоў бераг, які падмываўся вадою, асоўваўся і агаляў тоўстае карэнне старога дуба. Сам гэты дуб крыху пахіліўся набок, а аголены і працягнуты над вадою яго карань здаваўся нагою, і выходзіла здалёк так, што дуб збіраўся перабрысці Нёман. Седзячы на гэтым карані, Базыль пазіраў, як беглі дробныя хвалі, як звівалася ў вадзе доўгая раска: вада то ўздымала яе, то апускала.

Каля самага берага стаяў у вадзе голы лазовы ражон. Ён тое і рабіў, што борздзенька ківаўся пад напорам вады. І ніколі не меў спачынку гэты ражон: і ўдзень, і ўночы ківаўся. Хіба, можа, зімою, як маразы скуюць лёдам ваду, адпачне гэты пахілак-ражон.

Базыль пазіраў і думаў.

А вакол было ціха, і Базылю здавалася, што ён чуе спевы гэтай цішыні. Доўга ён прыслухоўваўся, але спевы былі нейкія невясёлыя, і яму стала маркотна. Усё ішло, здавалася яму, сваёю дарогаю і жыло сваім жыццём.

А Грышка тым часам бегаў каля ракі. Якраз па тым баку ішоў з вудамі рыбак. Пабегаўшы па беразе яшчэ колькі часу, Грышка пайшоў шукаць Базыля.

Углыбіўшыся ў свае думкі, Базыль нічога не заўважаў і сядзеў усё на тым жа дубовым карані. Звесіўшы ногі над вадою, пазіраў ён уніз, як цёк Нёман. Тут было глыбока, і вада мела цёмны колер ад гэтай глыбіні.

Аб чым жа думаў хлопчык?

Відаць, аб чымсьці важным і сур'ёзным, бо губы яго былі шчыльна самкнуты, а вочы пазіралі кудысьці ўглыб.

Схаваўшыся за куст, Грышка моўчкі наглядаў за сваім сябрам. І без усякай злой мыслі раптам вылецеў з-за куста і гукнуў на ўсю моц:

— Га-а!



Знячэўку Базыль так перапалохаўся, што ўвесь задрыжаў і падскочыў. Спужаўшыся, ён не мог ужо ўтрымацца і ссунуўся ўніз. На момант, зачапіўшыся лапцем за дубовы карань, павіс уніз галавою над гладдзю вады, а потым шугануў... і прапаў з вачэй. Нёман злёгка здрыгануўся, вада расступілася і дала няшчаснаму хлопчыку месца ў халодных сваіх нетрах¹, ды колькі кругоў пабегла па вадзе ва ўсе бакі. Разы два ці тры паказалася яго галава; рука нязграбна лавіла паветра; зрабіўшы паўкруг і захлёбваючыся, ён прапаў назусім.

Грышка не ведаў, што так можа скончыцца яго дурасць, і падняў прарэзлівы крык і лямант²:

¹ *Нётры* — тут: бяздонне, надта глыбокае месца.

² *Лямант* — адчайны, немы крык.

— Ратуйце! Утапіўся! Гвалт, людзі, ратуйце!

Другія пастушкі збегліся на крык і далучылі свой лямант.



Рыбак падбег першы. Скінуўшы адзежу, адважна кінуўся ён у ваду.

Збегліся людзі.

Заламаўшы рукі, маці разрываючым душу крыкам галасіла і прычытвала. Як непрытомная, кідалася яна ў ваду, але яе трымалі мужчыны.

Сонца гэтак жа сама пазірала на гэтую з’яву; гэтак жа сама ціха было ў прыродзе, і ўсё жыло сваім жыццём. Старыя дубы стаялі спакойна, важна, як і заўсёды. Толькі галкі, спуджаныя людскім крыкам, пазляталі з дубоў, ды сіваваронкі з сярдзітым карканнем кружыліся над дуплістымі дзеравякамі, як бы злучыся на тое, што патрывожылі іх прывольны спакой, і ззялі на сонцы сваім зялёным пер’ем.

Базыля выцягнулі і адратавалі, але пасля такога здарэння ён стаў ціхім і яшчэ больш задуманным.

1. Назавіце герояў твора. Як вы ахарактарызуеце кожнага з іх?
2. На чым грунтавалася сяброўства хлопчыкаў, такіх розных па характары? Як пра гэта гаворыць аўтар? Знайдзіце і прачытайце адпаведныя радкі.
-  3. Як можна растлумачыць неабачлівыя паводзіны Грышкі на беразе Нёмана? Ацаніце яго ўчынак.
4. Якім паказаны ў творы Нёман? Адшукайце і прачытайце гэтыя апісанні.
-  5. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Уладзіміра Сулкоўскага «Прыстанька» (гл. форзац 2). На пярэднім плане мастацкага палатна — асветлены сонцам магутны дуб, пад ім — яркія

лугавыя краскі. Удалечыні серабрыцца Нёман, высока ў небе плывуць імклівыя аблогі. Прырода выглядае ўрачыста, велічна, спакойна. Звярніце ўвагу на колеравую гаму (палітру) карціны.

Параўнайце вобразы Нёмана, створаныя мастаком і пісьменнікам.



6. Падумайце, як прыказка «Разумныя жарты — смеху варты, дурныя жарты — слёз варты» суадносіцца з павучальным зместам прачытанага апавядання.

Падрыхтуйце вусную замалёўку паводле гэтай прыказкі.

Пра тэму літаратурнага твора



Калі мы збіраемся прачытаць мастацкі твор, нас найперш цікавіць, пра што ён: які час адлюстраваны, пра якія падзеі і якіх герояў апавядаецца, хто яго аўтар.

Тэма — жыццёвая з’ява ці падзея або кола з’яў ці падзей, якія адлюстраваны ў творы.

Мастацкі твор захапляе тады, калі нам па-сапраўднаму цікавыя не толькі адлюстраваныя падзеі і героі, але і думкі самога пісьменніка, яго погляды і перажыванні. Пазіцыя аўтара не адразу заўважная, і каб спасцігнуць яе, трэба думаць, разважаць над зместам, уважліва паставіцца да ўсіх кампанентаў твора.

Звычайна ў літаратурным творы ўзнімаецца некалькі праблем. Адна з іх — больш значная, галоўная, займае асобае месца. Аўтар акрэслівае і праблемы другарадныя, прыватныя, якія ўдакладняюць і дапаўняюць галоўную, і выказвае сваю пазіцыю, дзеліцца думкамі і меркаваннямі.

Звернемся да апавядання «У старых дубах». У цэнтры ўвагі пісьменніка — здарэнне, што адбылося з удзелам двух хлопчыкаў-сяброў, якое ледзь не закончылася трагічна. Базыля ўдалося ўратаваць выпадкова. (*Якраз па тым баку ішоў з вудамі рыбак.*)

Што ж пісьменнік хацеў данесці да сваіх чытачоў? Напэўна, тое, што чалавечае жыццё — найвялікшая каштоўнасць, яго так лёгка спыніць бяздумным дзеяннем, неабачлівым учынкам, часам нават выпадковым словам. Кожны мусіць задумацца над магчымымі вынікамі сваіх паводзін.

Якуб Колас раскрывае ў апавяданні і свой погляд на ўзаемаадносіны чалавека і прыроды. Чалавек, у параўнанні з навакольнай прыродай, недасканалы, неабачлівы, імпульсіўны, не заўсёды разважлівы. І толькі прырода — незалежная, велічная, гарманічная — жыве па сваіх спрадвечных законах.

Аўтар таксама расказвае пра сапраўдную дружбу Грышкі і Базыля — хлопчыкаў з такімі рознымі характарамі, пра іх дзіцячыя клопаты, гульні, мроі і забаўкі. (*І ні з кім яны не злучаліся і, апроч сваёй кампаніі, другой не хацелі...*)

Пазіцыя аўтара ў мастацкім творы выяўляецца па-рознаму. У *паэтычных творах* — праз вобразы, агульную настраёнасць, выказаныя пачуцці, нават форму і гучанне верша. У *празаічных творах* — праз абмалёўку падзей і характараў герояў, пастаўленыя праблемы, апісанні карцін прыроды і побыту.

1. Што такое тэма літаратурнага твора?
2. Вызначце тэму твора, які вы самастойна прачыталі.
3. Чытанне твораў на якую тэму вас найбольш захапляе? Чаму?

Літаратурная размінка

1. Назавіце прачытаныя вамі творы, прысвечаныя тэме Вялікай Айчыннай вайны.

2. Што, на вашу думку, у гады ліхалецця вымушала дарослых і дзяцей брацца за зброю?

МІХАСЬ ЛЫНЬКОЎ

У час Вялікай Айчыннай вайны пісьменніку давялося перажыць нечалавечыя пакуты: ягоную жонку і сына Марыка расстралялі фашысты... Боль гэты не загаіўся ў душы пісьменніка да канца жыцця. Востра адчуваецца ён у ваенных апавяданнях Міхася Лынькова «Васількі», «Дзіцячы башмачок», «Недапетыя песні», «Пацалунак» ... (Маргарыта Яфімава).



Васількі

Стаяў той асабліва прыгожы дзень, якія бываюць звычайна ў канцы жніўня месяца, калі даўно скончана жніво, звезена жыта ў гумны і над апусцелым полем дружна ўзлятаюць чародкі шпакоў — прадвеснікаў блізкае восені. Зямля здаецца лёгкай, бязважкай, яна ўся дыхае цішай, спакоем. Усё відаць як на далоні: і кожнае дрэва на шляху, і калодзежны жураў у дальняй вёсцы, і зубчасты край лесу, і бялявы дымок далёка-далёка, дзе праходзіць чыгунка. Нават бачыш, як трапечацца зжаўцелы ліст на бліжняй бярозе, як высока-высока ў небе ляціць няведама куды самотная павуцінка.

Над купчастай імшарынай пацешна ўзнімаецца бусел, паважна ляціць над полем, выцягнуўшы ўперад сваю задуменную дзюбу.

— Наш бусел! — ганарыста гаворыць Міколка.

— Хваліся! — смяюцца хлапчукі. — Што ні бусел, дык твой!

— А вот жа наш. Глядзіце! Хочаце аб заклад, на ўсе баравікі... — І Міколка ўзмахвае сваім кошыкам. Поўная ліпаўка¹ баравікоў — жаўцявых, чырванаватых, цёмных, нібы вылітых з медзі, — самыя што ні ёсць грыбы баравыя. Зверху лісты папараці, каб не трапіў пыл у кошык, ды некалькі запазнелых васількоў, якія сарваў Міколка на ўзмежку поля. Васількі — для сястрычкі. Яна хацела пайсці разам з ім у лес, але маці не пусціла: трохі прыхворвае малая.

— Ну што ж, спужаліся, грыбоў шкада! — наступае Міколка на хлапчукоў, размахваючы перад імі ліпавым кошыкам.

Бусел ляціць проста на высокую грушу-дзічку, што стаіць на ўскраі сяла, разгалістая, з буславым гняздом на самай вяршыні. За грушай Міколкава хата.

— Ага! Я ж казаў вам... — задзірыста гаворыць Міколка і пераможна шмыгае кірпаўкай носа, якая аж залаціцца пад ранішнім зыркім сонцам. Прыжмурыўшы вока, Міколка ўглядаецца ў далёкую грушу, і лёгкая хмурынка прабягае па яго жывым твары.

— Ізноў нехта бусла пужае... Вось спаймаю каторага — дам!

Усе бачаць, як бусел наважыўся быў ужо сесці на гняздо, але раптам узляцеў угору і доўга лятаў, робячы ўсё боль-

¹ *Ліпаўка* — кошык, сплечены з ліпавай кары.



шыя і большыя кругі, узнімаючыся вышэй і вышэй, пакуль не ператварыўся ў маленькую белую мецінку. І тая знікла, відаць, паляцеў бусел на сіні лес, што за ракой. Хлапчукі ўздыхнулі. Нехта задуменна сказаў:

— Вот бы самалёты такія пабудаваць, як буслы. Хочаш сесці на хвою — сеў на хвою, на дуба — на дуба, а то і на хату высокую можна сесці.

— Нашто табе такія самалёты?

— Немца каб біць зручней...

— То ж надумаўся... У нас яшчэ хітрэйшыя самалёты ёсць. Рр-а-аз — і няма сотні немцаў. Рр-а-аз — і другой ня-машака... Немцы, яны хітрушчыя, а мы яшчэ хітрэй... — рэзка абарваў Міколка хлапчука, марыўшага пра такія дзівосныя самалёты, якія махаюць крыламі і садзяцца, дзе хочуць, як буслы.

Усе задумаліся.

Немцы. Ніхто з хлапчукоў яшчэ не бачыў іх. Праўда, ужо колькі дзён, як ціхімі вечарамі глуха гудзе зямля, і гэты гул нарастае штодня. А ўчора былі частыя ўспышкі

на захадзе. Старэйшыя, калі лезлі і чапляліся да іх з пытаннямі дзеці, проста адказвалі:

— Гэта ж пабліскваюць заранкі...

— А чаму грыміць?

— Чаму, чаму... Навальніца будзе. Кладзіцеся спаць... Хлапчукі, аднак, добра ведаюць пра гэтыя заранкі.

Самі ж яны, хлопцы, дапамагалі выганяць жывёлу, якую пагналі на ўсход, каб не дасталася часам дабро ворагу. Жывёлу пагнаў сам старшыня, Міколкаў бацька, ды яшчэ другія калгаснікі. Яны яшчэ не вярнуліся да хат. А перад гэтым прасачыў раз Міколка, як бацька яго разам з другімі дзядзькамі нешта ездзілі ў лес поначы і адтуль прыехалі з пустымі драбінамі¹. Вазьмі і запытайся тады Міколка:

— То вы гранаты і кулямёты вазілі ў лес хаваць, відаць, пад тые старыя яліны... Ты ўсё прыглядаўся да іх, калі мы з табой былі ў лесе...

Бацька быў аж здрыгануўся неяк, пацямнеў тварам, але потым спакойна падышоў да Міколкі, гледзячы яму проста ў вочы — сінія, хітрушчыя, — сурова прашаптаў некалькі слоў:

— Ты глядзі ў мяне, паганец... Калі дзе-небудзь і калі-небудзь ты ляпнеш якое слова, то я...

Зірнуў на яго спадылба Міколка, моўчкі адышоў ад бацькі. Кепскія жарцікі з ім, з гэтым старым партызанам. А харошы ўсё ж бацька... Трошкі пабойваўся яго Міколка, а любіў яшчэ болей.

...Хлопчыкі падышлі ўжо блізка да агародаў, як учулі плач на ўскраі вёскі. Прыслухаліся — плач раздаваўся і ў другім месцы, і ў трэцім...

¹ *Драбіны* — тут: сялянскі воз з рашотчатымі бакамі.

— Галосяць... — спуджана сказаў адзін, і хлапчুকі разбегліся, раскідаліся, як спалоханыя вераб'і, па сваіх агародах і загуменнях, кожны да свайго двара.

Міколка бачыў ужо з-за плота старую грушу на сваім двары. Паасобныя лісткі трымцелі і свяціліся, як медзь. Уся груша пад сонцам была радаснай і святочнай, ля буславага гнязда не змаўкаў вясёлы птушыны шчэбет: у шчылінах буславага гнязда заўсёды знаходзіла прытулак дробнае птаства.

Загледзеўся на грушу Міколка, спрытна пераскочыў праз плот. Некалькі баравікоў упала з кошыка. Ён падняў іх, старанна абцёр ад пылу, палажыў назад. Сінія васількі асцярожна схаваў за пазуху, вось будзе радасці малой, калі іх выняць знянацку. Намагаючыся надаць свайму твару самы сур'ёзны выраз сталага працавітага чалавека — хаця і крывіла вусны гэта здрадніцкая дзіцячая ўсмешка, — Міколка ступіў крок, другі і раптам затрымцеў, як ліст, збялеў увесь.

Ля ганка, непадалёку ад грушы, ляжала маці на сырой зямлі. Адна рука была падкручаная, другой яна прыхіліла і моцна прыціскала да сябе, нібы абараняючы ад каго, Міколкаву сястрычку. Твару сястрычкі не відаць. У мацеры ж такія дзіўныя вочы, нібы глядзяць і не бачаць яго, яе Міколку.

Ліпава кошык ціха ўдарыўся аб зямлю, бязгучна рассыпаліся грыбы — колькі радасці было ў гэтых баравіках у лесе. Дзе ж падзелася, дзе памеркла гэта радасць? І здаецца Міколку, нібы лес гудзіць страшна-страшна. Нібы хістаюцца злосна дрэвы, нібы сама груша пахілілася раптам, хоча ўпасці на яго, прыціснуць да халоднага пяску. Страпянуўся Міколка, удыхнуў паветра глыбей і, упаўшы на калені, прынік да маці.

— Мам... а мам... ну чаго ж ты маўчыш?

Дакрануўся да матчынай рукі, яна была халоднай як лёд, цяжкай.

Заплакаць бы Міколку, на ўвесь свет заплакаць. Ды чуе ён галасы ў хаце, чужыя словы. Хіба можна слёзы свае чужым людзям паказаць? Гулка бразнулі дзверы. З хаты выйшлі людзі. Яны груба адштурхнулі Міколку ад ганка. Яны нешта неслі, ці то матчыны коўдры, ці то новае бацькава паліто. Яны некуды спяшаліся, гэтыя людзі ў нязвыклым адзенні, у нязвыклым для Міколкі абутку. Нібы на конскіх капытах, паблісквалі цвікі на падэшвах іх ботаў.

«Немцы...» — мільганула страшная думка.

І ён не глядзеў на іх, не хацеў глядзець, пакуль не зніклі іх цяжкія крокі. Ён убачыў кроў. У крыві была рука сястрычкі. Міколку стала вельмі гарача, падкошваліся ногі. Але ён устаў, выцер успацелы лоб, стараючыся зразумець, што ж адбылося з ім, што адбылося з маці, з яго маленькай сястрычкай. Узрушана шалахцела дзедаўская груша-дзічка, самотныя пчолы ляталі, кружыліся вакол спелых груш-гнілушак. Трывожна шчабятала дробнае птаства, і толькі сонца спакойна ўгравала саламяную страху, чырвоныя вярціні пад акном. А на сэрцы было пуста і чорна, нібы ўзяў хто маленькае Міколкава сэрца і выціснуў з яго ўсю гарачую кроў. Ды каменем навісла над ім неадчэпная думка: нешта ж трэба зрабіць.

Нешта ж трэба зрабіць... Ён перайшоў вуліцу, зайшоў на двор дзеда Нупрэя. То ж стары чалавек, яму год дзевяноста, ён дапаможа, параіць. Стары сядзеў на прызбе. Заўважыўшы Міколку, ён кінуўся завіхацца ля новага грабильна. Пачаў стругаць яго нажом і ўсё гэта рабіў з такім сярдзітым выглядам, што аж варушыліся густыя сівыя бровы. Міколку стала нязручна. Ён маўчаў.

— Ну, чаго ты? — не гледзячы на яго, запытаўся дзед.

— Мамцы кепска... Відаць, нежывая... Яна і сястрычка...

— А ты не пужайся... Мамку тваю немцы забілі... афіцэры. Ды не ў цябе аднаго...

— Што ж рабіць нам, дзеду?

Дзед Нупрэй так захадыўся з нажом, што нечакана аж перарэзаў грабільна і, плюнуўшы злосна, кінуў яго за плот, узрушаны чымсьці, прысеў на прызбу.

— Вось што, братачка...

А гаварыў ён «братачка» толькі сталым ды паважным людзям, а не якому-небудзь падшывальцу Міколку.

— Садзіся вот... Ну, што мы з табой — адно старое, другое малое... ці мы што зробім? Пачакай вот — прыйдзе бацька твой. Мы дамо тады рады... ім... Ды ты пастой! Не хадзі туды... у хату. Начуй у мяне.

Але Міколка пайшоў. Стары праводзіў яго доўгім позіркам, сказаў сам сабе:

— Ну што ж... Упартае хлапчанё, у бацьку пайшоў. Няхай ідзе, хоць выплачацца малое...

І Міколка плакаў. Зашыўшыся ў каноплі, ён пралажаў усю ноч, пакуль не выплакаў усіх слёз. Не на людзях жа слёзы пускаць Міколку, яму ж трынаццаць год, ён жа мужчына. А раніцой бачылі людзі, што ён хадзіў чагосьці ў лес. Потым доўга распытваў старых, па якой дарозе і куды пайшлі немцы.

Потым доўга корпаўся ў хаце, збіраючыся ў дарогу. Цяжка было знайсці патрэбныя рэчы. Разбітыя талеркі, парваныя партрэты, адзенне, яго кніжкі, сшыткі — усё гэта ляжала параскіданым злой рукой на падлозе. Ён узяў сваю старую школьную торбачку, якую пашыла яму маці,

калі быў ён яшчэ ў першым класе. Напакаваў яе, усунуў туды і стары абгрызены пенал, любімы сшытак. Пастаяў з хвіліну пад роднай грушай, клапатліва прыкрыў старэнькай, але чыстай сурвэткай твары мацеры, сястрычкі і пайшоў, не азіраючыся, агароднай сцяжынкай.

* * *

Яго бачылі потым у мястэчку, праз якое праходзіў бальшак¹.

Ён стаяў, прыхіліўшыся да тэлефоннага слупа, усё ўглядаўся на дарогу. Нехта паспрабаваў пакпіць з яго: «Ці не ў школу ты, хлопча, сабраўся, дзе ж віданы цяпер тыя школы?»

Міколка нічым не азваўся на гэты голас.

Перад ім праходзілі ўзброеныя людзі — купкамі, калонамі, у адзіночку. Узнімаючы слуп пылу, імчаліся грузавікі, грукацелі гарматы² на каменным бруку. І ўсё — чужыя людзі, чужыя машыны, чужыя гарматы. Ён часам ажыўляўся на секунду, адрываўся ад слупа, але зноў шарэў запылены твар, бяссільна апускаліся рукі. І вось ён прыйшоў, гэты доўгачаканы час. Цяпер не можа быць ніякага сумнення: гэта яны, гэта тыя, што замучылі яго маці, яго сястрычку, адабралі ад яго светлае сонца.

Уперадзе коннікаў ціха пасоўваўся вялізны аўтобус. Яшчэ не выцвіў лак на ім, не сцерліся незразумелыя жоўтыя літары і знакі. Праз адкрытыя вокны бачыў ён чорныя мундзіры, чорныя шапкі з чырвонымі кантамі. І на шапках, і на мундзірах людскія чарапы, скрыжаваныя

¹ *Бальшак* — вялікая дарога, шлях.

² *Гармата* — агульная назва артылерыйскай зброі (пушка, гаўбіца і інш.).



косці. Нехта з гэтых людзей гучна гаварыў, нехта смяяўся. П'яную песню цягнулі ехаўшыя ззаду коннікі, і песня была шэрай, як пыл, цяжкай, як камень на сэрцы.

Міколка падцягнуўся ўвесь, сцяўся ў пругкі камяк і ў імгненне вока апынуўся ля самых акон машыны.

— Наце ж вам... за маці, за сястрычку маю!

Ён проста перакінуў у акно нейкі скрутак, загорнуты ў газету. Асляпляючы слуп агню і жалеза адкінуў яго далёка на прыдарожны пыл. Выскаліўшы пеністыя храпы, уздыбіліся коні. Пазляталі шапкі з коннікаў, сёй-той бразнуўся вобзем. Чуліся разгубленыя каманды. З перакошанымі ад страху тварамі беглі салдаты з насілкамі, з лапатамі. Рэшткі¹ машыны дагаралі на дарозе, дыміліся, тлелі на каменні чорныя мундзіры. Да Міколкі падскочыў спешаны коннік, сівы нямецкі вахмістр². Ён выстраліў некалькі разоў у Міколку і потым, нібы спужаўшыся чагосьці, хутка схаваў у кабуру задымлены рэвальвер і, ссутуліўшыся,

¹ *Рэшткі* — тое, што ўцалела, захавалася; астаткі.

² *Вахмістр* — вайсковае званне ў кавалерыі.

унікаючы¹ зірнуць у Міколкавы вочы, падаўся прэч, да тых, што расчышчалі дарогу, сям-там пасыпаючы яе жоўтым пяском.

Міколка не чуў гэтых стрэлаў, яму было ўжо ўсё роўна. Нерухомым позіткам ён углядаўся ў блакітнае неба, нібы прыслухоўваўся да былых сваіх думак: аб нянавісці, аб помсце. Застылы твар стаў калючым, суровым, нібы пражыў Міколка доўгія дзясяткі год, усё перажыў, усё пабачыў на свеце. І толькі на вуснах засталіся — ні агонь, ні жалеза не змаглі іх сцерці — сляды ўсмешкі, слаўнай, дзіцячай.


Побач ляжала яго торбачка з раструшчаным пад салдацкім ботам пеналам. Ды выпалі з-за пазухі і ляжалі ў пыле запазнелыя восеньскія васількі.


Сінімі васількамі адцвіталі і вочы хлопчыка.

1. Што асабліва ўзрушыла вас у апавяданні? Якія думкі выклікала яго канцоўка?
2. Твор пачынаецца апісаннем прыгожага жнівеньскага дня. Які настрой яно выклікае, на які лад настройвае чытача?
3. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Тамары Батаковай-Мацвеенка «Валошкі ў збожжы» (гл. форзац 2). Жыта спрадвечу лічыцца сімвалам працы і дабрабыту чалавека, а васількі прыносяць прыгажосць. Ці сугучныя па настроі пейзажы, створаныя мастаком і пісьменнікам?
4. Пра што гавораць хлопчыкі, вяртаючыся з лесу, аб чым яны мараць? Што яны ведаюць пра вайну і фашыстаў?
5. З якім настроем вяртаецца Міколка дадому? Якія эмоцыі перажывае ён, калі ўбачыў, што адбылося на іх падворку? Прачытайце кантрасныя апісанні грушы каля сялянскай хаты. Як дапамагаюць гэтыя карціны зразумець душэўны стан хлопчыка?



¹ Унікаць — тут: ухіляцца ад чаго-небудзь.

6. Якімі бачыць Міколка фашыстаў, упершыню сутыкнуўшыся з імі ў сваім двары?
7. Чаму Міколка пайшоў менавіта да дзёда Нупрэя? Якія думкі апанавалі хлопчыка па дарозе да старога? Як трымаўся дзед Нупрэя падчас размовы з Міколкам? Чаму хлопчык не паслухаўся старога?
8. Прыгадайце, калі ўпершыню Міколку прыйшла думка пра помсту. Перакажыце, як ён рыхтаваўся да сваёй апошняй у жыцці справы.
9. Прачытайце радкі тэксту з апісаннем душэўнага стану Міколкі, калі ён чакаў на дарозе немцаў.
-  10. Прачытайце канцоўку апавядання. Вызначце ролю дэталей у творы — раструшчанага салдацкім ботам школьнага пенала і букеціка сініх восеньскіх васількоў.
11. Спытайце ў сваіх бацькоў, бабуль ці дзядуль, хто з вашых родных і сваякоў удзельнічаў у Вялікай Айчыннай вайне. Што яны вам казалі?

 Кожнага трэцяга чалавека страціла наша зямля падчас Вялікай Айчыннай вайны. Падлічана, каб кожнага беларуса, які загінуў у ёй, ушанаваць хвілінай маўчання, нам спатрэбілася б маўчаць аж 38 гадоў... А колькі ж стагоддзяў павінна была б маўчаць Беларусь, каб ушанаваць хвілінаю маўчання ўсіх сваіх дарагіх дзяцей, што загінулі ва ўсіх яе і не яе войнах! (*Янка Сіпакоў.*)



12. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Міхася Савіцкага «Дзеці вайны». Угледзьцеся ў постаці дзяцей, выразы іх твараў. Іх аб'яднала адно вялікае гора. Звярніце ўвагу на кампазіцыю карціны, яе асобныя дэталі, на падбор фарбаў. Падрыхтуйце паводле апавядання і твора жывапісу калектыўнае вуснае сачыненне «Дзеці і вайна».

Літаратурная размінка

Паразважайце, чаму нельга забываць пра падзеі Вялікай Айчыннай вайны. Чаму беларусы з пашанай ставяцца да ветэранаў вайны?

ВАСІЛЬ ЗУЁНАК



Інтэрэсы Васіля Зуёнкі як даследчыка роднай літаратуры, як крытыка, як перакладчыка, як публіцыста і найперш як паэта шматгранныя, рознабаковыя. Працягваючы лепшыя традыцыі нашых класікаў, піша паэт непаўторна і плённа для дзяцей. Іскрыстыя жарты і казкі, загадкі і незвычайныя прыгоды — усё пад сілу дзіцячай музе Васіля Зуёнкі (*Рыгор Барадулін*).

* * *

Прыйдзі аднойчы ў вечаровы час,
Калі плывуць дымы, як верасы,
Да кургана пясчанага, што нас
Разлучыць назаўжды, —
Прыйдзі, мой сын.

Павер хвіліну нейкую, што я
Жывы стаю між трапяткіх бяроз
І слухаю: у праведных баях
Што ты здабыў?
Што ў сэрцы ты прынёс?..

Прыйдзі — як ветру жніўнага павеў,
Каб нада мною дыхалі палі
І колас той звінеў — не адзвінеў,
Што к сонцу на руках ты ўзняў спяліць.

Прыйдзі — як песня, што табе збярог
Бацькоўскі край і дбайна перадаў.
Прыйдзі — як рэха з тысячы дарог,
Дзе голас мой твае сцягі гайдаў.

Прыйдзі — як думкі вогненнай усплёск,
Як гром ракет, што ўзлёт твой акрыляў.
Прыйдзі, мая надзея і мой лёс, —
І лёгкай будзе для мяне зямля.



1. Чаму бацька лічыць сына сваёй надзеяй, сваім лёсам? Паразважайце, што значыць для бацькі сынава памяць пра яго.
2. Якім чалавекам хоча бачыць бацька сына? З якой просьбай звяртаецца да яго?
3. Якія мастацкія вобразы, створаныя пры дапамозе параўнанняў, сведчаць пра бацькаву мару? Раскрыйце іх сэнс.
4. Якую ролю адыгрывае ў вершы шматразовы паўтор слова *прыйдзі*?
5. Якую назву далі б вы гэтаму вершу? Абгрунтуйце сваю прапанову.



6. Звярніце ўвагу на рэпрадукцыю карціны Эдуарда Рымаровіча «Памяць». Паразважайце, у чым назіраецца сувязь паміж абодвума творамі мастацтва — вершам Васіля Зуёнка «Прыйдзі аднойчы...» і мастацкім палатном. Ці можа быць што агульнае ў лёсе герояў верша і карціны?
7. Падрыхтуйце вусны зварот да блізкага вам чалавека, каб расказаць яму пра асабістыя пачуцці, выказаць свае адносіны.



Літаратурная размінка

1. Ці даводзілася вам гаварыць няпраўду ў сваім жыцці? Раскажыце, што прымусіла вас гэта рабіць.

2. Якія жыццёвыя ўрокі вы атрымалі пасля такіх недарэчных выпадкаў?

АНАТОЛЬ КУДРАВЕЦ



Анатоль Кудравец — прызнаны майстар беларускай псіхалагічнай прозы. Яго таленту ўласціва «мудрая і сардэчная чалавечнасць» (*Янка Брыль*).

У цэнтры ўвагі пісьменніка — раскрыццё духоўнага свету герояў, іх пачуццяў, перажыванняў, душэўных пакут. Праз іх малюе вобразы персанажаў, дарослых і дзяцей ярка, шматгранна, псіхалагічна дакладна. Прапануючы сваім героям свабоду маральнага выбару, аўтар паказвае працэс іх духоўнага ўзвышэння, які ніколі не бывае лёгкім.

Цітаўкі¹

(Скарочана)

Рабілі заўсёды так: пад вечар, калі сонца садзілася за лес, а з лагчыны пачыналі напаўзаць халодныя цені, хто-небудзь адзін ішоў у будку да старога Агея. Будка стаяла пасярод саду, і з травяністай дарогі, па якой мала хадзілі і яшчэ менш ездзілі, яе можна было ўбачыць, толькі добра прыгледзеўшыся...

¹ Цітаўкі — гатунак яблыкаў (буйныя кісла-салодкія плады).

У будку ішлі быццам з якой патрэбай, а на самай справе — «загаварваць» дзеда. Трэба было прыдумаць нешта такое, што магло б «завесці» старога вартаўніка. Галоўнае, каб ён не адыходзіўся далёка ад будкі і каб пры ім быў Бобік — заўсёды яго памочнік, караткахвостае звяглівае стварэнне з чорна-белай галавой.

Часцей за ўсё ў будку даводзілася ісці Кастусю. У яго не тое што была дружба з дзедам, але яму дзед давяраў больш, чым Мішку і Валіку. Можа, гэта было таму, што дзедава хата і іхні яшчэ без сенцаў дом стаялі насупраць — абапал нешырокай, як праціснуцца машыне, вулачкі, і дзед часта, асабліва зімовымі вечарамі, бываў у іх. А можа, таму, што Кастусь быў самым цярдлівым і ўважлівым дзедавым слухачом.

Відаць, у кожнага чалавека пад старасць набіраецца шмат цікавага і важнага і прыходзіць вострая неабходнасць расказаць аб усім гэтым каму-небудзь. Каму расказаць, часам бывае не так ужо і важна.

У старога Агея такая патрэба была. Калі на яго «находзіла», ён мог гаварыць цэлымі гадзінамі, быў бы толькі слухач.

Дзеду было за семдзсят. Ён добра памятаў яшчэ першую, «царскую» вайну¹, з якой прывёз Георгіеўскі крыж², потым «грамадзянскую», якую, калі верыць яго словам, ён прайшоў у сядле з галошам на адной назе і з лапцем на другой. У калектывізацыю³ кулакі спалілі яго новую хату

¹ «Царская» вайна — Першая сусветная вайна (1914—1918).

² Георгіеўскі крыж — узнагарода за баявыя заслугі і адвагу.

³ Калектывізацыя — аб'яднанне аднаасобных сялянскіх гаспадарак у буйную калектывізую гаспадарку.

і застрэлілі сабаку. Суседзі меркавалі, што сабаку наўрад ці збіраўся хто зводзіць, і загінуў ён праз свой язык. Гэта вайна зачাপіла старога мацней: не вярнуўся з фронту сын, а жонку — добрую, рухавую Параску — расстралялі немцы дома. Нехта з «добрых» людзей падаткнуў¹, што стары ў партызанскім атрадзе.

У апошні час, асабліва калі цямнела і добра пацягвала вільгаццю, у старога, як нанятая, пачынала ныць спіна: даваў знаць застарэлы рэўматызм. Цягучы боль перадаваўся ў рукі і ногі, быццам выварочваў косці, і каб не слухаць яго, трэба была якая-небудзь пільная² работа ці жывы чалавек, з якім можна было б перакінуцца словам, седзячы ля траскучага цяпла.

Часцей за ўсіх прыблягаў на агонь Кастусь. Ён грэў над цяплом рукі, грыз яблыкі і моцна рагатаў з кожнага, зусім нясмешнага дзедавага слова. Рагатаў, пакуль з-пад кузні не даносіўся прарэзлівы свіст. Кузня стаяла ў канцы сяла, і свіст часам паўтараўся некалькі разоў, быццам нехта ўдваіх перасвітваўся між сабой. Тады Кастусь раптам успамінаў, што даўно пара бегчы дамоў, што, мусіць, з поля прыехаў бацька і чакае яго...

Стары заставаўся з Бобікам...

Кастусь бег да кузні, дзе, ведаў, чакаюць яго Валік і Мішка. Калі яны світалі, значыць, набег удаўся, значыць, пазухі і кішэні ў іх набіты яблыкамі. Яны аж рыпяць, калі труцца адзін аб адзін...

Валік сустрэў Кастуся пасля паўдня ля магазіна, адвёў Кастуся пад ліпы, дзе нікога не было, і, шморгнуўшы аблупленым носам, ціха прагаварыў:

¹ *Падаткніць* — тут: зрабіць данос, выдаць (таямніцу).

² *Пільны* — тут: неадкладны, вельмі патрэбны.

— Сёння зробім налёт на Агея. Цітоў налатошым¹. Я знарок прайшоў два разы лугам, паўз канаву. Іх на вуглавой — аж голле трашчыць. Вялікія — во! Чырвоныя! — Пры апошніх словах зеленаватыя Валікавы вочы сталі круглыя і вялікія — па яблыку. — А чаго ты маўчыш? Ты пойдзеш загаворваць яго, а я і Мішка падпаўзём ад канавы. Табе і быць там доўга не трэба будзе.

— Я не пайду сёння, — панура адказаў Кастусь.

— Чаму?

— Чаму, чаму... Дзед, мусіць, здагадваецца, хто трасе яблыкі. Пасля таго як абабралі апорт², ён цэлага паўдня сядзеў у нас. Гаварыў з татам, а пазіраў на мяне.

— Да каго ж яму ісці, як не да вас? Вы ж суседзі. І трэба ж яму на некага глядзець. А заўтра ці паслязаўтра цітаўкі пазнімаюць — і не пакаштуеш.

— А калі тата дачуецца?

— Адкуль? Што, я яму скажу? Ці Мішка? Толькі трэба да кіно паспець.

— Што, кіно прывезлі?

— А ты не ведаеш? «Тры мушкецёры». Я аб'яву расклейваў. Пеця гаварыў — во гэта карціна! Ведаеш, як там б'юцца! Р-раз — і ляжыць! Р-раз — і яшчэ адзін гатоў. Прасіў, каб яблыкаў прынеслі. Можна, бясплатна пусціць.

— А калі пачынаецца?

— У дзевяць. Дык ідзём?

— Ладна. Толькі гэта апошні раз...

Ля будкі гарэў агонь. Жоўтае полымя яго — маленькае і ледзь прыкметнае — трапяталася, як лёгкая рызіна³ на

¹ *Налаташыць* — нарваць без разбору, псуючы і спусташаючы.

² *Апорт* — гатунак вялікіх зімовых чырванабокіх яблыкаў.

³ *Рызіна (рызэ)* — тут: старая ануча.



ветры. Дзед Агей у новых, але ўжо з выбеленымі расой насамі ботах стаяў пад рабінай і ламаў аб калена тоўсты яловы лапнік. Ладная горка яго ўзвышалася ля будкі, шчацілася пажоўклай ігліцай. Дзед, відаць, добра ўгрэўся. На старанна паголеных шчоках яго — заўтра нядзеля! — свяцілася кволая ружовасць, а абвіслыя вусы, якія наўрад ці чапалі калі нажніцы, хавалі добрую ўсмешку. Ён нагнуўся па новую лапку, і Кастусь убачыў, што за яго спінай, на абрэзаным сучку рабіны, як заўсёды, вісіць аднастволка. Нясмелыя жоўтыя зайчыкі ад агню скакалі па адпаліраванай да люстранога бляску ложы¹. Навошта яму гэта ружжо? За ўвесь час, як тут старажуче, дзед з яго ніколі ні па кім не стрэліў. Трошкі воддаль ад агню сядзеў Бобік. Ён спачатку памкнуўся забрахаць, але пазнаў Кастуся і завіляў матузом хваста. Падняцца, аднак, паленаваўся.

Кастусь нерашуча спыніўся перад цяплом.

¹ *Ложжа* — драўляная частка ружжа, да якой прымацаваны ствол.

— Давай бярыся за працу. Неча гультая корчыць, — весела кіўнуў дзед на лапнік.

Кастусю адразу стала лягчэй — і таму, што дзед даў работу і, значыць, мала ўвагі будзе ўдзяляць яму, і што ён сказаў сваё звычайнае і мяккае «неча». І Кастусь накінуўся на лапнік.

А дзед слімачыў палец, з якога сачылася кроў.

— Бач, чыркануў вастраўём — і да крыві, — апраўдваўся ён. — Старая скура, а парвалася.

Ён пастаяў колькі часу, трымаючы перад сабой руку, пачакаў, ці выступіць яшчэ кроў, і калі не дачакаўся, пацягнуў з кучы новы сук і храснуў аб калена.

— Ты што, паглядзець, ці жывы яшчэ дзед Агей, а? — раптам павярнуў твар да Кастуся, і Кастусь улавіў у шэрых вачах яго вясёлую хітрасць.

— Н-не, я з поля... ад таты. Ён на Гараўшчыне... Сёння конча сеяць.

— Конча? Гэта добра... Паспяшаць трэба. Ды малаціць, пакуль Ілля¹ пагоду не папсаваў... — разважліва пачаў ён. — Ну, ну... Хто так ломіць? Смялей. Рыўком трэба. Раз — і гатова. — Гэта пра сук, які Кастусь ніяк не мог асіліць. Сук гнуўся, балюча ўпіваўся ў калена, а ламацца не хацеў.

— А-а-а, няўмека! Дай сюды! — Дзед выхапіў сук у Кастуся, пераламаў і кінуў у кучу. І ўжо лагадней, памяркоўна: — Добра, хопіць. Усё роўна ўсю ноч смаліць не будзеш, а для вечара — досыць... Вячэраць будзем. А пакуль вазьмі яблыкаў — там, у саломе...

Кастусь прыгнуў галаву і ступіў у будку...

¹ *Ілля* — старажытнае народнае свята дажджоў і навальніц (адзначаецца 2 жніўня).

У будцы страшэнна пахла ўлежанымі яблыкамі, і ў Кастуся зрабілася кісла ў роце ад гэтага вострага паху.

— У нас сёння кіно будзе, — шукаючы яблыкі ў саломе, паведаміў ён дзеду.

— Кіно... Некалі і я бегаў на яго...

Дзед ускінуў некалькі лапак на агонь, і полымя з дымам і іскрамі шуганула ўгору і асвяціла ўсё ў будцы: салому, на якой дзед спаў ноччу, дзве скамечаныя пасцілкі, крысо старога парванага кажуха.

У самым кутку Кастусь знайшоў яблыкі. Гэта былі «ціты» — вялікія, чырвона-малінавыя. Яны, відаць, даўно ляжалі, бо былі халодныя і мяккія. Кастусь ведаў: націсні на каторы — палец улезе. Усадзіў зубы ў адзін з іх, другі ўзяў у руку. «Мусіць, з той яблыні, пра якую гаварыў Валік», — падумаў ён, але гэта думка чамусьці не спалохала яго.

— Ну як, можна есці? — спытаў дзед, не падымаючы вачэй ад складанчыка, якім счышчаў кару з лазовага дубчыка. Другі дубчык, акораны і завостраны, ляжаў ля яго ног.

— Ёгы, — поўным ротам адказаў Кастусь.

— А зараз мы павячэраем па-мужчынску. Ты не вячэраў яшчэ?

— Не паспеў, баяўся ў кіно спазніцца.

— Ну, кіно так рана не стануць круціць. Яшчэ даяркі кароў не падаілі.

Кастусь падышоў да рабіны, пагладзіў ложа аднастволкі. Трапяткія зайчыкі пераскочылі на руку, асвяцілі яе. За рабінай, прыгнуўшы да зямлі цяжкое голле, стаялі яблыні. Цяпер, калі зусім сцямнела, здавалася, што раслі яны вельмі густа. Недзе за імі, у рагу, расла і тая цітаўка. Кастусь прыслухаўся. Там было ціха.

— Ну, чаго ты там топчашся? Ідзі да цяпла, — падаў голас дзед. — Колькі пaeў я гэтага сала, а такога, як eў у сорок трэцім, не даводзілася. — Ён ужо дастаў, мусіць, з будкі, палатняную торбачку, развязаў яе і выняў скрутак у прасаленай газеце. Разгарнуў газету. Там быў ладны — на палову далоні — кавалак сала. Дзед адрэзаў два тонкія скрылікі, потым пакапаўся ў торбачцы і дастаў акраец хлеба...

— Бяры ражон... — Дзед працягнуў Кастусю дубчык і скрыль сала. — Ражон з сырой галіны лепш, чым з сухой. Сырая сама не гарыць, а сала ў той час паспявае. Хлеб вазьмі.

Кастусь узяў ражон, устуркнуў на яго сала і ўткнуў у полымя. Дзед сваё ўжо трымаў над агнём, пакручваў ражон у пальцах. І вось там, у агні, нешта запішчэла, засквірчэла, засіпела... Сала пацямнела і пачало слязіцца...

— Хватай барзджэй — ды на хлеб, а то ўцячэ ўсё! — закрычаў дзед на Кастуся, убачыўшы, што ў таго ўвесь тук¹ з сала збягае ў агонь. — Во гэтак, гэтак... — І сам прыціснуў свой скрылёк на хлеб.

— Дык я ж гавару, ніколі я смачней нічога не eў...

Ён зноў сусе ў полымя ражончык, і адтуль зноў чуецца трэск: узрываюцца, падаючы на вуголле, шарыкі туку. Зноў смачна пахне паленым, да слёз шчыпле ў носе цыбуля...

— Ну, куды ты лезеш? Згарыш, дурань. — Дзед замахваецца на Бобіка, які падлез так блізка да агню, што да ўсіх пахаў прымяшаўся пах паленай шэрсці. — На во, лаві. — Дзед кідае кавалак хлеба ўгору, далей ад агню.

¹ Тук — растоплены тлушч.



Бобік ловіць хлеб, прагна, не жуочы, глытае, ледзь не давіцца, доўга аблізваецца і зноў падступае да цяпла, нецярпліва ўпіваецца вялікімі, чырвонымі ад агню вачыма то на Кастусёвы, то на дзедавы рукі.

— Сем сутак акружэння... Сем сутак баёў. Страляніна то заціхае, то распяляецца. І мы ляжым у балоце, — спрабуе весці далей свой расказ дзед. Кастусь тым часам падкідвае некалькі лапак у агонь. — А на дварэ не тое што холад, золасць¹ страшная. Да касцей пранізвае...

Перарваў расказ Бобік: забрахаў залівіста і працяжна — туды, за рабіну.

— На, еш, — Кастусь кінуў сабаку скарынку.

Бобік праглынуў яе, пастаяў, навастрыўшы вушы, і раптам кінуўся ў цемру.

— Чаго б гэта ён? — павярнуў галаву дзед. — Паглядзі, можа, ідзе хто. Кастусь прыгнуўся да зямлі.

— Не, нікога не відаць.

¹ *Золасць* — сырое, пранізліва халоднае надвор'е.

А голас Бобіка чуўся ўжо ў самым рагу. Вось ён адчайна заекатаў, і ўслед за яго скавытаннем пачуўся глухі ўдар у зямлю, потым затарахцелі дробныя. Мусіць, нехта скочыў з яблыні і ўслед за ім пасыпаліся яблыкі.

— Э-э-э, дык вунь яно што!.. Ах вы, зладзеі! — прарэзліва закрычаў дзед.

Ён кінуў на траву ражон і хлеб, сарваў з сука ружжо і, гарлапанячы на ўвесь сад, пабег.

Кастусь нейкі час нерухома стаяў ля агню. Што рабіць? Бегчы ўслед за дзедам ці заставацца ля будкі? Ён ускінуў на агонь ламачча і падаўся на сабачы голас.

Не дабегшы да рога саду, Кастусь зачাপіўся за нейкі корч і расцягнуўся на ўвесь рост, балюча выцяўшы калена. Устаў, доўга цёр пабітае месца, потым паплёўся назад.

Сабака брахаў ужо недзе за пасёлкам. Відаць, хлопцы паспелі рвануць аж туды.

Не даходзячы метраў трыццаць да будкі, Кастусь убачыў дзеда. Той ішоў, сагнуўшыся, трымаючы абедзвюма рукамі падол кашулі. Убачыўшы Кастуса, жаласна і вінавата ўсміхнуўся:

— Яблычкаў сабраў... Буду частаваць цяпер...

— А дзе... ружжо?..

— А-а-а, ружжо? Там... стаіць... ідзі прынясі. — Дзед кіўнуў галавой назад, адкуль ішоў.

Ружжо Кастусь знайшоў адразу. Яно стаяла ля ствала цітаўкі. Іхняй цітаўкі. На зямлі бялелася абабітае лісце, цямнеў вялікі адарваны сук...

Калі Кастусь вярнуўся да будкі, дзед ляжаў ля агню на саломе, падбіўшы пад галаву кажух. Твар яго быў зусім белы. Дыхаў ён часта.

— Вам нядобра? Можа, доктара паклікаць?..

— Не, не трэба. Пройдзе... Гэта не першы раз. У баку нешта коле... І дыхаць не дае... Але яно пройдзе... Трэба толькі супакоіцца. А ты паспяшай — кіно пачынаецца.

Дзед гаварыў праўду. З пасёлка даносілася лапатанне рухавіка.

Кастусь падкінуў у агонь галля. Полымя рванулася ўгору, азарыла дзедаву галаву, будку. І Кастусю здалося, што дзед неяк дзіўна ўсміхаецца.

— Я скажу тату, што вам нядобра... Ён на матацыкле скочыць, прывязе доктара...

— І не думай... Мне ўжо лепей... Бачыш, я ўжо і сеў. — І дзед сапраўды сеў, апіраючыся слабымі рукамі аб зямлю. — Яно пройдзе. А ты ідзі. Вазьмі яблыкаў і ідзі.

— Я не хачу, дзядуля...

Кастусь адступіўся ад агню і ўбачыў Бобіка. Увесь мокры з галавы да ног, ён паспеў падабраць хлеб і цяпер аблізваў дзедаў ражон.

— У-у, гад! — замахнуўся на яго нагой Кастусь, але сабака з віскам паспеў адскочыць убок.

— Дык я пайшоў, дзядуля.

— Ідзі здароў, — адказаў дзед, і ў яго голасе Кастусю зноў пачулася тая ж усмешка.

Калі Кастусь падыходзіў да сяла, з-за кузні вынырнулі дзве постаці. Першым быў Валік.

— Ну, што? — насцярожана прашаптаў ён.

— А пайшлі вы! — у распачы закрычаў Кастусь.

— Ціха, чаго ты крычыш? Пачуе хто-небудзь. Нікога не пазнаў?

— Пазнаў, і цябе, Цар, і Мішу. Усіх пазнаў... — Злосць на сябе і на хлопцаў сціснула яму горла, і ён заплакаў.

Потым пад ліпамі, куды яго завялі, ён сказаў, хліпаючы носам:

— Нікога ён не пазнаў.

— Дык чаго ты плачаш? Гэта ж добра.

— Добра?.. Ты ведаеш, ён хворы... Зусім хворы...

Кастусь не чуў, як Валік паклаў яму ў кішэню дзве вялікія мяккія цітаўкі — з тых, што не паспелі пагубляць, уцякаючы, не заўважыў, як яны абодва — і Валік, і Мішка — зніклі. Перад вачыма ў яго стаяў дзед Агей і яго незразумелая ўсмішка. Чаго ён усміхаўся?..

У кіно ў гэты вечар Кастусь не пайшоў.

1. Што за чалавек быў дзед Агей? Як склаўся яго лёс? Што пра гэта распавядае аўтар?

2. Чым выкліканы частыя наведванні Кастусём дзеда Агея? Як пры гэтым паводзіў сябе дзед?

3. Прыгадайце сустрэчу Кастуся з Валікам каля магазіна. Што прапанаваў Валік сябру? Як Кастусь адрэагаваў на гэту прапанову?



4. Як сустрэў хлопчыка дзед Агей? Пра што раскажаў яму, калі частаваў гасця смажаным салам і хлебам? Прааналізуйце, як трымаўся пры гэтым Кастусь.

5. Ці здагадваўся дзед Агей, навошта Кастусь прыходзіць да яго ў сад? Чаму стары цяропліва ставіўся да хлопчыка?

6. Што адбывалася ў душы Кастуся пасля развітання з вартаўніком? Прачытайце адпаведныя радкі. Чаму, сустрэўшыся з Валікам і Мішам пасля набегу ў сад, Кастусь заплакаў? Што азначаюць слёзы героя? Патлумачце ролю дыялогу паміж дзедам і хлопчыкам.



7. Чаму, на вашу думку, адбыліся змены ў поглядах Кастуся на стасункі з людзьмі? Якую ролю ў жыцці хлопчыка адыграў дзед Агей? Чаму ў той вечар Кастусь не пайшоў у кіно?



8. Паразважайце, чаму аповяданне названа «Цітаўкі». Якую іншую назву можна даць твору?



9. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Алены Бархатковай «Познія яблыкі». На мастацкім палатне — восеньскі дзень, празрысты і светлы. На пярэднім плане — рассыпаня на сталё яблыкі і сціплы букецік жоўтых кветак. Побач — адзінокая яблыня. Карціна надвычай паэтычная, напоўненая пяшчотай, стоенай цішынёй, лёгкім сумам. Звярніце ўвагу на кампазіцыю, вобразы, дэталі, на падбор фарбаў. Ці сугучныя па настроі палатно жывапісу і літаратурны твор?



10. Складзіце план твора і падрыхтуйце пераказ аднаго з эпізодаў.

Пра сюжэт літаратурнага твора



Вы ўжо ведаеце, што пісьменнік у мастацкім творы расказвае пра падзеі, здарэнні, якія адбываюцца з персанажамі. Гэтыя жыццёвыя сітуацыі звязаны паміж сабой і падаюцца аўтарам у пэўнай паслядоўнасці: адна падзея вынікае з другой і ў той жа час служыць штуршком да падзеі наступнай.

Сюжэт літаратурнага твора — паслядоўнае разгортванне падзей, у якіх раскрываюцца характары і ўзаемаадносіны герояў.

Сюжэт твора грунтуецца на **канфлікце** — сутыкненні, супярэчнасцях характараў персанажаў (гэта тлумачыцца адрозненнем інтарэсаў, імкненняў, пачуццяў герояў і праяўляецца ў іх паводзінах, учынках, разва-

жаннях, перажываннях). Канфлікт з'яўляецца асновай сюжэта.

У сюжэце мастацкага твора выдзяляюць некалькі ключавых момантаў — этапаў. Звычайна ў пачатку аповеду пісьменнік нібыта рыхтуе чытача да ўспрымання падзей: знаёміць з месцам і часам дзеяння, з галоўнымі героямі. Гэта *экспазіцыя* твора. Затым адбываецца падзея, якая «ўцягвае» герояў у асноўнае дзеянне, — *завязка* сюжэта. Далей дзеянне пачынае інтэнсіўна разгортвацца і дасягае найбольшага напружання — *кульмінацыі*. Гэта самыя важныя падзеі ў лёсе герояў, яны выклікаюць у чытача найбольшыя эмоцыі, хваляванні і перажыванні. Нарэшце асноўнае дзеянне набліжаецца да завяршэння і заканчваецца *развязкай*.

Звернемся да апавядання Анатоля Кудраўца «Цітаўкі». Пачынаецца яно з аповеду пра звычку хлопцаў-дружбакоў наведваць старога вартаўніка дзеда Агея, каб разжыцца смачнымі яблыкамі з калгаснага саду. Гэта *экспазіцыя* твора. Эпізод сустрэчы і дамовы Валіка і Кастуся каля магазіна — *завязка* апавядання. Далей дзеянне паступова развіваецца: Кастусь ідзе ў сад, прыходзіць да дзеда, вячэрае з ім і «загаварвае» яго. Момант, калі дзед Агей, пагнаўшыся за злодзеямі, раптам адчуў сябе кепска, а Кастусю стала сорамна і брыдка за сябе і сяброў, — самы напружаны. Гэта *кульмінацыя* сюжэта. Потым дзеянне ідзе на спад і завяршаецца сустрэчай Кастуся з хлопцамі. *Развязка* апавядання — Кастусь сядзіць пад ліпамі і плача ад распачы і сораму за сябе і сяброў, ад спачування хвораму Агею, а перад вачыма ў хлопца — загадкавая дзедава ўсмешка.

1. Што такое сюжэт літаратурнага твора?
2. Якія асноўныя этапы ў развіцці сюжэта вы вылучыце? Як называецца самы напружаны момант у развіцці сюжэта?
3. Прыгадайце цікавы жыццёвы выпадак, удзельнікам або сведкам якога вы былі. Паспрабуйце зрабіць яго сюжэтам невялікай вуснай замалёўкі. Прадумайце экспазіцыю, завязку, развіццё дзеяння, кульмінацыю, развязку.



Літаратурная размінка

1. Якія мастацкія творы беларускіх пісьменнікаў на тэму сяброўства (дружбы) вы прачыталі ў пачатковых класах? Як можна ахарактарызаваць герояў гэтых твораў?



2. Каго можна назваць сапраўдным сябрам? Звярніцеся да «воблака слоў» і выберыце патрэбныя словы для адказу. Можа, вы маеце іншыя меркаванні? Падзяліцеся імі.

ГЕНРЫХ ДАЛІДОВІЧ



Творы Генрыха Далідовіча вылучаюцца глыбокім псіхалагізмам, своеасаблівай настраёвасцю, багаццем мовы, уменнем будаваць дыялогі... За ўсім жа гэтым — той своеасаблівы свет, у якім жывуць людзі, народжаныя багатай фантазіяй аўтара. Адначасова ў іх характарах, паводзінах, учынках ёсць нешта і ад тых, каго пісьменнік добра ведае, з кім сутыкалі яго жыццёвыя дарогі. А самае памятливае, уражлівае бярэ пачатак з маленства (*Алесь Марціновіч*).

Страта (Скарочана)

1

Як цяпер, помню: Бокуці прыехалі ў нашу вёску ўвосень. У разлагоджаную, ціхую і сонечную часіну — у самае красаванне бабінага лета.

Казалі, дагэтуль Бокуць-бацька працаваў у горадзе, быў на добрай пасадзе, але сам папрасіў, каб яго назначылі дырэктарам нашага саўгаса. Разам з ім заявіліся яго жонка і двое дзяцей, хлопчык і дзяўчынка.

Дзяўчынка, Валя, была яшчэ маленькая, мела ці не тры гады, а хлопчык, Міця, быў мой аднагодак, як і я, пяцікласнік.

Міця адразу выдзеліўся сярод янкавінскіх падлеткаў. Ужо нават тады, калі выходзіў з таксі, шпацыраваў з маці ды з сястрою па вёсцы альбо калі ішоў першы раз у школу. На дварэ шчадрыўся яшчэ пышным цяплом верасень, мы, янкавінскія дзеці, былі яшчэ ў касцюмчыках, а Міця апрануў ужо руды плашчык, начапіў на шыю шалік адпаведнага колеру, на галаву — карычневую кепачку з чорным гузікам наверху, нёс у руцэ не ранец, як насілі мы, а пакоўны чорны скураны партфель з металічнаю акоўкаю на рагах. І яшчэ Міця быў у акулерах, надзвычай белы; амаль усе гараджане, што прязджалі да нас, мелі не чырвань ці ружовасць, як мы, вясковыя, але такой белізны на твары дасюль мы не бачылі ні ў кога.

Адмысловае адзенне, партфель, акулеры рабілі Міцю сур'ёзным, разумным і сталым — ледзь не маларослым дзядком. Усе ў вёсцы, хто спатыкаў яго на вуліцы, здзіўляліся, азіраліся не то з усмешкаю, не то з пачцівасцю на такога незвычайнага вучня, які ішоў у школу не адзін,

а з маці, трымаючы яе пад руку. Яна таксама мела на сабе адмысловыя, гарадскія, уборы.

Міця з маці спачатку зайшлі ў настаўніцкую, а пасля ўжо наша класная кіраўніца прывяла навічка ў пяты «А». Як і заўсёды перад пачаткам урока, мы бегалі, штурхаліся, гаманілі, але пры Ірыне Вітальеўне і навічку пацішэлі, бачачы, што дырэктараў сын будзе вучыцца якраз у нашым класе: сын ранейшага дырэктара саўгаса, ганарлівец Артур, таксама вучыўся разам з намі і нямала папсаваў нам ды настаўнікам крыві. Які ж будзе гэты навічок, як ён пачне паводзіцца? Я здзівіўся, можа, больш за ўсіх: класная сказала, што Міця Бокуць будзе сядзець са мною на першай парце (мяне пасадзілі тут як летуценнага, не зусім уважлівага вучня, каб я заўсёды быў на вачах і каб настаўнікі ў любую часіну маглі перапыняць мае марыроі ды вяртаць да рэчаіснасці).

Калі пачаўся ўрок, я адчуў нейкую нядобрую насцярожанасць. Міця не толькі не загаворваў, але і зусім не зважаў на мяне; паклаўшы, як першакласнік, рукі на парту, выпрамлена сядзеў і не зводзіў вачэй з маладой настаўніцы беларускай літаратуры. Ці ён задзіраў па прыкладу свайго папярэдніка нос, ці хітраваў, ці на самай справе быў сур'ёзны, глыбакадумны? Я час ад часу скасавурваў на яго вока, але ён па-ранейшаму быў непарушны, толькі, бадай, яшчэ болей ненатуральна белы, нібы не меў у сваіх жылах ні кроплі крыві.

Калі настаўніца задала нялёгкае, нават цяжкае, для ўсяго класа пытанне, дык сярод нас не шмат знайшлося ахвотнікаў адказаць. Але Міця падняў руку, здаецца, не задумваючыся.



— Калі ласка, новенькі, адкажы, — усміхнулася настаўніца.

Ён устаў і, хвалюючыся, пачаў гаварыць. Гаварыў ціха, але абдуманая, ясна і, галоўнае, як мне здалося, вельмі глыбока, нібы настаўнік. Я з нейкаю нават трывогаю адчуў: не, я так добра не адказаў бы, хоць быў, як казалі, «харошы» вучань. І Янка, наш круглы выдатнік, бадай, таго не ведае.

— Ды ты выдатна ведаеш тэорыю літаратуры, паэтычныя памеры! — усклікнула ўражаная маладая настаўніца. — Звычайна вучні гэта знаюць слаба.

— Я і сам пішу вершы... — прызнаўся, сумеўшыся, Міця.

Іншы вучань, канечне, у такую хвіліну ўспыхнуў бы чырванню, як паспелы памідор, а колер Міцевага твару амаль не змяніўся; толькі сям-там на шчоках заружовіліся тоненькія жылачкі.

— Дык ты, можа, прачытаеш тое-сёе сваё зараз? — прасіла настаўніца.

— Не, — збянтэжыўся той. — Я пасля... Сшытак свой пакажу... Я якраз пішу па-беларуску...

— Малайчына! — пахваліла здзіўленая настаўніца. — Я з задавальненнем пачытаю твае вершы.

Пасля гэтых слоў у мяне, сказаць шчыра, аж сціснулася, замерла сэрца: вунь яно што! Міця — паэт! Вось чаму, мусіць, ён носіць акуляры, плашч, кепку, партфель! Паэт, відаць, не як усе — незвычайны. Ва ўсім. Міця, хоць і падлетак яшчэ, ужо таксама незвычайны. Можа, і таму, што гарадскі, больш і лепш нешта ведае.

І я ад Міцевай перавагі востра адчуў сваю мізэрнасць. Я не маю такога гарадскога адзення, абутку, не ўмею так прыгожа гаварыць, хоць таксама пішу вершы, тое-сёе з іх надрукавалі ўжо ў школьнай насценнай газеце, але цяпер, можа, гэты новенькі адным якім вершам заслоніць мяне. Бадай, грэх — зайздросціць вельмі заўзята ці мець да шчасліўца непрыязь, але не так і лёгка адолець свае ўзбуджаныя пачуцці. Як я ні затаіўся, але, мусіць, настаўніца заўважыла маю рэўнасць, мае пакуты, бо неяк нязвыкла ўсміхнулася, паківала галавою.

Тут жа, калі Міця пераможна, як герой, сеў, здарылася на першы погляд непрадбачанае, а на самай справе звычайнае для нашага класа і, можа, для ўсіх вучняў нашага ўзросту: нехта з задніх парт запусціў у Міцю кавалачак гліны. Камячок уцэліў Міцю ў вуха; ён уздрыгнуў, але не падхапіўся, не азірнуўся, а ўціснуў галаву ў плечы. Я аж пазлараднічаў: так табе, выхваляка, і трэба! Ведай, што ганарыцца вельмі не варта! Яшчэ праз хвіліну я заўважыў, што па яго белай шчацэ пакацілася буйная слязіна. Значыць, здагадаўся я, гэты навічок — не ганарлівец ды задзірака, як сын ранейшага дырэктара саўгаса, а цяльпук¹. Як

¹ Цяльпук — тут: спакойны, няспрытны.

і наш аднакласнік Антон, які таксама не ўмее абараніцца, плача, калі яго хто-небудзь пакрыўдзіць.

Настаўніца заўважыла і кінуты камячок, і Міцевы слёзы.

— Хто зняважыў навічка? — ціха, але строга, спахмурнела запытала яна, здаецца, найбольш пазіраючы туды, дзе на апошняй парце на нашым радзе сядзеў пераростак Віця Шпак. — Ты, Віця?

— Не, — загуў той. — Чаму гэта ўсё я ды я вінаваты, калі што якое?!

— Нельга так, дзеці, — сказала настаўніца. — Трэба не засмучацца, а радавацца, што ў наш клас прыбыў добры вучань, выдатнік. Ад гэтага ўсім нам будзе толькі карысць.

Прамовіла і пільна зірнула мне ў вочы. Я не вытрываў яе красамоўнага позірку, апусціў галаву і густа пачырванеў: раптоўна мне стала горача ў шчокі.

2

У вольны час мы любілі гуляць у футбол. Любілі — нават не тое слова; лепш сказаць, мы самаахвярна, адрынута ад іншых захапленняў і ўцех ганялі мяч, адчуваючы велізарную страсць у гульні, забітых галах, у перамозе, а таксама адчуваючы моцную горасць ад прапушчаных галоў і прыкрых паражэнняў...

Вось і тады, неўзабаве пасля школы, да мяне зайшлі мае сябры Янка, Віця. Мы рушылі на футбольнае поле.

У Засценку я заўважыў у садзе Міцю. Бокуці пачалі жыць у хаце нашага чалавека, які на час аддаў саўгасу сваю гаспадарку і паехаў з сям'ёю на цаліну¹. У ранейшага

¹Цаліна — цалінныя землі, пераважна Сібіры і Казахстана, якія пачалі інтэнсіўна асвойвацца ў 50-я гады XX ст.

гаспадара быў вялікі сад, дык вось цяпер на зялёнай атаве на поплаўчыку пад ачахла зеленаватаю яблыняю антонаўкаю, пад якой ляжала нямала апалых яблыкаў, і быў Міця. У кепачцы, у плашчыку, ён сядзеў на нейкім дзіўным, здаецца, сплеченым ці то з карэння, ці то з дубцоў крэсле, гайдаўся ўперад-назад, трымаючы на каленях загорнутую кнігу. Вочы яго былі заплюшчаныя, твар задуменны — ён шчодро быў асветлены ўжо нізкаватым, крыху жоўтым, бяклым, але ўсё яшчэ лагодным сонцам. Увесь зялёна-рудаваты сад быў азалочаны мяккім, пяшчотным і ў той жа час развітальным сумнаватым святлом. Восеньскія жаўтавата-рудыя ці чырвоныя мазкі на лісцях, на траве, а таксама паніжэлае, засмяглае неба, астылае сонца, лёгкае белае павуцінне ў паветры, апусцелыя палі — усё гэта выклікае ў душы харошую журботу. Міця, відаць, у гэтыя хвіліны якраз і быў у палоне нейкай узнёсласці ці занепакоенай задумлівасці.

Янка і Віця зірнулі на яго з вясёлым здзіўленнем; я душою адчуваў, што Міцю цяпер няможна непакоіць, але палічыў, што, можа, будзе лепш, калі паклікаць Міцю ісці разам з намі. Усё ж ён наш аднакласнік.

— Міця! — бадай забыўшыся пра сваю нядаўнюю рэўнасць, а таксама збянтэжанасць, паклікаў я. Дзеці, як усе ведаюць, даволі хутка забываюць свае гаркоты, пакуты і слёзы, хутчэй, чым дарослыя, становяцца жыццярадасныя.

Міця ўздрыгнуў. Адплюшчыў вочы, учапіўся за ствол яблыні і запыніў крэсла. Хоць і быў на дварэ, але твар, рукі яго бялеліся, быццам злепленыя са снегу.

— Хадзем з намі гуляць у футбол, — запрасіў я.

— Дзякую, — падняўся, прамовіў Міця. — Я яшчэ не ўсе вывучыў урокі.

— Ды нічога ж цяжкага не задалі, — сказаў я. — Усё лёгкае.

— Усё, і самае лёгкае, трэба вывучыць, зразумець вельмі ясна, — без крыўды, але па-сталаму сур'ёзна адказаў той. — Вывучыш, зразумееш — навучышся думаць, разважаць, усё будзеш схопліваць на хаду. Мозг свой трэба трэніраваць змалку.

— Ад вялікага розуму галава баліць... — уставіў слова пераростак (пяцікласнік-другагоднік) Віця, як кажучь на-стаўнікі, «заядлы абібок, вораг навукі».

Міця на гэты жарт нічога не адказаў, нібы і не зважаў — як сталы ўжо чалавек.

— Хадзем, — зноў паклікаў я. — Калі не хочаш быць абаронцам ці нападаючым, дык можаш стаць варатаром. У нас якраз няма яго.

— Я не ўмею гуляць у футбол, — нечакана прызнаўся Міця і, здаецца, нават крыху збянтэжыўся. Можа, і за тое, што яго могуць палічыць за нейкага хліпака, а не за мужчыну. — Мне няможна бегаць, цяжка падымаць. У мяне лейкоз¹...

Я, канечне, як і мае сябры, не зразумеў, што такое лейкоз, але чамусьці ўсцешыўся, што не ўсё здольвае і ўмее наш навічок-выдатнік. Вось, бачыце, у такую прыгожую і захапляльную гульню, як футбол, гуляць не можа. А сапраўды, які гэты хлопец, мужчына, калі не ўмееш гуляць у футбол?

— Дык, можа, пабудзь у нас за суддзю... — паблажліва прамовіў я.

¹ *Лейкоз* — захворванне крыві, ці белакроўе.

— Дзякую, — зноў пачціва адмовіўся Міця. — Я не ўмею і судзіць, бо не знаю правілаў. Гуляйце без мяне. Я яшчэ крыху пасяджу ды пайду ў хату.

— Беленькі... Смятаннік! — як мы адышліся, пакпіў Віця. — Сынок-пястунчык...

Я адчуваў, што Віця залішне зласлівы, але не заступіўся за Міцю. Бо не думаў асабліва пра гэта: усе думы былі пра футбол. Але нейкі гаркаваты след на душы застаўся.

Увечар, калі я, стомлены, вярнуўся дадому, дык якраз маці і бацька гаварылі ў хаце пра прыезджага дырэктара саўгаса.

— Надта ж белы іх хлопец, — пахітала галавою маці. — Мусіць, надта хворы ён.

— Кажуць, белакроўе ў яго, — адказаў бацька. — Не жылец ён на гэтым свеце. Рана-позна памрэ.

— Божа мой, божа! — забедавала спагадная маці. — Такі ж маладзенькі, ветлівы і, як кажуць, разумны, сталы, а гэтакі нешчаслівы... Вот гора для бацькоў...

Чуючы гэта, я, канечне, не ўсё разумеў, не так глыбока адчуваў Міцева і яго бацькоў няшчасце, як адчувалі мае маці і бацька, але і дзіцячым сэрцам усвядоміў: не буду злы, няшчыры ці помслівы да Міці. Нейкая незразумелая мне самому пяшчота да хворага навічка агарнула маю душу, здаецца, напоўніла яе нечым новым, больш змястоўным.

3

На ўроку матэматыкі, калі мы рашалі задачу, Міця нечакана нахіліўся да мяне.

— Давай, Стась, выйдзем на двор, — ціха прашаптаў ён. — Мне блажыць¹.

¹ *Блажыць* — непрыемнае адчуванне.

Падняўшы галаву, я ўбачыў: твар яго не толькі звыкла белы, але цяпер яшчэ і стомлена-спакутаваны, з нейкім ценом цяжкага болю ды страху.

Мы папрасіліся ў настаўніка і падаліся з класа.

— Калі я ўпаду раптам, дык ты не бойся, — сказаў ён. — У мяне часта кружыцца галава, бывае млосць¹, а то нават ідзе з носа кроў. Здараецца, зусім трачу прытомнасць.

Гэта сталая гаворка пра страшныя выпадкі напалохла мяне, і я аж разгубіўся. Бадай, упершыню сваім яшчэ дзіцячым сэрцам адчуў тое, пра што раней, бадай, і не думаў, а калі і думаў, дык з не такім усведамленнем, — пра смерць. Адчуў яе пагрозны подых. У мяне аж сціснулася душа: сапраўды, як кажучь мае бацькі, чаму Міця, шчыры, далікатны, разумны хлопец, такі нешчаслівы? Адкуль, навошта прычапілася да яго такая страшная хвароба? Чаму яна ўвогуле ёсць? Я задаваў сабе гэтыя і іншыя пытанні, канечне, не знаходзіў на іх адказ, і гэта вельмі прыгнятала мяне. Здавалася, каб сказалі, што для Міцевага вылячэння трэба нешта аддаць — руку, нагу, вока, — дык я аддаў бы не задумваючыся. Я адчуў вялікі, небывалы дагэтуль прыліў спагады і шкадавання.

На дварэ, сонечным, але ветраным і пасцюдзянелым ужо, Міця запыніўся, прытуліўся да сцяны. Ногі і рукі яго трымцелі і, канечне, не ад холаду.

— Можа, на свежым паветры палягчэе, — прамовіў ён. — Можа, не самлею.

— А можа, я скажу настаўнікам, што табе блага? — запытаў я з трывогаю. — Няхай яны выклічуць па тэлефоне ўрача з Дзераўной.

¹ *Млосць* — заміранне сэрца ад моцных хваляванняў ці хваробы; крайняя вяласць, расслабленасць арганізма.

— Не, не трэба, — адказаў ён. — Ніякі ўрач, нават прафесар ці акадэмік, мне надта не паможа. Я ў медыцынскім даведніку вычытаў, што мая хвароба невылечная. Ніхто яшчэ не ведае, адкуль і чаму яна бывае, як яе лячыць... — дрыготкаю рукою дастаў з кішэні пінжака два невялікія пачкі з надпісамі на незразумелай мне мове, адкрыў іх і ўзяў з кожнага ў рот па адной белае таблетцы. — А па-другое, ніхто не павінен ведаць, што я такі хворы... З-за гэтага мы нават пераехалі сюды... Таму я папрашу цябе: не гавары, калі ласка, нікому, што ты пачуў і ўбачыў. Я цябе паклікаў, бо думаў: упаду, як падаў ужо. Ды я табе веру...

Я падакляраваў, што буду маўчаць, не раскажашь Міцевай тайны, хоць яна ўжо не была тайнай для нашай вёскі. Нехта быў у горадзе, неяк уведаў усё пра Бокуцяў і раскажаў янкавінцам пра страшную Міцеву хваробу.

Неўзабаве, калі Міцю палягчэла, мы вярнуліся ў клас. Я з той часіны глыбока ў душы пачаў насіць Міцеў цяжкі сакрэт.

4

Мінула пагодная, а пасля і дажджлівая восень, насталі сіберныя¹ халады.

Міця скончыў першую чвэрць лепш за нас усіх — толькі на «моцныя», як казалі, пяцёркі, пахадзіў пасля канікулаў у школу яшчэ крыху, недзе да паловы марознага гурбістага снежня, і нечакана злёг у пасцель. У яго часта, па некалькі разоў на дзень, пачала здарацца непрытомнасць альбо ішла з носа ці рота кроў: ён схуднеў, абяссілеў, аж пасінеў — з ложка не ўставаў.

За восень я прывык да стрыманага, крыху дзікаватага, але шчырага суседа па парце, дык цяпер кожны дзень пры-

¹ Сібёрны — тут: вельмі моцны, рэзкі, люты.

ходзіў да яго. Мы рабілі разам урокі, чыталі кнігі ці доўга гаварылі пра раней прачытаныя раманы і аповесці, бывала, нават і спрачаліся — кожны з нас па-свойму разумеў тое, што было апісана ў прачытанай кнізе... Гэта значыць, нас вабілі прыгоды, небяспечныя, але цікавыя падарожжы ў незнаёмыя краіны, пошукі скарбаў, сутычкі з ворагамі, пагоні, подзвігі, высакародныя пачуцці, пазнанне свету, што быў далёка ад нас. Мы нават павыбіралі і прысвоілі сабе імёны, мянушкі герояў, што нам найбольш спадабаліся. Жартуючы, за вочы давалі іншыя імёны, мянушкі і нашым аднакласнікам. Ні Міця, ні я тады нават і не здагадваліся, што цікавае ёсць і паблізу нас: чамусьці здавалася, што яно, цікавае, было і ёсць толькі недзе далёка, а вось тут, на нашай зямлі, яго ці няма, ці ёсць вельмі мала. Яшчэ чыталі мы адзін аднаму свае вершы, правілі іх альбо нават і разам складалі доўгія ці кароценькія вершаваныя творы для нашай новай насценнай газеты. Трэба шчыра прызнацца: у Міці ўсё выходзіла хутчэй і лепш: ён і спрытней знаходзіў патрэбныя словы, рыфмы, і ясней, ямчэй выяўляў думку, і ўмеў сказаць пра звычайнае неяк вельмі ж незвычайна, хораша. Я часамі аж не даваў сабе веры: няўжо Міця ўсё гэта прыдумляе сам? А па-другое, уражваўся, што ён, мой аднагодак, думае зусім іначай, чым я, нібы зазірае ўжо туды, куды я яшчэ зазірнуць не магу. Адыходзячы дадому, я браў яго сшыткі і назаўтра заносіў іх у школу, а пазней ужо іх, правераныя настаўнікамі, прыносіў Міцю.

5

На дварэ шалее завіруха, але ў Бокуцевай хаце не хладна...

Я сяджу на крэсле каля ложка, а на ложку ляжыць накрыты коўдраю Міця. Пад яго галавою горка падушак, падушка ляжыць і на яго грудзіне. На ёй — разгорнуты сшытак. Мы рашаем задачу — на пяць ці шэсць дзеянняў. Калі я не пачуў Міцевага голасу, падняў галаву, адарваўшы позірк ад свайго сшытка, што ляжаў на каленях, дык убачыў: Міця, закінуўшы галаву, ляжыць з заплюшчанымі вачыма. Лоб, шчокі яго ссінелыя, вочы запалыя, вусны пасмяглыя і таксама быццам пасінелыя, шыя худая, з вострым кадыком. Краёк грудзіны, што відаць праз расхінутую ля горла кашулю, белы-белы, як вымазаны крэйдаю.

— Давай крыху адпачнём, — ціха прашаптаў Міця слабым голасам. — Вельмі кружыцца галава. Можа, і ад таго, што ў хаце горача і я даўно ўжо выходзіў на двор. — Перадыхнуў, а пасля папрасіў: — Толькі ты сёння маму не кліч... ёй і так цяжка...

Я, канечне, не ведаю, чаму Міцю раптоўна становіцца блага, але гэта раптоўнасць заўсёды ашаламляе мяне: у апошні час яна ўсё часцейшая і страшнейшая. Мусіць, вось і зараз хлыне з носа ці горла кроў. Тут жа, бачу, Міця хапае з-пад падушак белы ручнічок, затульвае рот і паварочваецца на бок. Сэрца маё сціскаецца ад болю: ну чаму Міця так пакутуе, чаму і за што так яго нехта пакрыўдзіў, не даў здароўя?

Усё ж, думаю, трэба выйсці і паклікаць Міцеву маці, цётку Веру. Але я не паспеў нават падняцца, як яна, нібы адчуўшы душою бяду, заходзіць сама і падбегае кідаецца да ложка.

— Сыночак ты мой бедны... — як і кожны раз, пачынае плакаць яна. Бярэ ручнічок, выцірае сынавы вусны, шчаку

і шыю. Ручнік усё больш і больш робіцца чырвоны, і гэта непажаданая яркая пляміна на ім коле вочы.

— Можа, каб ты не напружваўся, дык усё было б добра. Не старайся ўжо так, сыночак, не адстаць ад іншых. Паправішся — хутка ўсё нагоніш. Ты ж кемны хлопчык.

Міця павярнуўся, лёг на спіну і заплюшчыў вочы. На яго лбе расою выступіў пот. Я адчуваю: мне трэба пайсці адгэтуль, пакінуць Міця ў спакоі. Без мяне ён, можа, не будзе больш ні чытаць, ні пісаць, а прысне, адпачне.

— Стась, пабудзь яшчэ, — адчуўшы мой рух, ціха прамовіў Міця. — Зараз мы кончым рашаць задачу.

— Пабудзь, Стасік, — просіць услед за сынам і цётка Вера, садзіцца на ложку ля сынавых ног. — Толькі вы не рашайце ніякіх задач. Пасядзіце, адпачніце. А я вам зараз тое-сёе падсілкавацца прынясу.

— Не, мама. Задачу мы ўсё ж павінны кончыць рашаць, — не згаджаецца Міця. — А падсілкавацца сапраўды прынясі, калі ласка.

— Добра, сыночак, — кажа цётка Вера, выходзіць з залы і праз хвіліну вяртаецца з падносам. На ім у вазе горкаю ляжаць буйныя чырванабокія яблыкі, жаўтаватыя апельсіны (іх, апельсіны, я ўпершыню ўбачыў і пакаштаваў тут, у Бокуцяў), побач два кубкі з чаем, дзве лустачкі булкі, з маслам і чорнаю ікрою.

Мне і сёння няёмка: па-першае, як ні дакараю сябе, а з прагаю пазіраю на гэтыя дзівосныя цяпер, зімою, дары, а па-другое, ёсць адчуванне, што цётка Вера болей радавалася б, каб гэтак ахвотна і апетытна еў усё, як і я, і Міця. Ён звычайна есць мала, нібы праз сілу, хоць яго бацька дастае яму ўсё, што ён толькі не жадае.

— Ешце, хлопчыкі, — кажа цётка Вера, падае Міцю, а пасля і мне чай і лустачкі. — Гэта ўсё дужа спажыўное¹.

Сказаць шчыра, чай я піў рэдка (піў малако ці ваду з вядра), гэтую ікру недалюбліваў за яе кісласць (у тых разы, бывала, і згортаў яе ўпотаі пальцам з лустачкі, выкідаў), але цяпер узяўся сілкавацца, каб і наталіць голад, і падаць апетыту Міцю. Раней я першы з’ядаў усё, а цяпер стараюся не спяшацца, хоць яблыкі, якія дасць цётка Вера пасля, мяне вельмі вабяць. Я адзін з’еў бы іх усе на гэтай вазе.

— Даядай, сыночак, — просіць цётка Вера, — не адставай ад Стасіка. Дык і ты будзеш гэтакі здаровенькі, крэпенькі, ружовенькі.

Пазней, калі мы перакусілі, рашылі задачу, я заспяшаўся дадому. Цётка Вера выйшла мяне праводзіць.

— Дзякую, дзіцятка, што ты прыходзіш, памагаеш Міцю, разганяеш яго сум, — прамовіла яна, прытрымаўшы мяне на ганку. Паклала мне руку на плячук, прытуліла. — Я і не ведаю, што мы без цябе рабілі б. Міця так прывык да цябе, так чакае... — усхліпнула. — Хоць ты і малы яшчэ, не ўсё разумееш, але ведай: Міцю нашаму вельмі блага... Дзяды, бацькі нашы, я, Мікалай Іванавіч — усе мы, дзякуй богу, здаровыя, а вось да Міці чамусьці прычাপілася гэткая страшная хвароба... Ён змалку хварэе і хварэе, не бачыць дзіцячай уцехі, стаў дарослы... Ён усё ведае пра сябе, але, як сталы, умудроны які чалавек, трымаецца з усіх сіл, хоча быць такі, як і ўсе здаровыя дзеці... Сам бачыш: хвароба не зрабіла яго злым ці сумным. Наадварот, у яго гэтулькі дабрыві, шчырасці, што аж душа баліць: такі добры чала-

¹ *Спажыўны* — тут: карысны, які змяшчае неабходныя для жыццядзейнасці арганізма рэчывы.

век быў бы... Ён жа ўжо адабраў са сваёй бібліятэкі кнігі, а таксама асобныя свае дарагія яму рэчы, цацкі і наказаў пасля аддаць табе... На памяць... — Замаўчала, затуліла твар рукою, здаецца, мацней прыціскаючы мяне да сябе. Падштурхнула: — Ну, бяжы. Будзь здаровенькі, разумны, шчаслівы. Заўтра зноў прыходзь, калі ласка. Мы будзем цябе чакаць. Я сёння гаварыла з тваёй маці, яна дазваляе, каб ты прыходзіў да нас, рабіў разам з Міцем урокі...

Расчулены словамі, а найбольш тым, чаго недагаварыла цётка Вера, а таксама яе болем, я пабег у зімовы цёмны вечар, адчуваючы, што нешта мяняецца і мяняецца ў маёй душы, прыходзіць тое, чаго я раней ці не ведаў, ці ведаў не ў такой меры.

6

Пад цяпло, перад маем, Міця памёр.

Хавалі яго мы ўсёй школай на нашых вясковых могільках, плакалі разам з дарослымі, шчыра шкадуючы, што пайшоў ад нас такі добры, але нешчаслівы хлопчык. Бокуці пазней, пасля пахавання, перадалі мне ўсё, што наказваў Міця. Я і сёння берагу твая кнігі, што мы некалі любілі чытаць, а таксама Міцеву кепачку, яго пенал і любімы компас. Берагу як памяць, як даўнюю і, можа, яшчэ няздзейсненую мару.

Прыязджаючы з горада, я кожны раз заходжу да Бокуцяў. Яны, цяпер пенсіянеры ўжо, сівыя дзед і баба, засталіся назаўсёды жыць у нашых Янкавінах, каб быць паблізу свайго любімага сына. Заходжу я і на могількі, падоўгу стаю ля агароджы і помніка — з яго з лёгкаю журботнаю ўсмешкаю пазірае на мяне па-ранейшаму маладзенькі Міця, можа, здзіўляючыся, што я пасталеў ужо, нават крышку пасівеў і стаміўся.

Часамі, калі мне бывае нялёгка на душы, калі мне нехта зробіць прыкрасць¹ ці калі я сам ашукаюся альбо зраблю ганебны ўчынак, я думаю: жыў бы Міця, дык ён памог бы мне лепш ва ўсім разабрацца. Нямала ў мяне знаёмых, сяброў, але Міця, можа, быў бы маім самым лепшым і надзейным таварышам.

1. Ад чыйго імя вядзецца аповед у творы?



2. Прасачыце, як мяняліся адносіны Стасіка да Міці. Як апісвае ён сваю першую сустрэчу з Міцем Бокуцем і свае адчуванні? Знайдзіце і прачытайце адпаведныя радкі.

3. Чым адрозніваўся Міця ад вясковых хлопчыкаў? Што ў яго знешнасці і паводзінах здзіўляла аднагодкаў і вяскоўцаў? Як яны ставіліся да навічка?

4. Як успрыняў Стась навіну пра невылечную хваробу Міці? Пракаменціруйце яго развагі: *...дзіцячым сэрцам усвядоміў: не буду злы, няшчыры ці помслівы да Міці. Нейкая незразумелая мне самому пяшчота да хворага навічка агарнула маю душу, здаецца, напоўніла яе нечым новым, больш змястоўным.* Як гэта прызнанне характарызуе Стася?

5. Што зблізіла хлопчыкаў? Чым яны любілі займацца? Пра што марылі?



6. Які след у поглядах Стасіка на жыццё і людзей пакінула сяброўства з Міцем?

7. Раствлумачце сэнс назвы апавядання. Прыдумайце сваю назву твору. Паразважайце, ці можна назваць апавяданне «Урокі». Чаму?

8. Твор складаецца з шасці частак. Дайце назву кожнай з іх.



9. Складзіце вусную замалёўку «Мой найлепшы сябар». Апішыце яго знешні выгляд, узрост, характар, захапленні, заняткі.

¹ *Прыкрасць* – тут: непрыемнасць.

Літаратурная размінка

Тэма ўзаемаадносін чалавека з жывёламі ў творчасці многіх пісьменнікаў з’яўляецца традыцыйнай. Згадайце прачытаныя вамі вершы, апавяданні ці казкі, дзе адлюстравана сяброўства паміж людзьмі і «братамі нашымі меншымі».

МАКСІМ ЛУЖАНІН

Максім Лужанін — літаратурны псеўданім пісьменніка Аляксандра Каратая. «Творчасць М. Лужаніна — гэта эпічны і разам з тым лірычны, мастацка-публіцыстычны летапіс жыцця беларускага народа, разгорнуты на працягу стагоддзя...» (*Любоў Гарэлік*).

Аптымізм, любоў да жыцця, свету прыроды, да людзей, увага да іх клопатаў, нягод і выпрабаванняў уласцівы і самому пісьменніку, і героям, створаным яго мастацкім талентам.



Добры хлопец Дзік (Скарочана)

Што ж за ён быў, той хлопец?

Хлопцам назваў яго адзін малы чалавек з нашага двара. А быў гэта звычайны дваровы сабака. Ніякі не медаліст і не нашчадак славурых сабачых радоў з дыпламамі і рада-слоўнаю, вытокі якой губляюцца недзе ў абымшэлых часах.

Затое — сябар! Мой асабіста, нашага дома цалкам, усяе вуліцы, дзе мы жылі, дый, можна сказаць, усяе ўсходняй ускраіны горада.

Дома мы яго лічылі за сямейніка, сціплага сваяка, што ўсё чыста разумее, усім спагадае, толькі параіць не можа, не ўмее гаварыць.

Хто ж былі мы, хатнія? Наташа, жончына сястра, са сваёю дачкою Інай, я з жонкай. Усіх нас, як і ката Хаму, Дзік ведаў па імёнах, склікаў за стол есці, зваў з двара ў кватэру, запрашаў да тэлефона, рабіў многа іншых далікатных паслуг.

Найбольш турбот у яго было са мною. Звыкшы, што ў хаце на мяне казалі Алесь, ён вельмі смешна схіляў галаву набок, прыслухоўваўся, чаму я абзываюся, калі госці кажуць Максім. Найбольш блізкія яму былі словы Гаспадар і Гаспадыня, яны будуць часам ужывацца і далей. Не таму, каб падкрэсліць акалічнасці першынства ў доме ці, не дай бог, уласніцтва, не. У сабачай свядомасці, сцвярджаюць кінолагі¹, гэтыя словы замацоўваюцца адразу ж і назаўсёды, вызначаючы асоб, каго трэба слухаць і самаахварна бараніць, чые волі нельга пераступаць...

Як Брэх стаў Дзікам

Шчанюк змалку трымаўся вельмі годна. Павольна хадзіў, бегаў трухам, не спяшаючы, таксама не хапаючыся еў. І галасу² без толку не падымаў, ніколі не заходзіўся брэхам ад першага шолаху за акном ці на гародзе.

Злавіўшы вухам шум ці гукі, пакуль чутныя яму аднаму, падымаў з падсцілкі галаву і клаў яе на лапы, каб раслухацца: абвяшчаць трывогу ці драмаць сабе паціху далей. Калі ўчуты шум не спыняўся, сабака падымаў га-

¹ *Кінолаг* — спецыяліст, які вывучае сабак, іх пароды, звычкі, паводзіны, умовы ўтрымання, выхавання і развядзення.

² *Галас* — тут: бязладны крык.



лаву вышэй і коратка папярэджваў: «Боб-боў!» Так ён нібыта даваў знаць: я — нападзатове, але не турбуйцеся, небяспекі блізка няма.

Другой ступенню зрыхтаванасці да абароны было нешта сярэдняе паміж «бб-боў!», «бб-бых!» і «бб-рэх!». Але сігнал падаваўся значна галасней і паўтараўся двойчы. Гэта азначала: парушэнне спакою набліжаецца, чуюцца зусім выразна. Сабака ўсхопліваўся на лапы, боўкаў разы тры і ваяўніча становіўся каля ўвахода...

Усе гэтыя звычкі сабака захаваў і надалей: заставаўся няспешным на бег і на ежу, легкаважных выскоў наконт небяспекі не рабіў і лішняга галасу не ўчыняў.

У адным толькі быў скоры: збірацца гуляць. Зачуўшы ўлюбёнае слоўца і ўявіўшы, колькі прыемных неспадзяванак можа трапіцца падчас праходкі, ён ужо ўстояць на месцы не мог. Радасна цяўкаў і грудзьмі адчыняў дзверы ў калідорчык. А тут — стоп! Далей сам не вырвешся — знадворныя дзверы на зашчэпцы.

Не шкадуючы лап, сабака кідаўся ў пакой да вешалкі, дзе апранаўся занадта павольна, як на яго нецяярплівасць, а часам і знарок, каб падражніцца, ягоны праважаты. Радаснае павіскванне рабілася настойлівым і, здавалася, пераходзіла ў слоўную просьбу: «Ды не марудзь ты, калі ласка! Уздзявай хутчэй сваё паліто, калі яно табе ўжо гэтак трэба, я ж і ў хаце, і на дварэ ў адной адзежы бегаю!»

Пачуўшы паасобны сігнал «бб-баў!», звычайна гаварылі: «О, сабака зрабіў адзін брэх!» І далей: «Чуеце, падае трэці брэх. Трэба ісці паглядзець, што там».

Так пакрысе пачала ўсталёўвацца мянушка. Сямейная нарада памеркавала і ўхваліла:

— Брэх у яго прыемны, барытон¹ мяккі, хоць у салісты аддавай. Значыць, быць яму Брэхам.

З гэтым імем сабачка пахадзіў не вельмі доўга. Ён прыбываў у росце літаральна штодня, уздоўж шэрай спіны сталі заўважнымі тры цямнейшыя паласы, акурат як у дзікіх парсюкоў.

Паляўнічы Валянцін нядбала выслухаў цямяную легенду аб паходжанні нашага выхаванца:

— Нешта вельмі складана. А ці не свінячага ён заводу? Чысты дзік, — і тыцнуў пальцам на цёмныя палосы поўсці на спіне.

Усе дружна сталі пярэчыць: ні з характару, ні з выгляду наш мілы сабачка і блізка не стаяў да названай жывёліны, ні свойскай, ні дзікае.

Каля нас па суседстве жыў Лявон, пяцікласнік. Ён упадабаў імя Дзік...

¹ *Барытón* — мужчынскі голас, сярэдні паміж басам і тэнорам.

А «Дзік» — была знаходка! Тое імя, што трэба. Асцярожны, але не баязлівы, кемлівы, хада — спорная¹, слых — пашукаць трэба, усё гэта прыдаецца і дома, і ў лесе, дзе птушкі і звяры трымаюцца ў заўсёднай асцярозе, каб не дацца ў крыўду дужэйшаму.

Дык чаму ж бы не ахрысціць яго Дзік?

Здарэнне ў завулку

...Раніцай, зусім не падобнай на снежаньскую — снег падаў і раставаў пад нагамі, — яшчэ на прыцемку я выбраўся прайсці падыхаць паветрам. Ніяк не канчалася тэрміновая работа, трэба было прасвяжыць галаву.

Ставарышаваць мне адразу падручыўся Дзік, ён яшчэ не дацягваў да года, але выглядаў на дарослага пса.

Я адамкнуў варотцы і спыніўся, нічога не бачачы. Ліхтароў не было. Трымаючыся агароджы, намацаў нагамі тратуарчык і завярнуў за вугал. Дзік падбег да мяне ўсутыч² і мнагазначна цяўкнуў. Ён хацеў некуды адбегчыся і прасіў прабачэння: пахадзі, маўляў, трохі адзін, мне тут трэба зазірнуць у адзін адрас, са знаёмымі панюхацца.

Дзік падставіў галаву мне пад руку: гладзь і май пэўнасць, я цябе хутка даганю. І растаў у тумановай вільгаці.

У баку хлебазавода пасігналіла машына, няйначай, прасілася ў двор на загрузку. Значыць, хутка будзе выхадзіць начная змена. І я пакіраваўся пад хлебазавод.

На скрыжаванні мяне схапілі ззаду за каўнер.

— Палітончык! — закамандаваў рыплівы голас. — Скідай і — носам да плота. Каб ні руху, ні гуку.

¹ *Спóрны* — тут: хуткі, пругкі, энергічны.

² *Усутыч* — вельмі блізка, ушчыльную.



Тут не паспрачаешся! У яго ж, напэўна, ёсць зброя, дый напарнік, відаць, непадалёку. Але — паліто! Няхай старое, але перспектыў на новае не прадчуваецца. Як не сваімі рукамі, павольна расшпіляў я гузікі. Думалася даволі рызыкоўна: пачну скідаць з рукавоў і накіну гэтаму д’яблу на галаву, ану і забрытаю¹.

Раптам мой каўнер адпусцілі, той самы голас, але значна памякчэлы, папрасіў:

— Паклічце, калі ласка, свайго сабачку...

Я азірнуўся. Дзік, наш рахманы² і вясёлы шчанюк, прыціснуў да плота прысадзістага чалавека, паклаўшы яму лапы на плечы, гыркаў і дабіраўся да горла.

Вельмі хацелася блаславіць між вачэй прыпёртага, але нешта стрымала.

— Дзік, сюды!

¹ *Забрытаць* — тут: узяць пад сваю ўладу, прымусіць падпарадкавацца.

² *Рахманы* — пра жывёл: ручны, свойскі, паслухмяны, спакойны, нязлосны.

Калоцячыся, напружаны да апошняй жылкі, сабака паслухаў. Чалавек не паспеў зрабіць кроку, як завуў немым голасам: Дзік ірвануў яго за сцягняк.

— Каму сказана: сюды! А ты — давай адгэтуль... І да-рогу забудзь.

Чалавек пабег у завулак. Мне каштавала нямала высіл-каў утрымаць сабаку за нашыйнік.

— Нікуды не пойдзеш, супакойся, — я пачухаў шэрую галаву за вушамі. — Ты маеш львінае сэрца. І гэта будзе адзначана ў летапісе нашага дома.

Калаціла нас абодвух больш ад узрушэння і неспадзя-ванасці, хоць і страху хапіла, не ўтаю...

Сабака атрымаў дадатковы паёк з цялячых храшчыкаў, еў і час ад часу падымаў на мяне галаву. Нібыта запэўніваў: нічога не здарылася і не здарыцца, давай толькі гуляць усюды разам.

Дзік — вартаўнік

— Дзік, паглядзі ў акно!

Сабака ахвотна прымаў даручэнне, бег да крайняга ад дзвярэй акна, адкуль быў бачны ганак, і клаў лапы на падаконне: а што там робіцца на двары? Калі ўсё было ціха, ніхто не стукаўся да нас, не хадзілі незнаёмыя, гракі не збіралі чарвей каля плота, сабака адварочваў морду да таго, хто падаваў голас: «Чаго трывожыцца, маўляў, ніякіх падстаў клікаць мяне на дапамогу няма, тым больш перабіваць сон. Калі шурхне што, я пачую раней».

Так яно заўсёды і бывала. Дзік імгненна абуджаўся нават ад шолаху, без загаду бег да акна, і не дай божа, калі прыкмячаў чужога ці, яшчэ горай, сабаку. Ён з размаху адчыняў дзверы грудзьмі, разводзячы лапамі паслухмяныя

палавінкі. А ў сенечках¹ падымаў брэх, адсунуць зашчапку самому не ўдавалася...

Звычайна, аглядзеўшы праз акно двор, сабака заставаўся абьякавы, калі там хадзілі жыхары суседняга дома: свае людзі, бачыш іх кожны дзень. Твары і постаці абвыклыя, як дваровыя дрэўцы і дрывяныя хлёўчукі ўздоўж агароджы.

Хіба толькі для Лявона і Аліка можна было зрабіць выключэнне: махнуць хвостом і ўсміхнуцца, а то і добразычліва паказаць зубы, што выклікала ў іх вялікае захапленне.

Добрым вокам пазіраў Дзік і на іншых хлапчукоў, якія высыпалі гуляць з двухпавярховых драўляных баракаў², што належалі недалёкаму заводу. Малыя плацілі яму сімпатыяй за сімпатыю і спрабавалі ўчаставаць кавалкам абаранка ці аладкі. Дзік ад чужых ежы не прымаў, але ў такіх выпадках, каб не ўкрыўдзіць чалавека, браў пачастунак, адносіў пад плот і заграбаў пяском.

Дзеці рагаталі і дзівіліся.

Алік растлумачыў:

— Сабака не грэбуе, але зараз паснедаў, не галодны, — потым знойдзе і з’есць.

Петрыкаў бацька, заводскі інжынер, чарнявы мужчына высокага росту, непрыязна глядзеў, як Дзік закопваў ладнаваты кавалак беллага сыру, урачыста паднесены яму Петрыкам.

— Ты што, збіраешся тут буфет адчыняць? — інжынер пхнуў сабаку нагой. — Гэтаму і людзі жадны.

¹ *Сэ́нцы* — памяшканне паміж жылой часткай дома і ганкам у вясковых хатах.

² *Барак* — будыніна, звычайна дашчаная, для часовага жылля.

Той адскочыў, прыняў ваяўнічую паставу, але стрымаўся і не брахнуў нават.

Петрык кінуўся, прытуліўся шчакою да натапыранай поўсці сабакі.

Тады перапала і яму:

— А ты — дадому! І больш не ацірайся каля брудных сабак.

Петрык, размазваючы па тварыку слёзы, пайшоў за бацькам.

Ні я, ні Дзік не маглі тады суцешыць яго — сварыўся не хто-небудзь, а родны бацька.

Зрэшты, ягонае абурэнне можна было зразумець: і людзі, і горад толькі-толькі станавіліся на ногі пасля вайны — збыткавацца¹ не было чым. Да таго ж Мільчанка, так звалі інжынера, ашчаджаў² кожную капейку, ён збіраў грошы на матацыкл.

Дзік і кот Хама

Звычайна кот умошчваўся ў адчыненай фортцы, сачыў, як чубяцца і сварацца на вішняку вераб'і, і ляскаў зубамі. Ад прагнасці, хутчэй ад звычкі сваіх продкаў — паляваць, лавіць жывое, у яго падрыгвала ніжняя сківіца.

Пераканаўшыся, што з форткі свежае дзічыны не здабудзеш, кот вылез на дах. Неасцярожны верабейка падскакаў заблізка да мызы³ драпежніка. Хама скочыў і не адзержаўся на слізкіх гонтах⁴. Зляцеў далоў, а на лапы

¹ *Збыткавацца* — мець празмерна многа.

² *Ашчаджаць* — тут: зберагаць, эканоміць.

³ *Мыза* — морда жывёлы.

⁴ *Гонта* — невялікія тонкія дошкі, востра заструганыя з аднаго боку, і з пазам — з другога, для пакрыцця даху ў будынках.

добра не стаў, не паспелі спружыніць, што звычайна ратуе катой пры паданні, і таму пабіў нос, а таксама губы каля вусоў.

Дзік уважліва аблізаў яго, як і тады, калі ратаваў абсмаленага ў печы, і прынёс, узяўшы за каршэнь, пад самыя дзверы.

Наогул жа жылі яны ў згодзе. Неахвотна, праўда, Дзік даваў кату месца каля свае міскі, дазваляў пакаштаваць стравы. Хама шырока карыстаўся такім высакародствам і не мінаў выпадку паласавацца, хоць і не быў галодны, наогул атрымліваў куды больш смачных кавалачкаў.

Дапускаўся кот нават у сабачую кватэру, праўдзівей, на Дзікаву падсцілку. Скручваўся ў сабакі пры самым жываце. Зімою хата наша асабліва выстывала, тады абодвум спалася цяплей.

Дзік толькі аднаго разу пакараў ката, дый то якая гэта была кара, можна сказаць, папярэджанне, растлумачэнне, што не да твару рабіць прыстойнай хатняй жывёліне. Хама ў нас быў яшчэ навасёл, а да гэтага карміўся каля агульнага памяшкання рамесніцкага вучылішча¹. Па тых харчах меў і апетыт — непамерны, як на худое і няўдаленькае кацяня.

У доме чакаліся госці. Стол быў рассунуты, блішчэў посуд, нажы і відэльцы раскладзены з таго боку, як і належаць. Пачэснае месца займаў доўгі фаянсавы паўмісак. На ім красаваўся шчупак — фірменная страва Гаспадыні, яе сапраўдны гонар.

Жанчыны завіхаліся ў кухні, я гартаў часопісы ў сваім пакоі, у сталовай заставаліся — ці то сачылі адзін за адным, ці то моўчкі аглядалі сервіроўку — Хама і Дзік.

¹ *Рамесніцкае вучылішча* — вучэбная ўстанова, навучэнцы якой авалодвалі рознымі тэхнічнымі прафесіямі (напр. токара, слесара і інш.).

Раптам пачуўся лёгкі скок, услед за ім мітусня і злоснае кацінае: «Ва-ў!» Мы вызірнулі: Дзік, падняўшыся на крэсла, цягнуў са стала Хаму, а ў таго на кіпцюры быў узнізаны шчупачыны хвост. Кот упіраўся і вольнаю лапаю даставаў сабаку па мордзе.

Засмуцілася, а пасля засмяялася і Гаспадыня, не зважаючы на пашкоджанае кулінарнае збудаванне.

— Маладзец, — пахваліла яна сабаку, паклаўшы на месца яшчэ непачэпаны кавалак рыбы, — без хваста ніякага выгляду. — А ты — благі, нявыхаваны кот, хам.

— І я тое скажу, — далучылася Наташа, — я ж яго сырою рыбаю накарміла. Яшчэ і гадзіны не прайшло. Еў, пакуль не адваліўся.

Ад таго часу, уласна кажучы, за катом замацавалася пэўнае імя. Дасюль яго клікалі: кіцка, каток, мурняўчык, пасля выпадку са шчупаком прыляпілася мянушка Хам, а з часам, калі правінка забылася, — сталі зваць Хама. Гэта вельмі пасавала да ягонай вусатай морды, дый сам ён разбыўся, ператварыўся з шэранькага камячка поўсці ў спаважнага і саліднага мурлыку.



Тады ж Гаспадыня, спярша пахваліўшы сабаку, падакарала яго:

— Ну, хто так робіць? Навошта было хапаць катка? Мог проста пастрашыць, турнуць яго ад стала. А з тваімі зубамі нядоўга і перакусіць тую лапу.

Тут было паказана, як добра выхаваны сабака павінен турнуць неслуха-ката. Хаму ўзялі за каўнер і лёгенька перасадзілі з канапы на падлогу.

— Бачыш, як трэба?

Дзік сачыў, насцярожваў вушы і, як ні дзіўна, прыняў навуку да ведама.

У далейшым паводзіны катка і блізка не дасягалі добрапрыстойнасці Дзіка. Хама мог разлегчыся без папытання на падушцы, нарабіць лапамі брудных слядоў. Часта блытаўся пад сталом у час абеду і ўздрапваўся на калені, не хаваючы чутных і праз адзежу пазуркоў.

Калі гэта было вельмі не да месца і не да часу, прасілі:

— Дзік, турні Хаму!

Сабака пераносіў ката ў парог і аглядаўся: калі хочаце, маўляў, магу і за дзверы выкінуць.

Часцей Дзік паводзіў сябе менш далікатна: спіхаў ката з крэсла ці з ложка мордаю і чакаў, ці не будзе загаду на большае.

— Дадай, дадай яму! — казалі, калі трэба было адчувальна пакараць кацінае самавольства.

Такая цырымонія была прароблена і ў той вечар, калі Лявон з Алікам прыйшлі да нас высвятляць, што кіруе паводзінамі сабакі.

Хама і зараз дапусціў нетактоўнасць: палез лапай на талерку з-пад рукі ў Аліка. Пакаранне не замарудзіла. Сабака згроб ката і панёс пад дзверы, хоць і зарабляў ад

таго поўху кіпцюрамі. Здачы не даваў, але паклаў Хаму на падлогу і прыціснуў лапамі: шыпі ні шыпі, круціся ні круціся — не дапаможа! Хама быў вызвалены толькі пасля адпаведнай просьбы Гаспадыні:

— Годзе, сабачка! Дзякуй.

Дзік, здаволены падзякаю, абыходзіў па чарзе прысутных, яго хвалілі, гладзілі, і ён кожнаму рабіў лёгкі віль хвостом. Найбольшаму ж свайму прыяцелю, Аліку, не забыўся лізнуць у нос.

Паклычаны і абслінены кот касавурыўся на занадта стараннага ахоўніка парадку, калі той, палашчыўшыся да людзей, падбег павітаць і яго, кот стаў на заднія лапы і плюнуў. Сеўшы ў зацішнае месца, Хама старанна ўмываўся то адной, то другою лапкаю, парадкаваў і прыгладжваў поўсць. Зрэшты, Наташа пачала ў кухні старацца для абодвух вячэры, а ў гэты час між катом і сабакам усталёўвалася добрасуседства і згода. Так было і зараз: Дзік і Хама падаліся падчышчаць свой посуд.

Дзік адбірае аладку

Мы часта гаварылі пра тое, што ён мае думкі чытае. Як мог Дзік угадваць з паўслова, што яму трэба зрабіць, дазнаваўся адкуль, што будзе рабіцца ў доме, можа, хто мае прыйсці, калі каго з хатніх спатрэбіцца правесці ў магазін ці на пошту? А разуменне ім зваротаў да сябе часам смяшыла, часам палохала.

Вярнуўшыся са школы, Іна ведала: яе чакаюць некалькі гарачых аладачак, першае падмацаванне, пакуль усе збяруцца на абед. Пачаставала была кавалачкам таго прысмаку Дзіка, і ён упадабаў. Дзяўчынка бралася за полуднік, а ён сядзеў поруч і прасіў падзяліцца.

Прасіў літаральна, чаго не дазваляў сабе, калі сядалі есці дарослыя і госці. А тут неадрыўна глядзеў малой у вочы, нават пачэпваў спаднічку лапаю.

Аднойчы яна села за стол і ўткнулася ў цікавую кніжку, адсунула талерачку з аладкамі і толькі часам адшчыквала пакрысе.

Дзік заняў просьбіцкую паставу каля яе крэсла. Глядзеў, глядзеў — і без карысці, Іна нічога не бачыла, акрамя сваёй кніжкі.

Сабака ўстаў, перайшоў пакой і стаў каля канапы, дзе я праглядаў газеты. Хвост у яго пакрыўджана варушыўся, вочы глязелі з дакорам то на мяне, то на нядбалую дзяўчынку. Прыніжаны выгляд яго нібыта падказваў мне: ну, хоць ты абзавіся, што я на свеце ёсць. І чакаю.

— Што, не частуе?

Каб ён мог гаварыць, дык, напэўна б, сказаў: «Так».

— А ты добра прасіў?

Умольная морда і шпарчэйшае вілянне хвостом як бы пацвердзілі: «занадта добра».



— А ты пайдзі яшчэ папрасі.

Дзік імгненна падаўся і зноў ператварыўся ў просьбіта. Паглядзеўшы, штурхнуў Іну носам у калена.

Я паўзверх старонкі наглядаў, што будзе далей. Сабакка вярнуўся да мяне з яшчэ больш настойлівай просьбай памагчы. Паглядаў на мяне, потым паварочваў морду на аладкі, нібы паказваў, чаго яму жадаецца і ў чым яму так несправядліва адмаўляюць.

Іна тым часам зразумела ўсё і ўключылася ў гульню. Павольна са смакам мачала блінцы ў смятану і ела, падражніваючыся. Адразала кавалак і падымала ўгару, нібыта збіралася падзяліцца з Дзікам. І раптам адсоўвала руку, ела сама.

Дзік устаў і, не вільнуўшы ёй хвостом, прыйшоў да мяне з крыўдай.

— Ну, што? Не дае? Дык ты вазьмі сам.

Усё астатняе адбылося ў адзін момант: падскок, лапы на стол, талерачка з аладкамі была не толькі падчышчаная, але і вылізаная.

Развітальнае слова

Відаць, нехта пацікавіцца, а які ж лёс сустрэў Дзіка ў далейшым.

Можа, ён вызначыўся нейкім асаблівым учынкам, за які ўзнагароджваюць каштоўнымі падарункамі, пра які пішуць у газетах?

Можа, дасягнуўшы пенсійнага ўзросту, ён дажываў век у зацішку за гарадам, дзе добрыя людзі даглядалі ветэрана вартавой і хатняй службы?

Можа, над ім насыпаны пачэсны курганок са стэлаю, як зроблена ў падзяку свайму сабаку за ўратаванне дзяцей на пажары ў адным з гарадкоў за акіянам? Так пыталіся ўжо



і пытаюцца зараз. Не буду даваць адказаў, не хачу ні засмучаць вас, ні ўсцешваць.

Адно скажу, дзясяткі два гадоў назад дом наш збяднеў на аднаго сямейніка. Дзікава адсутнасць спачатку адчувалася вельмі востра, але мінаў час, і адчуванне адсутнасці змянілася адчуваннем заўсёднай прысутнасці яго поруч. Магу абазвацца, паклікаць, спытаць. Адказу няма, але я адчуваю позірк разумных карых вачэй, зайздросную пільнасць, тонкую чуласць, ахвярную адданасць.

На вуліцы, пры вадзе ці на выстаўцы вам можа трапіцца даўгаватая цёмна-шэрая морда. Зірніце ў вочы: яны самі, здаецца, гавораць пра вялікае сабачае сэрца, выказваюць зрыхтаванасць не даць у крыўду блізкага чалавека. І ў той жа час распытваюць: чым магу пасобіць? Збегаць па газету або па хлеб? Сплаваць у возера па кіёк? Легчы на парозе і не падпускаць нікога?

Загадвайце, будзе ўсё зроблена. Дужыя лапы могуць бегаць шпарка.

Дык вось, калі вам пашчаслівіцца ўбачыць дзе такую слаўную морду і вы адчуеце пад сэрцам цеплыню, лічыце, што сустрэліся з Дзікам. Ды, зрэшты, які сабака ні трапіць вам на вочы, будзьце ўважлівыя, кожны прадстаўнік гэтага роду мае часцінку Дзікавай істоты: за дабро плаціць добром. Так робяць усе чыста сабакі на ўсім белым свеце...

1. Хто такі Дзік? Чаму апаবাদальнік, яго родныя, суседзі называюць Дзіка хлопцам, сем'янінам?
2. Чым захапляў і ўражваў Дзік?

3. Прыгадайце, як Дзік выратаваў Гаспадара ад рабаўніка. Ці мог Гаспадар заўсёды разлічваць на дапамогу свайго сабакі?
4. Раскажыце пра ўзаемаадносіны Дзіка і ката Хамы.
5. Ахарактарызуйце дзеянні Дзіка ў сітуацыі з Інінай аладкай.
6. Якую памяць пакінуў пасля сябе Дзік?



7. Ці хацелі б вы мець такога сябра, як Дзік? Патлумачце чаму. Калі вы маеце свайго хатняга сябра, падрыхтуйце пра яго невялікую вусную замалёўку ці прыгадайце займальнае здарэнне, якое з ім адбылося.



8. Як вы думаеце, што значыць быць адказным за «братоў нашых меншых»? Паразважайце: адкуль бяруцца беспрытульныя жывёлы, хто вінаваты ў тым, што столькі бяздомных сабак? Калектыўна прыдумайце парады будучым гаспадарам хатняга сябра (кошкі, сабакі, іншай жывёліны ці птушкі).

Літаратурная размінка

Многія пісьменнікі, кінарэжысёры, мультыплікатары звярнуліся да тэмы ўзаемаадносін чалавека з прадстаўнікамі дзікай прыроды. Якія творы вы чыталі і якія фільмы, мультфільмы глядзелі на гэтую тэму?

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ

Сёння шырока вядома апавяданне Уладзіміра Караткевіча «Былі ў мяне мядзведзі». Асновай для аднаго з яго эпізодаў паслужыў рэальны факт: калі на «Беларусьфільме» здымалася беларуска-чэшская стужка «Пушчык едзе ў Прагу», яго галоўнага «героя», мядзведзя Пушчыка, кінаработнікі неяк прывялі да Караткевіча, выкупалі ў ванне, а потым паклалі спаць на тахце і селі абедаяць. Тады ж быў зроблены і фотаздымак: Караткевіч гуляе з мядзведзем.



Здымак трапіў у газету «Ніва», што выдаецца ў Польшчы, у Беластоку, на беларускай мове. І там яго ў 1965 годзе апублікавалі з прыкладна такім подпісам: «Вядомы беларускі пісьменнік Уладзімір Караткевіч вельмі любіць жы-вёл; на здымку вы бачыце яго з уласным мядзведзем, з якім ён любіць прагульвацца...». Пасля той публікацыі не было адбою ад званкоў: а калі можна прыйсці, каб яго паглядзець, а дзе ты яго трымаеш, а чым корміш?.. (Паводле Адама Мальдзіса.)

Былі ў мяне мядзведзі (Скарочана)

Бацька мой быў ляснічы. І дзед быў ляснічы, і пра-дзед. І ўсе мае дзядзькі з бацькавага боку былі ляснічыя, лесаводы або яшчэ нейкім чынам былі звязаны з лесам і з навукай аб лесе. Стварылася вялізная лясная дынастыя¹, і нават мой малы пляменнік толькі і трызніць, што аб дзе-давай прафесіі. З гэтай дынастыі адзін я, на гаротнае зас-мучэнне бацькі і дзеда, выявіўся вырадкам. Стаў мастаком-аніmalістам. Тым, хто малое звяроў.

...Дом мой вечна быў поўны рознымі жывёлінамі. Пад ложкам мелі кватэру вожыкі, чарапахі, марскія свінкі. На ўсіх падаконнях акварыумы з рыбкамі розных парод (за імі, досыць беспаспяхова, спрабаваў паляваць мой сіямскі кот Васіліск). У доме — а ён у мяне на ўскраіне — заўсёды было некалькі сабак рознай пароды. У розныя часы жылі ў мяне ваўчаняты, малыя лісы, фенек², шчанюк гепарда. Дый ці мала яшчэ чаго!..

¹ *Дына́стыя* — некалькі пакаленняў, якія з роду ў род наследу-юць адну і тую ж прафесію ці занятак.

² *Фéнек* — невялікая ліса з вялікімі вушамі.

Успамінаю стары-стары, з дубовых брусоў складзены дом лясніцтва наводдаль ад нашага, і як восенню ён бываў уккрыты звонкім і спявучым чырвоным лісцем, і як пазней, у зазімкі, пяшчотна серабрыўся яго шчапяны дах...

Там мінула маё дзяцінства, і я ніколі не езджу туды. Бо ведаю, якой тугой сустрэне мяне гэты куток, у якім я ўжо нічога не пазнаю, калі нават і злітаваўся з яго агонь вайны. Але нават калі і злітаваўся — там набудавалі, перарабілі, высеклі і насадзілі, а я хачу, каб ён заставаўся такі, які ён стаіць у маіх вачах: самы найлепшы для мяне куток Беларусі, якая для мяне зноў-такі найпрыгажэйшая ў свеце зямля...

А пакуль што я не хачу ехаць туды. Больш за ўсё, шчыра кажучы, таму, што мне ўвесь час здаецца: вось прыеду, і выйдзе мне насустрач з лесу Бурык, Бурчынька, і засапе, і зарохкае, і будзе цягнуць таўшчэзную лапэту, кленчачы¹ цукерку.

Глупства, вядома. Мінула з таго часу трыццаць год, і мой звер даўным-даўно мірна заснуў у нетрах, калі толькі яго не забіла вайна.

Яго прынеслі мне ўзімку саракавога года. Палясоўшчыкі ўспаролі мядзведзіцу — тады яшчэ паляванне на мядзведзяў не было забаронена, — забілі яе, двух медзведзянят пабралі сабе, а трэцяга занеслі бацьку.

Той паставіўся да ўсяго гэтага страшэнна няўхвальна. Ён цярпець не мог непатрэбнага «ляснога разбою», хаця б ён і не быў забаронены дзяржавай.

— Матку страляць. Падурэлі мужыкі.

— Дык... яно... чорт яе ведае, хто яно там сядзеў. А выскачыла, то было ўжо позна. Тут ужо ратуйся. Абуджаны мядзведзь усё адно прападзе.

¹ *Клэнчыць (клянчыць)* — тут: настойліва выпрошваць.

— А я вось Піліповічу за гэта ўзгрэў дам. Не ведаць, дзе і які звер на ягоным участку.

— Дык малое ж усё адно шкада, — без усякай логікі сказаў палясоўшчык. — Не выкінеш жа на мароз.

— А які вы гэтаму малому лёс прысудзілі? — спытаў бацька. — Дзікі — хай бы сабе й жыў дзікі сабе на радасць. А так будзе ні хатні, ні дзікі. Будзе цягнуцца да людзей, палохаць іх. Скуль жа ім ведаць, што ён мухі не пакрыўдзіць? Ну і нарвецца на кулю. Ці самім давядзецца застрэліць, ці ў звярынец здаць — таксама не цукар без свабоды.

Бацька трымаў у руках аблезлую зайчыную шапку і паказваў мне нешта жывое, што ляжала ў ёй.

— Шчанюк! — ахнуў я.

Шчанюк быў велічынёю з рукавічку, маленькі-маленькі, светлы. І вочкі былі ці то сінія, ці то проста з блакітнай каламуццю, як то бывае ў шчанюкоў. А дурныя ж дурныя!

— Якой пароды? — спытаў я.

— Мядзведжай пароды, — адказаў бацька. — Гэта медзведзянятка.

— Такі малы? Смяешся, так?

Я шмат разоў бачыў мядзведзяў і не паверыў яму.

— Э-ех, Сяргейка, розуму ў цябе, — сказаў стары ляснік Марка. — А яшчэ лесавік. Мядзведзі ж узімку не ядуць. Вось мядзведзіха такіх і нараджае. Малака ім з напарстак трэба, і яны ўсю зіму амаль не растуць. Іначай высмакталі б ушчэнт. Здохла б матка з голаду. Затое ўжо вясной, як выйдуць на лясны хлеб, пачынаюць як на дражджах расці.

Мядзведзіка занеслі ў хату, і там маці, узяўшы яго на рукі, пачала мачаць палец у цёплае малако і даваць яму злізваць. Язычок у таго быў шэры і толькі ледзь-ледзь

ружовы. А пасля Марка вярнуўся з гарадка, з пакупак, і прывёз аранжавую, як апельсін, спрынцоўку, і тады справа ўвогуле пайшла на лад.

Мабыць, з той прычыны, што было ўдосталь корму, мядзведзік не стаў чакаць вясны, каб пачаць расці. Распірала яго, сапраўды, як на дражджах. Хутка мы пачалі даваць яму ўжо і крышаныя яйкі, і мёд, разбоўтаны ў вадзе. У гэтых выпадках ён асабліва чыста вылізваў сподак.

Спаў ён у маім мезанінным¹ закутку на старым кажусе, пасцеленым ля грубкі, але часамі ўначы пачынаў так жаласна енчыць і квіліць, сумуючы па чымсьці, што я браў яго да сябе ў ложак, пад коўдру, хаця рабіць гэта мне забаранялі. Трапіўшы туды, ён адразу супакойваўся і пачынаў цмокаць языком усё салатзей і салатзей, аж пакуль не засынаў, а тады ўжо толькі соп. А я баяўся толькі прыспаць яго, незнарок наваліўшыся ў сне. Занадта ўжо ён быў малы.

Раніцаю бацька, каб не лезці па сходах, грукаў кіем у столь, і я хутка адносіў медзведзя на месца... Часцей за ўсё Бурык і не прачынаўся пры гэтым.

А я, пасля ўсіх гэтых ненавісных умыванняў і парэчавых чаёў, ставаў на лыжы і ішоў пяць кіламетраў у свой трэці клас. І заўсёды шкадаваў, што мядзведзь застаецца дома адзін. Узяць яго з сабой я, аднак, не наважваўся, інстынктыўна адчуваючы, што прысутнасць мядзведзя ў класе асаблівага захаплення ў настаўнікаў не выкліча.

Бурык рос, і ў маім пакоі зніклі аконныя занавескі, бо ён меў звычай караскацца на іх і гайдацца. І знікла сурвэтка са стала, бо ён двойчы сцягваў яе разам з чарніліцай² і сшыткамі. Сшыткі ён акуратна дзёр на часткі, седзячы, як

¹ *Мезанін* — невялікая надбудова над сярэдняй часткай дома.

² *Чарніліца* — невялікая спецыяльная пасудзіна для чарніла.

чалавек, на падлозе, беручы карэньчык у рот, а астатняе давяршаючы лапамі. І мне давялося хаваць сшыткі, і чарніліцу, і кнігі, і туплі, што, між іншым, мела вялікае выхаваўчае значэнне...

А Бурык раскашаваў у вялізным доме. Аднойчы забраўся ў камору, перакуліў на сябе банку з мёдам, а пасля высыпаў на сябе мяшэчак з мукой. Калі яго заспелі на гарачым¹, ён з дзелавітым буркатаннем аблізваў з сябе гэтую незвычайную бела-аранжавую кашу. Аблізваў плечы. Здымаў гэтую кашу з дзіцячага, амаль голага, круглага пуза. Перакульваўся на спіну і стараўся злізаць гэта яшчэ і з тоўстых голых пятак.

Матка ахнула, схапіла яго за вуха і павалакла на кухню мыць...

Аднойчы я назнарок пакінуў дзённік на стале. У дзённіку было першае маё «пасрэдна», адзнака, што адпавядае сучаснай тройцы. Карысці мне гэта не прынесла. Паршывец Бурык, як назнарок, падзёр у дробныя шматкі ўсе старонкі дзённіка, акрамя той, на якой была адзнака.

...У тое лета я, ідучы з Маркам у лес, пачаў усё часцей і часцей браць з сабою Бурыка. Спачатку той баяўся лесу, ціснуўся да ног, але з часам пачаў прывыкаць. Нават мог знікнуць, але як толькі крыкнеш, з усіх ног валюхаў да цябе, смешна матляючы віслым задам.

Марка спецыяльна, на вачах у яго, адкідаў і перакульваў камяні і калоды, браў чарвякоў, што спяшаліся ў зямлю, ды лічынак і харчыў імі Бурыка. Той аж чамкаў. З месяца нічога ў нас не атрымоўвалася. І якая ж была радасць, калі ён упершыню паспрабаваў адцягнуць калоду. Невялікую. Ён быў гладзенькі, і сыты, і ўжо досыць моцны.

¹ *Заспéць на гарачым* — застаць на месцы шкоды.



— Пакрыўдзілі мы яго, — сказаў Марка, — то трэба выправіць, як здолеем. Каб не збыткаваўся¹ з яго лес, як выпусцім.

Аднойчы я заспеў яго, калі Бурык знайшоў цецеручынае гняздо. Узяў адзін прыемны круглы прадмет у пашчу — хутчэй як цацку — і выпадкова раздушыў. Выраз ягонай морды ў гэты момант немагчыма апісаць. Спярга нязмернае здзіўленне, — а куды тая цацка падзелася? — а пасля нечаканае ўразуменне, што гэта ежа, і смачная ежа...

Аднойчы Марка выкупаў мядзведзя ў Водры, а пасля падвабіў яго цукрам да бліжэйшага мурашніка. Паклаў цукар на ягоную макушку. Бурык палез па яго спачатку лапай, пасля мордай. Пасля пачаў адступаць і церці морду лапамі, і лізаць іх, і сліна, змешаная з цукровым сокам, цякла па лапах і жываце. І ён злізваў яе разам з мурашкамі. Марка зрабіў гэта некалькі разоў, і вось у адзін з дзён, калі Бурык раптам прыціхнуў у гушчары, дзед асцярожна паклікаў мяне.

¹ *Збыткавацца* — тут: здэкавацца, быць небяспечным, крыўдзіць.

Мядзвездзік сядзеў ля мурашніка, слініў лапу і разграбаў гліцавую піраміду¹. Трымаў там лапу і пасля аблізваў яе. Без усякага цукру.

...Да маліны яго і прывучаць не трэба было. Ён дужа цікава еў яе: абшморгваў разам з лісцем, соваў у рот, чамкаў, аж заплюшчваючы вочы ад асалоды, а пажмаканае лісце пасля выплёўваў.

Так мы пражылі лета. А за ім прыйшла восень з яе жалудамі і брусніцамі. І зноў засерабрыўся дах пуні, а Бурык стаў вялы і сонны і не хацеў гуляць са мной.

Адразу за нашай хатай ужо з год ляжала яліна-выварачень. Ніяк не даходзілі рукі распілаваць яе. А пасля бацька забараніў. Таму што ў яму пад каранямі нанесла шмат сухой лістоты і аднойчы ён убачыў, як Бурык залез у гэтую яму і топчацца, і топчацца там. Бацька загадаў мне кожны дзень, як прыйду са школы, награбаць граблямі два мяхі сухой лістоты і высыпаць туды.

Пасля лістота стала мокрая, пасля змерзлая, жорсткая, як шкляная, аж звінела, а Бурык пачаў часцей і часцей знікаць. Спачатку на дзень, пасля на дзень і ноч...

Пасля ён залез на дзень у свой бярлог, але вылез, бо зноў стала цяплей. Пасля аж на тры дні. А аднойчы я з'явіўся са школы — якраз выпаў першы сухі сняжок — і не ўбачыў яго, а тата сказаў, што ўначы той канчаткова лёг і што непакоіць яго ані ў якім разе не трэба.

Паваліў, паваліў снег, засыпаў нашу сядзібу, пуню, яліны ў лесе, стагі і ядлоўцавыя хмызы. Уставалі і клаліся пры газавых лямпах. Вечарамі стралялі грубкі, і зменлівы, бягучы водбліск бегаў па старонках кнігі. І мне было

¹ *Гліцавая піраміда* — мурашнік; горка, курганок з сасновых шыпулек — ігліц.

шкада, што за сцяной, не так ужо і далёка, спіць у снезе мой звер. Хаця я ведаў, што ён добра ўпаслены, а ўкормленаму лёгка перажыць зіму.

Зрэдку я браў татаў бінокль і глядзеў на снежную гару вываратня: на цёмную адтуліну ў ёй і на лёгкі, амаль нябачны парок, што ў моцныя маразы віўся над дзіркай.

...Бурык устаў, калі снегу было ўжо куды менш, чым зямлі. Увесь нейкі нібы аблезлы, з праваленымі бакамі, з вострай, нібы ў беспароднай свінні, мордай. Я не бачыў, як ён устаў. Толькі разрыты лаз пуста глядзеў. На ўсход, як заўсёды ў мядзведзяў. Бацька супакоіў, што ён не ўцячэ, што гэта ён проста пайшоў пагрызці крушынавай кары ці яшчэ чагосьці.

І сапраўды, на трэці дзень ён з'явіўся, крыху больш здзічэлы, але ўсё яшчэ свой. Мы далі яму хлеба, уціснуўшы ў бохан драбкі цукру, і ён захрабусцеў, як раней.

Цяпер ён часам знікаў на дзень, а то й на два, але заўсёды прыходзіў і канючыў ежу, бо ў лесе яе было яшчэ мала. Але паступова ўсё больш прыгравала сонца, сонечна закалыхалася між дрэў мора заечай капусты, выпаўзлі мурашкі, пярэстымі, як у фіялкі, падкоўкамі лістоў рассыпаліся пад ярамі падалешнікі. Ежы стала болей, і ён еў і ў лесе, і ў нас.

Сярод усіх людзей ён па-ранейшаму адзначаў мяне. Нават узяў прывычку праводзіць мяне ў школу. Да ўзлесся. Страшэнна падрас. Калі ставаў на заднія лапы, быў ужо вышэйшы за мяне, і мне забаранілі дужацца з ім, бо ён у запале можа не суразмерыць сілы. Але ўсё адно мне было прыемна хадзіць з ім, ведучы яго за вуша, або паваліць і ўсперціся на яго.

Пэўна, не адзін чалавек шчыкаў тады сябе за руку, убачыўшы, як купаюцца ў Водры або разам выходзяць на адхон хлопчык і мядзведзь, якога хлопчык вядзе за вуша.

Аднойчы ён да паўсмерці спалохаў нейкіх баб, што збіралі для аптэкі познія смаржкі¹ і розныя зёлкі. І тады, каб не цягаўся за мной, вырашылі садзіць яго на ланцуг на тую гадзіну, што патрабавалася мне, каб дайсці да школы.

Тут і я зразумеў, што азначае ланцуг, калі выходзіў з лясніцтва, і неасцярожна азірнуўся, і ўбачыў ягоныя вочы і тое, як ён стаіць дыбкі і перамінаецца, і пераліваецца яго сытае, святлейшае колерам, пуза. І як ён цягне тоўстыя лапы. Не дай вам бог бачыць гэта, калі вы любіце звяроў і людзей!

І тут здарылася тое, што паскорыла нашу з ім разлуку.

Калі я адыходзіў, Бурык звычайна ляжаў, безнадзейна паклаўшы галаву на лапы. Я аглядаўся, бачыў яго, наш двор, засыпаны жвірам, бэльку, што падпірала сцяну лядашчай² пуні, і матку, якая стаяла на ганку, сыпала з рэшата зерне і клікала:

— Пылі-пылі-пылі-пылі!

Курэй у нас было шмат. І вось куры пачалі знікаць. Спачатку думалі: ліса. І толькі потым выявілі за сабачай будкай цэлыя курыныя могілкі. А пасля ўдалося падсачыць, як гэты паскуднік Бурык зграбае жвір, устае на заднія лапы і паволі высыпае яго з пярэдніх. Няма птушкі, дурнейшай за курыцу. Тыя падыходзілі, і тут мядзведзь, цвёрда ведаючы, наколькі дазволіць яму гэта ланцуг, рабіў кідок і жыва скручваў курыцы вязы³. А пасля закопваў за будкай...

¹ *Смаржкі* — ядомыя грыбы, якія маюць зморшчаную карычневую шапачку ў звлістых складках.

² *Лядашчы* — стары, струхлелы; збуцвелы.

³ *Вязы* — шыя.

— Звярэе, — сказаў бацька. — Ну, Сяргей, хочаш не хочаш, а час развітвацца. Іначай будзе паскудна. Можа быць бяда.

...Вырашылі адвезці яго ў пятніцу, а ў чацвер здарылася тое, пра што бацька казаў, збялеўшы: «Ну, пашанцавала».

Я пайшоў у школу, а хвілін праз дваццаць Бурыку ўдалося сцягнуць з сябе нашыйнік. Ці то зацягнулі не на тую дзірку, ці яшчэ што, але ён круціў-круціў галавою дый вызваліўся. А вызваліўшыся, кінуўся даганяць мяне. Як адчуваў, што гэта апошні паход... Узлесе толькі-толькі засвяціла наперадзе сонцам праз дрэвы, як я, азірнуўшыся, убачыў белы ажаролак¹ з клінам наперадзе і мехаваты зад, які матляўся з боку ў бок, і лапы, якія ён нязграбна выкідаў наперад.

Дагнаў і зажукаў, засоп, забурчаў. І я вырашыў, што дазволю яму апошні раз давесці мяне да ўзгорка. Паклаў руку яму на загорбак і так, злёгка абапіраючыся, пайшоў далей. Так мы адышлі далёка ад лесу, калі я ўбачыў...

...Я не ведаў, што ў той дзень удалося вызваліцца не толькі аднаму Бурыку, што ў той дзень выкруціў з ноздраў кольца яшчэ й саўгасны бугай Гром. Проста выпаў вінт, яно распалася на два паўмесяцы ў выглядзе лацінскага «S», і Гром датуль цёр пысай аб траву, пакуль не пазбавіўся ад адзінай рэчы, якой можна ўтаймаваць бугая, кольца, трымаючыся за якое нават сямігадовае дзіця можа весці жывёлу куды захоча.

Мой траюрадны брат Алік, сын дырэктара школы, і яшчэ два хлопцы пагналіся за ашалелай жывёлінай. Да таго часу Гром паспеў перакінуць на рогах цераз высокі хмыз пастуха, зламаўшы яму пяць рэбраў. Ад смерці таго

¹ *Ажаролак* — белая паласа вакол шыі.

ўратавала толькі тое, што бык, дзякуючы хмызу, згубіў чалавека з вачэй... І вось тры коннікі, сцёбаючы пугамі, дзве гадзіны ганялі быка, пакуль не загналі ў пустое гумно. Ім удалося зачыніць усе трое варот. Брат забраўся на бэльку, завязаў на ёй тоўстую вяроўку і пачаў спускаць другі яе канец, з бягучай пятлёй, туды, дзе соп, рыкаў і пароў паветра страшнымі рогамі бугай.

Брату пашанцавала закінуць пятлю на гэтыя рогі і зацягнуць яе, але тут звер, адчуўшы няволю, таргануўся, кінуўся наперад, і таўшчэзная вяроўка толькі дзынкнула, як перацягнутая струна. Брат, які ўсё яшчэ трымаўся за яе, ад рыўка не ўтрымаўся і ляснуўся з бэлькі проста пад капыты пачвары. На шчасце, бугай не зразумеў, што да чаго, і, не звярнуўшы на яго ўвагі, рынуўся наперад, высадзіў рогамі вароты і кінуўся бегчы.

...Калі я ўбачыў, як наперадзе паўстала воблака пылу, і, матляючы галавой, каб скінуць з рогаў пятлю, падскакваючы на ўсіх чатырох і дугою выгнуўшы над зямлёй хвост, імчыць на мяне вялізная, як зубр, чырвоная пачвара швейцарскай пароды, зразумеў: уцякаць не было куды. Ад лесу я адышоў далёка. І вакол хаця б кусцік, хаця б яміна.

Я не спалохаўся тады. Проста ўсё ўва мне скамянела. Бугай спыніўся: заўважыў. Налітыя крывёй вочы глядзелі на мяне, пена валіла з пысы. Ён рыў капытамі зямлю і напружваўся. І ўсё ніжэй апускаліся вострыя і бліскучыя, нібы паліраваныя, канцы рогаў.

Кінуўся з дзікім рыкам.

Я паспеў адскочыць. І яшчэ раз адскочыць. І яшчэ. Доўга такая гульня цягнуцца не магла. Ногі ў мяне пачалі павольна млець. І тут, калі Гром у чацвёрты раз кінуўся на мяне, з нечаканай хуткасцю матнуўся на яго збоку, здавалася б, такі нязграбны, буры цень.



Бурык адвесіў цяжкай лапай удар па загорбку пачвары і раздзёр яго. Але нават не рана прывяла Грома ў прытомнасць. Ён урэшце заўважыў мядзведзя, зразумеў, з кім мае справу, адчуўшы ненавісны і страшны, дзікі, звярыны, лясны пах.

...Калі ўрэшце падскакалі коннікі, Гром адступаў, дрыжучы ад нянавісці і жаху, усё яшчэ капыцячы зямлю, але ўжо не асмельваючыся рынуцца наперад. Нізка рыкаў і адступаў перад зверам, які на задніх лапах наступаў на яго. Бугаю накінулі на рогі і на заднюю нагу распетлі і павялі. Бурык ішоў ззаду, як канваір, і давёў усю гэту мілую кампанію да кузні, дзе Грому зноў укруцілі кольца.

...Маці дазволіла адвезці мядзведзя толькі ў нядзелю, усе тры дні адкормлівала яго, як кабана, і калі мы вялі Бурыка ў машыну, цалавала яго ў морду і плакала.

Звера завялі па сходцах у кузаў. Бацька і я селі побач. Марка — у кабіне з шафёрам. Мядзведзь устрывожыўся было, калі загуў матор, але хутка супакоіўся. Глядзеў маленькімі вочкамі, як плылі назад лясы, і бліскучая, нібы

цыратовая, цюпка¹ ягонага носа рухалася: чытаў баравыя пахі. Мне было да болю шкада расставацца, але я разумеў, што мядзведзя майго цягне да сябе падобных і яму там будзе лепей, чым сярод нас. Усё ж ён быў народжаны для свабоды.

Мы адвезлі яго за пяцьдзясят кіламетраў, у самы глухі кут, дзе найчасцей сустракалі мядзведзяў, выпусцілі, агладзілі яго і пайшлі да машыны. Некалькі разоў ён імкнуўся быў за намі, але пахі першабытнага лесу перамагалі, і ён усё аддаляўся. Бацька і Марка ўбачылі, як ён праводзіць нас позіркамі, і далі ў паветра некалькі стрэлаў. Тады ён пабег трушком і знік сярод дрэў. Машына аддалялася. І я марыў, што вось будуць суніцы і чарніцы, будуць маліны і слімакі, а там жалуды. І ён жа ведае, як зімаваць. І жонка ў яго будзе, і дзеці. Усё чакае яго, а галоўнае — свабода.

...Праз некалькі тыдняў немцы бамбілі гарадок. Першыя бомбы трапілі ў пошту, універмаг, тэатр. Палясоўшчыкі казалі, што звяры скопам перакачоўваюць ад шуму і ад дарог у нетры лясоў. І адзіным слабым суцяшэннем сярод усеагульнага гора мне было тое, што звер, якога я любіў і які ўратаваў мне жыццё, цяпер, напэўна, не пойдзе да дарог, на якіх выбухаюць бомбы і гудуць танкі, над якімі праносяцца на брыючым самалёты.

На другім тыдні вайны мы ўсе пайшлі ў лес.

...Восенню сорак другога года мы з дзедам Маркам прабіраліся лясамі на сувязь. Абодва ў кужалі² і шарачку³, абодва з торбамі. Марка, што адпусціў сіваю бараду, сапраўды быў падобны да старца, а я быў у яго павадыром.

¹ *Цыратовая цюпка* — тут: бліскучы, глянцавы кончык носа.

² *Кужаль* — тут: вопратка з палатна з нітак лёну.

³ *Шарачок* — кафтан (верхняя вопратка з доўгімі поламі) шэрага сукна дамашняга вырабу.

У нас і «легенда» была някепская. Бацька з маці «загінулі ад бомбы, а Марка, шкадуючы, падабраў мяне». Прыдрацца не было да чаго...

І вось калі мы падыходзілі да яра ў вярхоўях Водры (з яра якраз выбівалася крынічка, што ўпадала ў яе), Марка раптам паклаў мне на плячо руку і спыніў.

Яр быў ледзь не па самы верх засыпаны лістотай. Зрабі крок — і патонеш. І дрэвы ўсё дабаўлялі і дабаўлялі ў яго золата і чырвані. І, мабыць, гэты шолах даў нам магчымасць падысці непачутымі так блізка.

На тым беразе адвальваў тоўстую, зялёную ад моху калоду магутны буры мядзведзь. Віслы зад, страшныя крываватыя пярэднія лапы, куды таўсцейшыя за заднія. І нават адсюль было відаць, як пераліваюцца мускулы на вялізным падвойным загорбку.

Калі ён адваліў калоду, сеў і пачаў выбіраць з-пад яе нешта і чмакаць, я ўбачыў белы ажаролак, і радасць гарачай хваляй абліла маё сэрца: «Няўжо ён? Ой, не ён. Ой, вядома ж, ён!»

— Бурык! Бурчынька! — шэптам паклікаў я.



Марка паклаў мне далонь на вусны. І мядзведзь насце-ражыўся, і сеў, і стаў паводзіць сваёй цюпкай і зыркаць ва ўсе бакі. Але паветра веяла ад яго на нас, а заўважыць нас ён не мог (мядзведзі кепскавата бачаць). І я маўчаў. Тады ён вытаргнуў¹, як мне здалося, амаль прызыўнае крактанне. Ласкавае, жаласнае, падобнае на мурканне. Ці, можа, я хацеў у гэта верыць?

Мы маўчалі, і паступова ён супакоіўся, даеў тое, пад калодай, і павольна, перавальваючыся, завалюхаў у нетры. Павеў ветру ўзняў між ім і намі чырвона-залатую сець.

¹ *Вытаргнуў* — выкрыкнуў, гукнуў, азваўся.

Пасля лістота пасыпалася з урвішча¹ на дно яра мяккім хвалістым вадаспадам. І лісце нібы празвінела наўздагон яму. А пасля стала ціха.

Мінула вайна. Я даўно скончыў мастацкі інстытут, і даўно працаваў, і дабіўся вядомасці. Калі часам даводзілася ўспамінаць пра тыя дні, я пераконваў сябе, што звер мой стаў мацёрым, магутным мядзведзем, «дзедам» і «прадзедам», патрыярхам² вялікай мядзведжай сям'і, і мірна заснуў ад старасці недзе на сонечным, укрытым кветкамі схіле.

1. Што раскажаў пра сябе і сваю сям'ю аўтар-апавядальнік?
2. Дзе прайшло дзяцінства Сяргея? Як ён апісвае свой дом і лясніцтва? Што можна сказаць паводле гэтых апісанняў пра асобу самога апавядальніка?
-  3. Чым быў асабліва ўражаны хлопчык пры першай сустрэчы з мядзведзяняткам? Як у сям'і ляснічага паставіліся да Бурыка? Чаму?
4. Прыгадайце выразныя падрабязнасці, як рос Бурык, чым любіў займацца.
5. Раскажыце пра дружбу хлопчыка з мядзведзем, пра смешныя здарэнні з Бурыкам.
6. Якім мядзведжым уменням людзі спецыяльна навучалі Бурыка, каб ён прызвычайваўся да лесу? Як Бурык там адчуваў сябе?
-  7. Па чым сумаваў Бурык на чымамі? Пракаменціруйце словы аўтара: *Тут і я зразумеў, што азначае ланцуг...* Чаму было неабходна вярнуць мядзведзя ў лес?
8. Раскажыце пра апошнюю сустрэчу Сяргея з мядзведзем. Пра якую будучыню для Бурыка марыў Сяргей? Прачытайце адпаведныя радкі з тэксту.

¹ *Урвішча* — тут: круты абрыў.

² *Патрыярх* — тут: пачынальнік роду.



9. Прыдумайце свой працяг гісторыі пра Бурыка.

10. Чым твор Уладзіміра Караткевіча ўзбагаціў вашы веды і ўяўленні пра свет прыроды?



11. Над якімі пытаннямі прапануе задумацца пісьменнік, калі расказвае пра сяброўства чалавека і жывёлы?

Пра літаратурнага героя



Мастацкую літаратуру невыпадкова называюць мастацтвам стварэння характараў. У праявічым творы звычайна дзейнічаюць літаратурныя героі (персанажы, дзеючыя асобы), якія адрозніваюцца знешнім выглядам, узростам, паходжаннем, адметным характарам, паводзінамі, здольнасцямі, светапоглядам.

Персанажамі мастацкага твора могуць быць і жывёлы, з'явы прыроды, рэчы або прадметы.

Літаратурны герой — дзеючая асоба ў мастацкім творы, надзелена адметнымі рысамі характару.

Чытаючы твор, мы шмат даведваемся пра літаратурнага героя: хто ён, як выглядае, чым займаецца, дзе жыве, з кім сябруе, пра што марыць, якія выпрабаванні пераадольвае, якія радасці перажывае. У невялікім мастацкім творы асноўнае дзеянне развіваецца вакол аднаго з персанажаў, ён больш актыўна, чым іншыя, удзельнічае ў падзеях, пра яго больш падрабязна і дэтальна распавядае аўтар ці апавядальнік. Гэта г а л о ў н ы л і т а р а т у р н ы г е р о й. Характар яго раскрываецца праз паводзіны, адносіны з іншымі персанажамі, погляды і перажыванні. Адбываецца гэта паступова, аднак часам нават па адной выразнай

дэталі ў знешнасці ці паводзінах можна меркаваць пра яго чалавечую сутнасць.

Існуюць таксама героі ці персанажы другараднаыя, пра якіх згадваецца менш, радзей, толькі ў некаторых эпізодах, і роля іх у выяўленні аўтарскай задумы значна меншая.

Каб вобраз чалавека быў больш наглядны, выразны, аўтар апісвае яго постаць, твар, міміку, жэсты, рухі, звычкі, манеру гаварыць і трымаць сябе, узрост, вопратку ці яе асобныя дэталі — гэта значыць, стварае партрэт літаратурнага героя. Звычайна ў партрэце даецца не падрабязнае апісанне знешнасці героя, а пераважаюць дэталі, найбольш важныя для разумення сутнасці яго характару.

Літаратурны партрэт адметны і тым, што ён бывае зменлівы, жывы, рухавы, складаецца з асобных заўваг пісьменніка, раскіданых па ўсім творы. Партрэт выяўляе не толькі характар героя, але і адносіны пісьменніка да яго. Прыгадаем, напрыклад, як малюе Якуб Колас «дарэктара» Яську:

*А сам дарэктар, з вузел ростам,
Ў сваім уборы бедным, простым,
У зрэбных портках і кашулі,
Стаяў, як бы яго прыгнулі,
Такім мізэрным і маўклівым,
У халаце суконным сівым...*

Праз гэта апісанне не толькі выразна ўяўляецца знешняе аблічча хлопчыка, але і раскрываецца яго ўнутраны стан, прасочваюцца спагадлівыя адносіны самога аўтара да разгубленага, гаротнага, збянтэжанага «настаўніка».

Дапамагае ў спасціжэнні характару героя яго м о в а : тыя сродкі, якія ён выбірае для размовы з іншымі персанажамі — у дыялогах, для пабудовы разважанняў пра іншых людзей і падзеі — у маналогам. У маналогам раскрываюцца ўласныя перажыванні героя, часта даецца самахарактарыстыка. Таму маналог вельмі значны для разумення асноўнай думкі твора. Мова трапна характарызуе герояў. Адны з іх выказваюцца вельмі каратка, лаканічна, дакладна, іншыя — шматслоўна, няпэўна, невыразна.

Каб больш поўна перадаць настрой, перажыванні персанажаў, а таксама свае ўласныя думкі і адчуванні, аўтар скарыстоўвае апісанне прыроды — п е й з а ж. Карціны прыроды ў творы дапамагаюць чытачу выразна ўявіць месца дзеяння, настроіць на ўспрыманне падзей, спрыяюць раскрыццю ўнутранага стану героя ці самога аўтара (або апавядальніка).

Пейзаж можа існаваць у творы і як самастойны мастацкі вобраз, адасоблена ад жыццёвых падзей і чалавечых перажыванняў (як ва ўрыўку «**Песня ляснога жаваранка**» з трылогіі Якуба Коласа «На ростанях» ці ў прыродаапісальных вершах). Карціны прыроды надаюць мастацкім творам выразнасць, паэтычнасць, мастацкую дасканаласць, выклікаюць у чытача эмацыянальны водгук, адлюстроўваюць прыгажосць нашай зямлі.

Цэласнае ўяўленне пра літаратурных герояў мы атрымаем, калі ўдумліва прачытаем твор цалкам, не прапускаючы ні аўтарскіх апісанняў, ні дыялогаў, ні разважанняў, калі ўважліва прааналізуем усе эпізоды. У мастацкім творы значныя ўсе яго кампаненты: апавед пра падзеі, час і месца дзеяння, абмалёўка знешнасці персанажаў, выяўленне іх думак і пачуццяў, апісанні карцін прыроды.

Ва ўсіх гэтых момантах выразна акрэсліваецца аўтарская пазіцыя — яго ўласная ацэнка адлюстраваных падзей, асабістае стаўленне да герояў і пастаўленай у творы праблемы. Аўтарская думка не ляжыць на паверхні, і толькі ўважлівы чытач можа спасцігнуць яе.

1. Чым адрозніваецца галоўны літаратурны герой ад другарадных? Прыведзіце прыклады з вывучаных твораў.



2. Якую ролю адыгрывае партрэт літаратурнага героя ў творы? Прыгадайце канкрэтныя прыклады з вывучаных твораў.



3. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Адольфа Гугеля «Сонейка» (гл. форзац 2). На палатне мастака — партрэт дзяўчынкі. Напэўна, яна некага чакае ці нешта сур'ёзна абдумвае. Светлыя валасы свабодна падаюць на плечы, погляд яе цёмных вачэй крыху засяроджаны, скіраваны некуды ўдалеч. Побач з гераіняй — некалькі вялікіх ярка-жоўтых сланечнікаў. Яны надаюць карціне свежасць, пяшчоту, адчуванне радасці.



Як вы думаеце, чаму карціна атрымала такую назву? Паспрабуйце паводле створанага мастаком вобраза апісаць словамі характар дзяўчынкі.

4. Якая роля пейзажа ў мастацкім творы?

5. Як выяўляецца пазіцыя аўтара ў літаратурным творы?

6. Хто з літаратурных герояў вас найбольш уразіў і чаму? Якія іх рысы і якасці вы хацелі б выхаваць у сябе?



7. Раскажыце пра галоўнага героя аднаго з твораў, які вы самастойна прачыталі (хто ён, як выглядае, пра што марыць, чым захапляецца, з кім жыве і сябруе).

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДА РАЗДЗЕЛА _____

1. Якія творы раздзела «Сцежкамi дзяцінства» вам найбольш спадабаліся? Якія літаратурныя героі запомніліся?



2. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Аляксандра Гарачава «Маё дзяцінства» (гл. форзац 2). На палатне мастака — ясны сонечны дзень. На пярэднім плане — бераг невялікай рачулки, поўнасьцю парослы яркімі кветкамі. На супрацьлеглым беразе хлапчукі вудзяць рыбу, а побач пасуцца каровы. На скошаным лузе — сцірты сена, акуратна абгароджаныя дбайным гаспадаром. Удалечыні зелянее густы лес. Цішыня і спакой пануюць над наваколлем.



Паразважайце, якім літаратурным твораў гэтага раздзела блізкія вобразы і карціны, створаныя мастаком. А як інакш, на вашу думку, можна было назваць мастацкае палатно?

3. Што такое тэма літаратурнага твора?

4. Якія этапы звычайна вылучаюць у сюжэце?

5. З дапамогай якіх мастацкіх сродкаў раскрываюцца характары герояў у творы?

6. Прыгадайце мастацкі твор, які вы прачыталі самастойна і які вам спадабаўся. Уявіце, што вам трэба заахваціць сяброў прачытаць гэты твор. Якім чынам гэта зробіце?



7. Падрыхтуйце і правядзіце ў класе конкурс (віктарыну) на лепшае веданне твораў, змешчаных у гэтым раздзеле.



8. Выканайце тэставае заданне да раздзела «Сцежкамi дзяцінства».



Прыгоды і падарожжы

Якая асалода — жыць,
Знаць вартасць кожнае гадзіны,
Тым, што адкрыта, даражыць...
І адкрываць за дзівам дзіва.

Васіль Вітка.

Неабходна ведаць

- ◆ Змест мастацкага твора; спосабы стварэння характараў.
- ◆ На памяць урывак ад пачатку раздзела «Як Мішка трапіў на вайсковую службу» і да слоў «І пах ад іх ішоў далёка-далёка, праз лес, праз балота, да самае лесавое дарогі».

Пажадана навучыцца

- ◆ Вылучаць эпізоды, дэталі, важныя для характарыстыкі персанажаў аповесці; характарызаваць літаратурных герояў па іх учынках, паводзінах і перажываннях.

Варта задумацца

- ◆ Навошта пісьменнікі звяртаюцца да прыгодніцкіх сюжэтаў у мастацкай літаратуры?

Літаратурная размінка

1. Як вы разумеце значэнне слова «прыгоды»? Прывядзіце прыклады твораў літаратуры, мультыплікацыі і кіно, у якіх паказаны прыгоды герояў.

2. Якімі рысамі характару звычайна надзелены героі прыгодніцкіх твораў?

МІХАСЬ ЛЫНЬКОЎ

Творы Міхася Лынькова даўно і па справядлівасці сталі адметнаю старонкаю беларускай літаратуры, адной з найярчэйшых з’яў нашай культуры (*Васіль Быкаў*).

«Міколка-паравоз» — шырока вядомая аповесць народнага пісьменніка Беларусі Міхася Лынькова пра жыццё і прыгоды хлопчыка Міколкі, сына чыгуначніка.

Нязменнай папулярнасцю ў дзяцей карыстаецца прыгодніцкая аповесць Міхася Лынькова «Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў».



Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў (Скарочана)

Пра Мішкава дзяцінства і аб тым, як ён маліну любіў

Калі б хто запытаў Мішку:

— Што ты любіш больш за ўсё на свеце?

Ён адразу б сказаў, каб умеў гаварыць:

— Што люблю? Маліну люблю... Мёд люблю... Цеце-руковыя яйкі люблю...

— А яшчэ што?

— І яшчэ маліну.

Дужа любіў Мішка маліну і праз гэтую маліну вялікія непрыемнасці меў, і ўсякія праз яе няшчасці з ім здараліся і пакуты. Але цярэў, крыўды зносіў і знявагі.

Вось і сягоння напалі на яго няўдачы. Ішоў пануры, нізка схіліўшы галаву, хістаўся троху з боку на бок і час ад часу вурчаў паціху, пад нос. Тады спынялася матка на якую хвіліну і пагрозліва касіла вокам і выскаляла зубы. Мішка таксама спыняўся, кідаў вурчаць і, схіліўшы да самай зямлі галаву, хітра сачыў за маткай, а ці не дасць часам яшчэ па загрыўку. Сачыў і быў гатовы адразу ж кінуцца наўцёкі, падалей ад матчыных пачастункаў. Ну як жа тут не быць панурым і сумным.

А пачалося ўсё раніцай. Яшчэ не паднялося сонца, яшчэ клубіўся туман над палянамі, як заварушылася Мішкава матка, грузна ўзнялася на пярэднія лапы. Потым, зяхнуўшы, стала на ўсе чатыры, шумна атрэслася ад моху, ад сухога лісця і падалася наверх з цёмнай бярлогі. Бачыў Мішка, як стаяла яна на краі бярлогі і, выцягнуўшы галаву,

удыхала трапяткой¹ і гарачай наздрыной свежае паветра раніцы, потым павяла кругом галавой і замерла на якую хвіліну — прыслухоўвалася. Аднекуль здалёк прыляталі глухія гукі балабонаў² — відаць, пасвіліся на балоце коні...

І Мішка паціху заскуголіў. Матка вярнулася назад, узяла Мішку зубамі за карак і паставіла на ногі. І Мішка ведаў, што гэта значыць: «Уставай, лодар, лежабока, час ужо па сьнеданне ісці!» Ён паспрабаваў жартаваць, упірацца, забіраўся па каранях аж пад самы верх бярлогі. Але, атрымаўшы некалькі лёгкіх кухталёў, пайшоў паслухмяна з бярлогі.

Наверсе было халаднавата, стаяла раса, і Мішка асцярожна пераступаў з нагі на нагу, зьбька атрасаючы лапы ад сцюдзёных кропель вады, стараўся патрапіць у матчыны сляды, каб лішне не замачыцца. Але ўрэшце гэта яму надакучыла, і ён кінуўся з усіх чатырох ног, абагнаў матку і пабег, што было сілы, па кустах, па алешніку, спалохаўшы некалькі птушак, якія вылецелі з густой травы проста з-пад Мішкавага носа. Мішку хацелася сагрэцца, пабязуліць³. Але ці разумее ж гэта матка? Яна як заўсёды.

Вось дагнала яго, злосная, узрушаная, і дала так па загрыўку, што ў Мішкі пазелянела ўваччу і ён уткнуўся носам у зямлю, балюча накалоўшыся на хваёвую шышку. І да таго ўзлаваў, аж сам сябе не помніў. Злаўчыўся ды як хопіць неўзаветку зубамі за матчыну нагу, аж зараўла старая мядзведзіха. А сам наўцёкі, аж задыхаўся бегучы, засопся. Ды дзе ты ўцячэш! Чуе Мішка, зямля дрыжыць за ім — то бяжыць, даганяе матка. Аж у пот у халодны кінула.

¹ *Трапяткі* — тут: дрыготкі, чуйны.

² *Балабон* — кругленькі званочак у выглядзе шарыка.

³ *Пабязуліць* — тут: падурэць, паблазнаваць.

І вось дагнала. І такога часу задала, што Мішка доўга не мог ачухацца. І ўрэшце як ударыць матка нагой, аж пакаціўся з узгорка Мішка і ніяк устаяць не мог, учапіцца нагой за што-небудзь. Ляцеў, ляцеў ды як шлёпнецца ў канаву. Ускочыў у грязь аж па самыя вушы, ні павярнуцца, ні паварушыцца, ні з канавы гэтае выбрацца. Тырчыць пыса з вады, палахліва бегаюць вочкі, ды ціха скуголіць Мішка ад страху ды ад болю. Паважна падышла старая маці, спынілася, над Мішкам нагнулася, лізнула языком у яго халодны нос — Мішка і вочкі заплюшчыў з перапуду: а што, калі дасць яшчэ за ўсе яго штукі? Але мядзведзіха асцярожна ўзяла яго за карак, падчапіла нагой і выцягнула з канавы. Ухапіўшы яго пярэднімі лапамі, высока падняла і патрэсла, каб асыпалася з Мішкі ліпучая грязь. Потым паставіла на ногі — ідзі, неслух, ды не дурйся болей! І пайшоў Мішка мокры, брудны, цярпліва ішоў па матчыных слядах, не адступаючы ад яе ні на крок, ціха, разважна, панура. Вось чаму сумны быў наш Мішка ды час ад часу паціху бурчэў, спрабуючы агрызацца на матчыны загады.

Яны ішлі доўга. Прайшлі паўз паляну, дзе было складзена бяргенне і дровы. Матка перавярнула некалькі калод, знайшла пад імі багата чарвякоў розных і, забыўшыся на Мішкава непаслушэнства, частавала яго і ласавала. У дрывотні выпарала невялічкае гняздзечка. У ім было з паўдзясятка маленькіх сіняватых яек. Яны былі надзвычайна смачныя, і Мішка, звярнуўшы ў трубочку язык, высмоктаў іх і, забыўшыся, глытаў і шкарлупкі.

Пасля пайшлі праз балота, старанна абышлі месца, дзе чуваць былі конскія балабоны, з балабонамі чуваць былі і людскія галасы. І хоць Мішка ні разу чалавека не бачыў, але па тым, як ухілялася старая маці ад сустрэч з

чалавекам, адчуваў, што гэта, няйначай, як самы хітры вораг, магчыма, што нават горшы, чымся жаба альбо чмель, ці, скажам, вожык. З гэтымі ўсімі паспеў пазнаёміцца Мішка, і знаёмства не дало яму асаблівай прыемнасці. Паспрабаваў раз жабу лізнуць языком — пляваўся колькі, ды дні са тры язык усё сáдніла¹, гарэніла. Добра даўся чмель у знакi, доўга ганяўся за ім Мішка. Прыгожы быў чмель, вясёлы такі, залацісты. Сам невялічкі, а голас дае — ку-у-ды там, гудзіць, аж трава калышацца. Ганяўся Мішка за чмялём і ўбачыў, як схавався той у невялічкую купіну. Тут і пачаў пароць яе Мішка, носам рыць. Рыў, рыў ды як зараве нечакана, аж матку перапалохаў, тая з бярлогі была выскачыла. Дні са два пух нос з таго часу, гарэў усё. Мішка і ў вадзе яго паласкаў, і аб матчыны бакі цёр, да сырой зямлі прыкладаў. Сяк-так адратаваў нос. І цяпер, калі заўважыць чмяля, дык бокам, бокам ды за куст куды, падалей ад чортавай мухі. Вось вам і чмель!

Пра вожыка і казаць не прыходзіцца, гэта ўжо такі звер, страшней якога, мусіць, няма і на свеце. Дапякалі Мішку і пчолы. Хадзілі раз з маткай у глухі бор. Лазіла матка на хвою, залезла высока-высока, ледзь відно яе ад зямлі з-за папараці, за якой прылёт Мішка. І вось як зараве раптам маці, як затрашчыць нешта ўгары, сухія галінкі ляцяць, цярушацца, ды гуд пайшоў па ўсёй паляне. Не слезла, а саскочыла маці ды ходу, Мішка за ёй. Бяжыць, а пчолы за ім — і на галаву, і на хвост, і за пуза ўчапіліся. Лезуць сляпіцаю ў нос і ў вочы. Што ні рабіў Мішка — і аб кусты цёрся, і па зямлі качаўся — нічога не дапамагала.

¹ *Сáдніць* — шчымець, даваць пякучы боль (у выніку ранення, раздражнення скуры, апёку і інш.).

Пакуль з маткай у ваду ўскочылі, у рэчку, — тады толькі і ачухаліся, ад пчол адмахнуліся. І дні тры хадзіў сам не свой. Хварэў нават трохі, у бярлозе адлежваўся. Вочы так паапухалі, што нічога не бачыў. Губы апухлі, нос, ні да чаго не дакрануцца. Але ж якім потым мёдам частавала маці, еў бы, здаецца, штодня ды смакаваў бы! Вось яны якія тыя пчолы былі!

І хоць баяўся Мішка і жабы, і чмяля, і пчол, і вожыка, але бачыў, што матка на іх і вокам не кідае, зусім не баіцца. А чалавечы голас калі пачуе — баіцца. Відаць, чалавек страшней за чмяля, за жабу. Вось і цяпер матка асцярожна абнюхвае паветра і ідзе ў другі бок па глухіх балотных сцежках. «Відаць, у авёс», — думае Мішка. І сапраўды, яны хутка выйшлі на вялікую паляну ў лесе. На ёй раскінуўся малады авёс...

Любіць Мішка слухаць аўсянныя шолыхі. А яшчэ больш даспадобы яму аўсянныя каласкі. Салодкія яны, пахучыя, як матчына малако. І аскубае Мішка авёс, поўнымі жменямі заціскае ў рот, а калі прытаміўся хадзіць на задніх лапах, калі наеўся, тады прылёг і, прымяўшы лапай колькі сцяблінак, ляніва перабіраў іх губамі, смакаваў кожны колас.

Без асаблівых прыгод пайшлі яны назад. Мядзведзіха ішла побач з Мішкам... і ціха вурчала пад нос аб нечым сваім, мядзведжым. Калі пераходзілі праз ручай, мядзведзіха ўзяла Мішку ў прырэднія лапы і пачала купаць яго. Не асабліва паважаў Мішка гэтую аперацыю і ў другія разы з усіх сіл намагаўся наўцёкі, спрабаваў кусацца. Але цяпер, узгадаўшы матчыну абарону і клопаты, паслухмяна цялёпкаўся ў вадзе і падстаўляў пад матчыны лапы то адзін, то другі бок. Пасля купання весела бегаў па лесе, ганяўся за белымі матылямі, куляўся па зялёнай траве, каб хутчэй абсушыцца.

Калі прыйшлі ў бярлогу, матка завалілася спаць. Бярлога была прасторная і ўтульная. Хапала цёплага моху, сухога лісця... Бярлога была ў дзікім гушчарніку, ніхто не парушаў спакою, хаця і праходзіла недалёка лясная дарога, але была яна глухой і непраезджай. Колькі разоў выбіралася мядзведзіха з Мішкам на гэтую дарогу, каб пагрэцца на сонцы. І ніколі не сустракалі тут чалавека. Маці адпачывала, а Мішку не было ніякай ахвоты да сну. Ён у каторы ўжо раз абследаваў бярлогу, абнюхваў кожны каменьчык, кожны карань. Праўда, цікавага ў гэтым было мала. І калі ўсё гэта надакучыла Мішку, ён выбраўся з бярлогі на волю. Там было весялей. Добра было пакуляцца ў верасках, пабегаць сярод папараці, пастаяць перад мурашнікам і, запусціўшы ў яго лапу, разварушыўшы, хуценька адскочыць убок і пазіраць, як бягуць неўгамонныя мурашы, цягаюць сцяблінкі, перацягваюць белыя яечкі. Багата чаго ёсць у лесе і паглядзець, і паслухаць...

Бегаў, бегаў Мішка каля бярлогі і ўспомніў, што сёння яшчэ не спрабаваў маліны. Гэта ж трэба, каб у малініку жывучы, ды маліны не паспытаць. Успомніў і пра матчыны загады — без яе нікуды не хадзіць. «Але ж гэта зусім блізка, недалёка ад дарогі, ці я заблуджуся? Ды матка спіць цяпер і не заўважыць нічога...» — падумаў Мішка і пайшоў паціху ў маліннік, зусім не прадбачачы тых падзей, якія адбыліся з ім у гэты дзень. Але аб гэтых падзеях раскажам далей.

Пра Вясёлую Баряду і пра чорнага Жука

Пакуль Мішка будзе ласавацца малінай, нам прыйдзецца сказаць некалькі слоў пра Вясёлую Баряду, ці, інакш,

Барадатага, ды пра чорнага Жука. Сказаць, каб яны жылі ў вялікай паміж сабою згодзе — будзе няпраўдай. Заўсёды Барадаты задаваў вялікага форсу перад Жукам, важнецкі прахаджваўся перад ім, ганарыста трос барадой або, набраўшыся надзвычайнага спрыту, нечакана кідаўся на яго, каб пацэліць на рогі. Жук выскаляў зубы, пагрозліва бурчэў, і калі Барадаты не пакідаў сваіх ганарыстых выбрыкаў, Жук адыходзіў куды-небудзь пад куст, падалей ад назолы. Лежачы там у цяньку і ляніва адганяючы мух, Жук назіраў прыжмураным вокам за Барадатым, за яго фокусамі і вывертамі. А чаго-чаго не вырабляў Барадаты! Вось ён забіраецца аж на самую верхавіну паваленага дрэва, гоцае адтуль з усіх чатырох капыцікаў на дол, не раўнуючы, як лёгкая вавёрка ці той матыль. Вось ён убачыў высачэзны пень. Абышоў яго, панюхаў, лізнуў. Потым адышоў назад і, павярнуўшыся, пераскочыў яго з разгону, аж захрупасцелі капыцікі па зямлі, уздымаючы пыл над палянай, над верасамі.

І гэта не ўсё.

Вось ідзе чырвонаармеец¹. Барадаты ўжо тут як тут. Рожкі наперад і не дае праходу ні направа, ні налева. З дарогі не саступіць ды пагрозліва памахае галавой.

Ну што ты з ім зробіш?

Чырвонаармеец дастае з кішэні махорку, сыпле на далонь, падстаўляе Барадатаму.

— На, адчапіся, ірад, некалі мне тут з табою размаўляць...

А таму толькі гэта і патрэбна. Злізаў махорку, засыпаў за губу і жуе, перажоўвае, соладка прыжмурыўшы вочы.

¹ Чырвонаармеец — баец Чырвонай арміі, сінонім слова «салдат».

Да чаго ж махорку любіць Барадаты, пра ўсякія фокусы тады забывае. Стаіць, не зварухнецца, толькі барада трасецца. З вялікага задавальнення раскрые часам рот ды на ўсю паляну:

— Бе-э-э-э!.. Бе-э-э!..

Глядзіць тады на яго Жук, глядзіць, уздыхае. Дужа яму недаспадобы тытунёвыя практыкаванні Барадатага: ну які там смак з махоркі! Ад дыму тытунёвага ўцякаў як мага далей. Глядзіць, глядзіць ды ўслед за Барадатым на ўсю паляну, на ўвесь лес:

— Га-аў!.. гаў!.. гаў!.. Га-аў!.. гаў... гаў!

Заліваецца брэхам ды хвостом па зямлі б'е — ад злосці на Барадатага, ад вялікай да яго знявагі.

Збягаюцца тады вясёлыя чырвонаармейцы. Рогат, жарты. З Барадатага ды з Жука смяюцца.

— Чаго толькі вы не падзялілі!

Можна падумаць, што Барадаты і Жук такія ўжо адвечныя ворагі, што яны так не паважаюць адзін аднаго. Гэта зноў-такі няпраўда. Калі пазнаёміцца з імі бліжэй, дык мы ўбачым, што яны самыя найлепшыя дружбакі. І калі



Барадаты фарсіў крыху перад Жукам, дык гэта толькі для выгляду, для адводу вачэй. Паспрабуйце пакрыўдзіць каго-небудзь з іх, хоць бы Барадатага. Тады такога дыхту задасць¹ вам Жук, што вы дзясятаму закажаце² крыўдзіць яго друга. Не адстане і Барадаты ў спрытнай абароне свайго прыяцеля.

Але хто ж такія Жук ды Вясёлая Барада? Адкуль яны ўзяліся? Як апынуліся ўсе разам? І пры чым тут чырвона-армейцы?

Жук быў звычайны сабака, звычайнай пароды. Ні асаблівымі здольнасцямі, ні асаблівымі талентамі ён не мог пахваліцца. Сабака, як і ўсе сабакі. Толькі вось бок хіба крыху падпалены, дык гэта ўжо ад паходнага жыцця, прыпаліў ля цяпла, грэючыся ў халодную восеньскую ноч. Не такі ўжо прыгажун Барадаты — шэрая ўзлахмачаная поўсць, вечна ў рэп'ях, у саломе. Левы рог напалавіну збіты — страціў дзесьці ў гарачых бойках. Куртаты³ хвост — адна бачнасць. Але затое ж барада — сапраўдная краса і гонар Барадатага. І хоць абскублена яна была крыху, няроўныя валасіны былі ў ёй і рэп'яў хапала — усё ж была яна барадой, якой і належыць быць у паважаючага сябе казла. За гэтую бараду і празвалі казла Барадатым... Ідзе ён, барадой трасе. Бяжыць — барада падскоквае. Пачне есці — барада матляецца. Прыго-о-о-жая барада!

І Жук, і Барадаты былі да некаторай ступені вайсковымі асобамі. Жук быў у першым батальёне⁴, Барадаты —

¹ *Задáць ды́хту* — пакараць, даць наганяй.

² *Дзясятаму заказа́ць* — зарачыся ніколі больш не рабіць чаго-небудзь.

³ *Курта́ты* — кароткі.

⁴ *Батальён* — вайсковае падраздзяленне, у склад якога ўваходзяць некалькі рот і спецыяльных узводаў.

у другім. І хадзілі штодня з палком у вялікіх паходах. Ці холад, ці спякота, ці снег, ці дождж — ідуць баявыя батальёны чырвонаармейцаў. І хоць цяжка ў дарозе — і ногі ныюць, і муляе плечы, — не сумуюць байцы, песні спяваюць, жарты ладзяць, гармонік заводзяць. А калі заціхае часам гармонік, тады выступаюць батальённыя веселуны — Жук ды Барадаты. І чаго толькі не робяць яны! Пераскоквае Барадаты цераз Жука. Жук намагаецца ўхапіць Барадатага за бараду. Але, напароўшыся на рог, спрытна ўцякае ў кусты, адкуль робіць спробу нечакана атакаваць свайго непрыяцеля. Такі часам вэрхал¹ узнімуць, такую тузаніну, што хоць ты вадой іх разлівай. Спектакль, дый годзе. А кончаць спектакль, ходзяць па шарэнгах, у вочы байцам пазіраюць. Ну, ясна, трэба скарыначку хлеба даць, цукрам пачаставаць. І давалі, і частавалі. Любілі чырвонаармейцы сваіх веселуноў і з батальёна не адпускалі. Да таго любілі, што нават ганарыліся імі і задзіралі нос перад трэцім батальёнам, які не меў нікога — ні казла, ні Жука.

Калі часам Барадаты па сваёй несвядомасці заходзіў пачаставацца ў трэці батальён, яго адразу ж знаходзілі і выводзілі адтуль. Чырвонаармейцы другога батальёна баяліся, каб трэці батальён не скраў часам іхняга веселуна, іхняга барадатага акцёра. Скрасці не скрасці, а падкупіць маглі — дужа ласы быў Барадаты на цукар і махорку. Жук быў больш свядомы і свайму батальёну здрадзіць не мог — ніякія подкупы на яго не дзейнічалі. Нават агрызаўся часам на такія подкупы, і яго пакідалі ў спакоі. Ён быў таксама і больш храбрым, больш адважным, чым яго прыяцель. Ён не баяўся страляніны, бою. Разам з байцамі ішоў у атаку, хадзіў ноччу ў дазоры і старанна выконваў там дазорную

¹ *Вэрхал* — тут: моцны крык, шум.

службу: ніякі вораг не мог падкрасціся непрыкметна ўначы да нашых часцей. А Барадаты пры першым стрэле страчваў увесь свой ганарысты выгляд, з усіх ног кідаўся назад, у абоз¹, за што і звалі яго часам дэзерцірам² і саромілі перад усім батальёнам. А якое ў Барадатага сумленне? Стаіць, нізка апусціўшы галаву, вокам не міргне. Страсяне барадой ды завядзе сваю жаласлівую песню:

— Бе-э-э...

Ну што ты з ім зробіш!

Дык вось якія былі Жука ды Барадаты. І не дзіва, што чырвонаармейцы ганарыліся імі, частавалі іх, сваіх акцёраў, веселуноў, і задзіралі нос перад трэцім батальёнам. Але ў хуткім часе здарыліся тыя падзеі, пра якія мы абяцалі расказаць яшчэ ў канцы першага раздзела. Гэтыя падзеі паставілі на другі план і Жука, і Вясёлую Баряду, а трэці батальён пачаў задзіраць нос і перад першым, і перад другім батальёнам. Аб гэтым далей і раскажам.

Як Мішка трапіў на вайсковую службу

Была ціхая летняя раніца. Сонца яшчэ не паспела забрацца высока і пералівалася мільёнамі агеньчыкаў у роснай мураве, на палянах, паблісквала на вільготным лісці бяроз, рассыпалася залацістымі плямамі праз лапкі ялін, праз кучомістыя³ верхавіны хвой. І калі трапляла сонца на спелыя ягады маліны, яны гарэлі, як камяні-самецветы. І пах ад іх ішоў далёка-далёка, праз лес, праз балота, да самае лесавое дарогі...

¹ *Абоз* — шэраг падвод з людзьмі або грузам.

² *Дэзерцір* — тут: празмерна палахлівы.

³ *Кучомісты* — разгалісты; які густа разросся.

Вялікі ласун быў Мішка! А ў гэты час па дарозе ішоў полк. Ішлі батальёны, адзін за адным. За батальёнамі ішоў абоз, паскрыпвалі колы, пастукваючы на карэнні хвой і ялін. Зрэдку ржалі коні. Чуў гэта ржанне Мішка, але заняты ягаднай справай і не падумаў, што б то магло значыць. Ці мала коней ржуць на балоце, яшчэ часам балабонамі пазвоньваюць, калі бываюць там на начлезе. Дык вялікі то клопат, гэтыя коні, дужа яны Мішку патрэбны!

А полк тым часам спыніўся на адпачынак каля дарогі. Чырвонаармейцы пачалі разыходзіцца па лесе: хто па вадку, хто па сушняк для цяпла, а хто ў грыбы ды па ягады падаўся. За імі следам пацягнуліся Жук і Вясёлая Барада. Хоць іх і не цікавілі дужа ягады, але ж не маглі адстаць ад кампаніі. Такую прывычку займелі за сваё паходнае жыццё.

А Мішка тым часам думаў ужо, як бы гэта падацца назад, да роднай бярогі, але трохі пабойваўся маткі: няйначай дасць цяпер па карку за самавольную адлучку. Ды і месца было дужа прыгожае. Прыгравала сонца. Маліннік пах... Аж вочы прыжмурыў Мішка, да таго хораша на свеце жыць, калі гэта матка ёсць, і маліннік ёсць, і маленькія птушкі малінаўкі табе песні спяваюць ды сама ягада ў лапу просіцца. Не жыццё Мішку — маліна!

І толькі гэта ён на лапах падняўся ды сухую ігліцу з хрыбта абтрос, як, зірнуўшы перад сабою, амаль не самлеў, аж захаладала ў пятках. Проста перад ім вытыркнуўся з-за куста ніколі не бачаны ім звер. Быў ён увесь шэры, меў чатыры нагі, як і кожны звер, але былі ў яго яшчэ рогі. І самае страшнае — была ў звера дзіўная барада, яна матлялася з боку ў бок, наганяючы яшчэ болей страху на Мішкава сэрца. Ніколі і нідзе не бачыў Мішка такой барады, ні ў бацькі свайго, ні ў шэрых ваўкоў, што

трапляліся часам на лесавых сцежках, ні ў другіх звяроў і звярушак, з якімі даводзілася сустракацца. Ні ў зайца, ні ў ліс, ні ў тоўстых барсукоў, ні ў калючага вожыка.

«Відаць, у барадзе ўся сіла...» — сумна падумаў Мішка, мяркуючы, як бы ямчэй даць лататы, як бы спрытней уцячы пад матчыну абарону.

А звер усё ўглядаўся ў Мішку вялікімі шклянымі вачыма, нерашуча пераступаў з нагі на нагу. Паварушыўся Мішка, каб як павярнуцца назад, намеціць шлях да адступлення. І адразу бачыць: барадаты звер нібы таксама выказвае намеры да адступлення, на цэлы крок назад падаўся. Акрыяў тут Мішка, узрадаваўся.

«Ну, значыць, жыць буду, паем яшчэ маліны ў смак...»

І так яму жыць захацелася, што нават храбрасці пачаў набірацца, смялець пачаў: на цэлы крок да шэрага зверу пасунуўся. Усё думаў: «Вось бы за бараду яго цягнуць, сілу тую адчуць! Не можа быць, каб была гэтая барада мацней за мяне». Нават словы маці ўспомніў, што няма ў лесе зверу мацней і храбрэй, чым яны, мядзведзі. На хвілінку якую задумаўся: «А што, калі гэта — чалавек? А чалавек жа страшней за ўсё. Страшней за чмяля і вожыка...» Але зноў узгадаў словы маці аб чалавеку, які ходзіць толькі на дзвюх нагах, а дзве другія для прыліку носіць, матляюцца яны без усякай справы. «Выходзіць, што не чалавек...»

І ціха, асцярожна, ды на крок наперад. Ужо нацэліўся лапай, каб за самую бараду ўхапіць. І што тут толькі нарабілася? Не паспеў Мішка лапу падняць, як барадаты звер узвіўся маланкай угору. Ды як сігане праз куст, аж маліны, як пырскі, пасыпаліся, лісце зацерушылася. І толькі трэск пайшоў па ўсяму малінніку, ды голас такі смешны, недарэчны:

— Бе-э-э-э...

То барадаты звер ратаваў сваю шкуру. Уцякаў з усіх ног, не на жарты напалохаўшы Мішку, які толкам і не ведаў, што ж яму далей рабіць пасля такой сустрэчы з незнаёмай барадой. І не паспеў ён ачухацца як след, як новая напасць прыйшла, куды страшнейшая, якая мела нечаканыя вынікі для ўсяго Мішкавага жыцця. Яшчэ не знік трэск галінак — то ўцякаў Барадаты, ратуючы сваю бараду, — як новы звер раптам напаў на Мішку, ухапіў яго зубамі за нагу. Новы звер быў падобны да вялікага ваўка, але розніўся ад яго сваёю масцю, была яна задужа чорная. То быў наш Жук, які прыбег, каб ратаваць Барадатага. Мішка налаўчыўся быў укусіць Жука за хвост. Жук адскочыў як апантаны¹, але з яшчэ большай злосцю накінуўся на Мішку, і яны, кусаючы адзін аднаго, пакаціліся па паляне, уздымаючы цэлыя горы пылу і пажоўклага лісця. І такі вэрхал узнялі, такую тузаніну, што іх адразу ж прыкмецілі. Дзясятка чырвонаармейцаў абкружылі іх, адцягнулі ад Мішкі раз'юшанага Жука. Мішка сядзеў на задніх лапах, жалобна скуголіў ды пя-рэднімі лапамі прыкрываў галаву, нібы абараняючыся ад шматлікіх ворагаў.

«Эх, не есці цяпер болей маліны!..» — думалася Мішку, коса пазіраўшаму з-пад лапы на акружыўшых яго людзей. Але загінуць яму не давялося. Чырвонаармейцы надзелі яму нашыйнік і павялі ўрачыста да дарогі, дзе стаяў на прывале полк. Чырвонаармейцы былі з трэцяга батальёна. Яны былі надзвычай рады, што нарэшце і ў іх завялася такая цікавая звярушка, ды не абы-якая, а самы сапраўдны жывы мядзведзь. Праўда, іхні мядзведзь быў яшчэ не

¹ *Апантаны* — тут: душэўна ўзрушаны.

задужа вялікі, але затое ён быў усё ж больш цікавы, чым якія-небудзь там Жукі і Барадатыя з першага і другога батальёнаў. І сапраўды, увесь нават полк зацікавіўся Мішкам, і столькі народу збеглася, каб паглядзець на яго, што Мішка толькі вачыма лыпаў ды думаў: «Ну і людзей! І ў кожнага, відаць, матка ёсць...» Успомніў пра матку і жалобна заскуголіў.

— А ты не плач! — весялілі яго чырвонаармейцы, угаворвалі ды пагладжвалі па цёплай шэрай поўсці. Аж сэрца заходзілася ад страху ў Мішкі, калацілася, як падбітая птаха. Спачатку думаў надаць сабе суровага выгляду, ашчацініў хіб, выскаліў зубы, але ўбачыў, што ніхто яго не хапае зубамі, не б’е лапай — і супакоіўся, стаў ласкава пазіраць на ўсіх.

— А ты даўно б так, дурань ты гэтакі! — сказаў адзін з чырвонаармейцаў. — Няма табе чаго злавацца...

І хутка кавалачак цукру прынёс, палажыў перад Мішкам. Усе згрудзіліся, дзівіліся: што ж будзе Мішка з цукрам рабіць? Мішка зірнуў на цукар, лапай варухнуў: нічога, не кусаецца. Тады асцярожна панюхаў — не, нічым асабліва страшным не пахне. Тады зусім асмеліўся і языком лізнуў. Спадабалася. Узяў лапай цукар і на язык паклаў. Да чаго ж добра! Аж вочы прыжмурыў. Доўга смактаў кавалачак, ласавайся, прагна пазіраючы кругом, а ці не дадуць яму яшчэ які кавалачак. І калі далі другі, да таго асмеліўся, што нават руку чырвонаармейцу лізнуў, ад вялікага пачуцця свайго, ад мядзведжай падзякі.

— Ну, цяпер мы з табою зусім прыяцелі! — жартавалі чырвонаармейцы і пеставалі Мішку, гладзілі яго, за вухам часалі. Мішка кінуў агрызацца, зубы скаліць, ды толькі соладка жмурыў вочы ад вялікай сваёй уцехі. Далі Мішку



яшчэ хлеба, кансерваў рыбных. Капцёр¹ падаіў карову ў абозе, малака прынёс кацялок. Наеўся Мішка, напіўся і ад вялікага задавальнення пачаў у пясочку куляцца, на задніх лапах хадзіць ды ўсякія фокусы вырабляць: цераз галаву куляцца, на пярэднія лапы становіцца...

— Ану, Мішка, яшчэ! Паддай форсу, паддай! — падбадзёрвалі чырвонаармейцы новага веселуна, хапаліся за бакі ад смеху, трэці батальён віталі з удачай.

— Гэткага артыста набылі!

Адным словам, увесь полк палюбіў Мішку за яго вясёлы нораў, за вялікі спрыт і ўсякае ўмельства ў немудрашчых справах мядзведжых. Толькі Жук пазіраў падазрона на Мішку, выказваў яўныя намеры ўхапіць яго знянацку за вуха ды злосна вурчаў, калі Мішка падыходзіў да яго бліжэй. Але чырвонаармейцы намагаліся іх памірыць,

¹ *Капцёр* — вайсковы чалавек, які адказвае за захаванне абмундзіравання і прадуктаў.

зрабіць сталымі дружбакамі. Ды Барадаты баяўся падыходзіць блізка да Мішкі, усё паглядаў здалёк ды жалобна галасіў:

— Бе-э-э-э...

Відаць, асцерагаўся за сваю бараду, якую паважаў праз меру, ганарыўся ёю. Пасмейваліся чырвонаармейцы з яго:

— Чаго галосіш, Барадаты? І рогі ёсць, і капыцікі ёсць, а глядзі ты, баіцца... Бліжэй падыходзь, заходзь у кампанію, махоркі дамо...

Але Барадаты не рашаўся, нягледзячы на вялікія махорачныя спакусы. Як-ніяк апасаўся за бараду. Возьме гэты Мішка ды раптам вырве, як жа тады жыць Барадатаму без свае красы. Каб казёл ды без барады! Ніколі не бачана гэта на свеце. А можа, і ад крыўды галасіў Барадаты. Гэта ж трэба, ніхто не звяртае на яго ўвагі. Заняліся гэтым паганцам. І шмат было патрэбна часу, каб памірыць Мішку з Барадатым і Жукам, зрабіць іх шчырымі прыяцелямі, дружбакамі.

Так трапіў Мішка на вайсковую службу.

Калі скончыўся прывал, полк рушыў далей. Мішку зрабілі моцны нашыйнік і прывязалі да воза вяроўкаю. Мішка спачатку ўпіраўся, не хацеў ісці, валокся ўслед за возам. Ну якая ж ахвота на прывязі хадзіць, калі да гэтага часу Мішка хадзіў усюды па сваёй ахвоце, па свайму надуму. Тады пасадзілі Мішку на воз. Гэта здавалася Мішку за лепшае...

— Любата, а не жыццё! — хацелася сказаць Мішку. Агледзеўшыся на возе, абнюхаўшы розныя рэчы на ім, Мішка выбраў зручнейшае месца, падмяў пад сябе салому, ямчэй прымасціўся на ёй.

«Ну што ж: ехаць дык ехаць!»

Падумаў так і задрамаў....

Дзіўныя хворы, цукар і казлоў тытунь

Дзень за днём — прывычайўся Мішка да вайсковай справы. Праўда, справа гэта не была дужа цяжкай, бо прывучалі яго паволі, ды і спецыяльна для яго навука не была такой ужо хітрай. Трэба было дысцыплінаваць Мішку, прывучыць да парадку, каб ведаў сваё месца і нескладаныя абавязкі палкавога веселуна. З гэтымі абавязкамі ён спраўляўся досыць шчыра, заўзята, і таму любілі яго і паважалі з кожным днём усё больш і больш.

Былі за Мішкам і такія-сякія промахі праз яго выключную прагнасць да ласункаў. Едучы на капцёрскім возе, дзе былі складзены розныя батальённыя харчы, Мішка пранюхаў пра мяшок з цукрам. Употаікі, каб ніхто не бачыў, прадраў Мішка мяшок і на поўны рот пачаў паціхеньку ласавацца цукрам. Надта стараўся і ўдзень і ўначы, сядзіць ды цукар цягае, хрумстае сабе, скасавурыўшы вочы на Барадатага, які не адставаў ад воза ні на крок, бо і яму перападалі часам з гэтага воза тыя ці другія пачастункі: скарынка хлеба, кашы лыжка ці што іншае там па яго гусце. Хрумстае Мішка цукар, аж сапе і ні пра якія харчы не дбае. Нічога другога ў рот не бярэ, акрамя хіба малака ды вадзіцы чыстай. Занепакоіліся чырвонаармейцы, бедаваць пачалі, пабеглі па доктара ветэрынарнага:

— Бяда, таварыш доктар, гора вялікае навалілася!

— Што здарылася?

— Мішка захварэў: ні сухой макавінкі ў рот не бярэ, поўная адсутнасць апетыту, харчам — нуль увагі...

Прыйшлі да Мішкі. Ён важна разлэгся на возе, падставіўшы хрыбет пад сонца, і ленавата паміргваў вокам, пазіраючы на людзей.

«Відаць, фокусаў чакаюць!» — падумаў Мішка і тут жа павярнуўся зручней, потым перакуліўся цераз галаву, а затым і зусім стаў на пярэдня лапы, падняўшы высока ўгору заднія ногі і балансуючы імі ў паветры.

— Мішка, не трэба! Не турбуйся, Мішутка, ты ж такі хворы, такі слабенькі... — кінуліся чырвонаармейцы ўгаворваць свайго артыста, каб кінуў ён свае практыкаванні. — Ты ж адпачываць павінен, вось і доктар да цябе прыйшоў! Насілу адгаварылі Мішку ад фокусаў.

— Дзіўна, — гаварыў доктар, аглядаючы хворага. — Хварэе і такія выкрунтасы вырабляе! Дык не есць, кажаце?

— А ні ў зуб... Акрамя вады, нічога ў рот не бярэ! Бачыце, схуднеў як, перапаў зусім...

— Гм... схуднеў... добра схуднеў, калі хрыбет на сонцы блішчыць, як маслам памазаны... Але ж паглядзім.

Доктар важна надзеў акуляры, трубку выняў.

— Ну што ж, дазвольце агледзець! — ветліва звярнуўся ён да хворага, выслухваць пачаў.

Усе ўважліва назіралі за аглядам, нецярпліва чакалі вынікаў. Мішка ахвотна падстаўляў свае шэрыя бакі, задзіраў угору лапы і ўсё намагаўся пацалаваць доктара ад сваіх вялікіх пачуццяў. Яму здавалася, што яго пестуюць, што з ім весела жартуюць. А таму з вялікай ахвотай ён пераварочваўся з боку на бок, падстаўляў живот, нахіляў галаву. Дужа любіў ён, калі хто за вухам пачэша. Урэшце прыладзіўся, добра нацэліўся і патрапіў-такі лізнуць языком у самы доктарскі нос.

— Дзіўна, дзіўна! — прагаварыў зноў доктар, выціраючы хустачкай нос. — Сэрца нармальнае, працуе як матор, і ніякіх шумаў і перабояў... Дык не есць, кажаце?

— Ні сухой скарыначкі... І вось трэці дзень галадуе...

— Гм... Рэдкі выпадак... Цікавы выпадак. Зноў жа, тэмпература нармальная і выгляд бадзёры. Можна сказаць, што хворы ў поўнай спраўнасці.

— Якое там, доктар, у спраўнасці... Вы заўсёды вось так, мікстуры якой, відаць, шкадуеце... — пачалі не на жарты крыўдаваць чырвонаармейцы, незадаволеныя медыцынскім аглядам хворага.

— Ну што вы, што вы! Не ў мікстуры тут справа... — заспрачаўся доктар. — Відаць, ваш хворы пакутуе з нейкіх асаблівых прычын... Магчыма, перамена прафесіі, некаторыя змены ў жыцці... А магчыма, і такая вось дальняя дарога на яго падзейнічала. Могуць быць усялякія прычыны, навукай дасканалы яшчэ не ўстаноўленыя.

І доктар распачаў такія доўгія развагі пра розныя загадкавыя выпадкі ў медыцынскай практыцы, што твары ва ўсіх чырвонаармейцаў адразу выцягнуліся, зрабіліся сумнымі і кожны з іх адразу падумаў: «Ну, Мішку няйначай капут, калі хвароба зайшла так глыбока».

І адразу ўсе накінуліся на доктара:

— Доктар, даражэнькі, выратуйце Мішку! Хіба мы без яго жыць можам?

— Ну што з вамі зробіш... — задумаўся доктар, падбіраючы найлепшыя спосабы лячэння Мішкавага занядушвання. — Няма на свеце такой хваробы, супраць якой не знайшлося б належных лекаў... Ва ўсякім выпадку можна паспрабаваць... Ну, дайце яму хаця б рыцыны¹. Можна таксама клізму. Толькі не пазніцеся. І галоўнае — спакой, абсалютны спакой для хворага.

¹ *Рыцына* — алей, які здабываецца з насення расліны клешчавіны і ўжываецца як слабіцельнае; касторка.

І толькі гэта Мішка пра спакой пачуў, як на яго нібы сверб напаў. Пачаў такія фокусы вырабляць, што з воза пыл сыпаўся. Жук, які бег побач з возам, пачаў так брахаць, што доктар аж вушы заткнуў. І чаго-чаго ні вырабляў толькі Мішка: і на галаву станавіўся, і на задніх лапах скакаў. Куляўся па возе ўдоўж і ўпоперак, наганяючы жах на коней, якія ледзь-ледзь толькі звыкліся з Мішкам.

— Гм... Дзіўна... Дзіўна... — усё здзіўляўся доктар. — Дык, галоўнае, спакой і абсалютная цішыня для хворага... — гаварыў ён, пазіраючы непрыязным вокам на брахаўшага Жука.

Але Мішку, на яго шчасце, а можа, і на бяду, так і не давялося пазнаёміцца ні з клізмаю, ні з рыцынаю. Толькі гэта ён наважыўся кінучь свае скокі на возе, як надышоў капцёр, што быў у адлучцы дні са два. Падышоў той да воза, зірнуў збоку і за галаву хапіўся.

— Што ж ён нарабіў, гэты басяк лесавы? А дзе ж я цяпер вазьму, а адкуль жа я вазьму?.. Вон з воза, бандыт, вон, сімулянт, вон, драпежнік!

— Ціху, ціху ты, хвораму патрэбен спакой, трэці дзень галадуе.

— Хворы! Га-а-аладуе! Палову мяшка цукру змалоў. Гэта ж жартачкі, цэлы мех быў, а цяпер толькі на дне засталася... Злазь з воза, лодар і сімулянт¹!

А Мішка хоць бы хны! Як знарок, узяў яшчэ кавалачак цукру, за шчаку палажыў, ды пачаў раскусваць, ды пашчоўкваць, як тымі арэхамі.

І што было рогату тут ды жартаў! Смяяліся з Мішкавай хваробы, з яго галадоўкі. Спачувалі капцёру і тут жа

¹ *Сімулянт* — той, хто сімулюе, прытвараецца.

празвалі яго разявай. Трохі нязручна было доктару. Той пастаяў, пастаяў, падумаў хвіліну і толькі змог вымавіць:

— Дзіўна... Дзіўна... мм... хвароба, так сказаць, набывае псіхалагічны характар... Сі-і-му-у-у-ляцыя... А гэта не ў маёй спецыяльнасці, паколькі сярод маіх пацыентаў гэта занядушанне не пашырана.

— А як жа ўсё ж такі з лячэннем? — запытвалі праз смех чырвонаармейцы.

— Адмяніць прапісанае... Даць поўную свабоду жывёліне ды не ставіць паблізу мяшкоў з цукрам...

Увесь полк смяяўся з Мішкавай «сімуляцыі», з капцёра, з лекаў. Нават Жук кінуўся выкідваць свае нумары, бачачы ўсеагульны смех і весялосць. І толькі Барадаты па сваёй несвядомасці ніяк не мог зразумець падзей, усё падыходзіў асцярожна да воза і пачынаў жаласліваю песню:

— Бе-э-э-э...

На яго кідаўся злосны капцёр, замахваўся пустым мяшком.

— Вон, пудзіла барадатае, і ты яшчэ лезеш, назола!

Яго сунімалі, супакойвалі:

— Што ты Бараду крыўдзіш, што ты да яе маеш?

Адным словам, у гэты дзень капцёр парваў усякія дыпламатычныя зносіны з Мішкам, Жукам ды Барадатым і зрабіўся іхнім перакананым ворагам. І хоць было тут багата смеху ды жартаў, аднак скончылася ўсё гэта для Мішкі даволі сумна і з вялікім канфузам¹. Колькі ні ўпіраўся ён, не выказваючы асаблівых намераў пакінуць абжытае месца на возе, усё ж давялося перасяліцца

¹ *Канфўз* — стан няёмкасці, збянтэжанасці, сораму.

яму на новую кватэру, на другі воз. Трохі ўзлаваў Мішка за ўсялякія непрыемнасці пры перасяленні, а адны непрыемнасці пацягнулі другія. Калі крыху ўсё ўціхамірылася, супакоілася, Мішка ўчыніў дэтальны агляд сваёй новай кватэры, абнюхаў кожны мяшок, прамацаў кожную скрынку. Нічога выдатнага, тым больш цікавага для сябе, ён там не знайшоў. Вялікая, скажам, карысць для яго ў пачках махоркі, якую намацаў ён у адной са скрынак. Адно гаркацінне, дый годзе. І каб трохі спагнаць сваю злосць за няўдачу, Мішка надумаўся разгрузіць воз, каб ямчэй прымасціцца нанач. Гэтую разгрузку ён наважыўся распачаць з тытуню. Не доўга думаючы, узяў пачку махоркі і — бац на дарогу. І вось тут здарыліся непрадбачаныя падзеі, якія аказалі значны ўплыў на шчырае сяброўства нашых артыстаў: Мішкі, Барадатага і Жука. Кінуў гэта Мішка пачак махоркі на дарогу і дзівіцца: адкуль узяўся Барадаты і — цап за махорку. Ідзе за возам, пачак жуе, толькі барада сівая трасецца. І чым больш Мішка глядзеў, тым больш здзіўляўся: у Барадатага ад пачкі толькі ўпакоўка засталася, і тую старанна аблізваў ласун.

«Ну і смак! Відаць, па несвядомасці...» — падумаў Мішка пра Барадатага.

А той адкуль і храбрасці набраўся, падышоў да самага воза ды проста Мішку ў морду:

— Бе-э-э...

«Вось дзівак! Можа ўявіць сабе, што мне гэтага дабра так ужо і шкада», — падумаў Мішка ды новую пачку бац на дарогу Барадатаму... І так кідаў да таго часу, пакуль не заўважыў, што з казлом робіцца нешта няладнае. Пачаў той барадой дарогу пыліць ды ў бакі, як п'яны, хістацца.

Ходзіць як муха тручаная¹. І голас зусім аслаб, дрыжыць голас, захлапаецца: бе-э, бе-бе... бе...

Тут і Жук умяшаўся ў справу. Ubачыў, што з таварышам нешта нялюдскае робіцца. Падскочыў да яго, у пысу нюхнуў, бараду лізнуў. Лізнуў і адскочыў — чхаць пачаў. Да таго ж тая барада тытунём смярдзела, не раўнуючы, як піпка² палкавога заўхоза³. А Барадаты тым часам зусім абязножыў, з голасу сышоў, усё намагаўся на зямлю пакласціся ды вочы на лоб выпінаў. Кінуўся Жук на дапамогу: і так і гэтак казла варушыў, бокам падпіраў, за рогі падымаў — нічога не дапамагае. Хіліцца Барадаты на дарогу — і ніякага ратунку. Бачыць Жук, што бяда, і давай каравул крычаць, трывогу ўзнямаць. Такі брэх падняў, што ўсе людзі збегліся. Ведалі, што Жук дарэмна не брэша. А Мішка, седзячы на возе, прыглядаўся ўсё да падзей і здагадваўся, што адбываецца нешта нядобрае. А калі людзі прыбеглі, кінуў свае доследы над скрынкамі, зашыўшыся ў мяшкі, і ляжыць сабе.

Тым часам узяліся за Барадатага. Вадой аблілі, сывараткай напалі, сяк-так адхаялі Бараду да раніцы, на ногі паставілі.

— Гэта ж жартачкі, так тытуню аб’есціся... Ледзь зусім не атруціўся... І хто б участваў так?

Шукалі вінаватага, а Мішка пазіраў з воза і ў вус не дзьмуў. Але ці сумленне загаварыла, ці надакучылі Мішку ўсе гэтыя нецікавыя мяшкі, дзе не было ні драбочка цукру, кінуў ён свае аперацыі па выгрузцы.

¹ *Тручаны* — той, якога труцілі.

² *Піпка* — люлька для курэння.

³ *Заўхóz* — чалавек, які загадвае гаспадаркай.

Барадаты ж, нягледзячы на перажытыя хваляванні, пачаў адчуваць да Мішкі вялікую павагу і прыязнасць: ніхто і ніколі так багата не частаваў яго махоркай. Недастача махоркі была, канечне, выяўлена, але ніхто не мог западозрыць у гэтым Мішку — навошта яму такое гаркацінне. Ну а Барадаты не меў прычыны выкрыць сакрэт, мо па несвядомасці, мо па таварыству. На падзею з тытунём забыліся, ды і сам Мішка пачаў рабіцца больш акуратным і дысцыплінаваным.

Да таго ж, каб не было ў Мішкі залішніх спакус¹, перавялі яго на трэці воз, у ружэйна-кулямётны парк. Пры самым уважлівым аглядзе воза Мішка не знайшоў нічога, што магло б быць падобным на ласункі. Паспрабаваў быў на зуб патроны — ніякага смаку не адчуў, ды і зубам клапотна, паламаць яшчэ можна. Сунуў лапу ў ружэйнае масла — лізнуў і доўга чыхаў і моршчыўся, старанна выціраючы язык аб мяшкі, аб салому. На гэтым і закончыў ён свае доследы і прымірыўся з пайком, які акуратна выдаваўся яму штодня.

Галадаць жа Мішку не даводзілася, хапала пайка. Ды акрамя пайка даставалася. Чым толькі не частавалі палкаваго любімца: і хлебам, і кавалачкам цукру, і добрай косткай барановай, і квартай² свежага малака. Усе любілі яго, усе клапаціліся аб ім — і камандзіры, і чырвонаармейцы...

Як Мішку скралі і што з таго выйшла

Мішкава вядомасць рабілася з кожным днём усё большай і большай. І Мішкавы кулямётчыкі назіралі часам

¹ *Спаку́са* — тое, што вельмі вабіць чалавека, выклікае неадольнае жаданне, спакушае.

² *Ква́рта* — невялікі металічны кубак для піцця аб'ёмам крыху большы за літр.

падазроныя паводзіны некаторых дэлегацый, якія прыходзілі нібы падзівіцца са славутага артыста. Задужа ўжо залішне частавалі цукрам, прыносілі спецыяльныя порцыі добрага мяса, паілі Мішку малаком. Відаць было, што Мішку хочучь падкупіць, каб тым ці іншым манерам пераманіць яго да сябе з трэцяга батальёна...

І вось аднае ночы, якраз перад самым наступленнем, не стала Мішкі. Быў Мішка і няма Мішкі! І не маленькі, здаецца, не іголка якая-небудзь, а знайсці ніяк не маглі. Абшукалі ўсе прыдарожныя кусты і лагчынкі, перавярнулі дагары нагамі ўвесь абоз — а можа, Мішка ў возе схаваўся, — але ніякіх слядоў Мішкавых знайсці не маглі. Пыталіся ў Барадатага і Жука, але якія з іх адказчыкі. Хадзілі абодва як тручаныя мухі, таксама па Мішку сумавалі. Барадаты нават кінуў махорку ў чырвонаармейцаў выпрошваць, да таго заселі ў яго галаве невясёлыя думкі аб загінуўшым без усякіх вестак таварышу. Прайшоў дзень, за ім яшчэ дзень, цэлы тыдзень прашмыгнуў непрыкметна, а Мішкі няма і няма. Ні духу ні слыху аб батальённым артысце. Чырвонаармейцы з першага і другога батальёнаў пачалі падсмейвацца з трэцяга батальёна: «Ага! Не змаглі прыгледзець за сваім любімцам, не ўпадабаў ён вас, упрочкі пайшоў! Цяпер мы да вас ні Жука, ні Вясёлую Баряду не пусцім, кепскія з вас гаспадары!»

Ну як жа можна было зносіць падобную знявагу!

Няўжо здрадзіў батальёну? Няўжо да другіх уцёк? А мо пацягнула жывёліну ў лес, да родных дрэў і кустоў?

І так, і гэтак думалі чырвонаармейцы. І не знаходзілі адказу на свае думкі. Але гарачыя былі дні: паходы, штодзённыя бойкі, і хутка ў паходных клопатах пачалі забывацца на Мішку. І зусім нечакана і непрадбачана адбылася цёплая сустрэча са сваімі артыстамі.



Полк размясціўся на начлег у лесе. Расклалі цяпельцы, абагрэліся, павячэралі, спаць ляглі. А пад самую раніцу дазоры натрапілі паблізу ад трэцяга батальёна на цікавую сцэнку. На невяліччай палянцы сядзелі Мішка, Барадаты і Жук і спраўлялі не то ўрачыстую вячэру, не то шыкоўны баль. Розныя харчы былі пакладзены пад кустом ляшчыны. Тут былі і сухія тараны, і кансервы, і сцягно кабана, і дзясяткі са два селядцоў. Збоку ляжала некалькі пачак махоркі. Мішка, яўны завадатар усёй пачэснай кампаніі, сядзеў на невялічкім пеньчуку і старанна разбіваў аб камень бляшанку кансерваў. Бляшанка пагнулася, сплюшчылася, ніяк не падавалася, і Мішка раз-пораз з яшчэ большай натугай біў яе аб камень. Урэшце яму ўдалося яе расплюшчыць, і Мішка частаваўся сам, частаваў і прыцяля Жука. Барадаты, які скарómніцы¹ асабліва не паважаў, налягаў больш на селядцы і на цукар і, пажавашы селядцовага хваста, кідаўся з усіх ног да ручая,

¹ *Скарómніца* — малочная і мясная ежа.

каб суняць крыху смагу пасля селядцовай солі. Урэшце прыяцелі наеліся і, крэкчучы, сталі масціцца адпачываць. Барадаты пасля такой сытнай ежы ласаваяўся махоркай і жаваў яе, соладка прыжмурыўшы левае вока, а правым назіраючы за сваімі дружбакамі.

Тут іх і накрылі.

Чырвонаармейцы не ведалі спачатку, што рабіць: радавацца ці з Мішкам лаяцца. Знойдзеныя харчы гаварылі аб яўным рабаўніцтве, і прычынай ва ўсім гэтым быў няйначай Мішка. Капцёры палка, убачыўшы Мішкавы харчовыя запасы, кінуліся з перапуду да сваіх вазоў, але там было ўсё ў парадку, усё на месцы, ніякага крадзяжу не аказалася. Але ж не з неба звалілася ўсё да Мішкі. І толькі позняй раніцай выявіліся ўсе абставіны справы. З суседняга палка, які начаваў непадалёку ад Мішкавага батальёна, прыбеглі напалоханыя капцёры.

— Братцы, бяда! Ваш Мішка — разбойнік, мех харчоў расцягнуў, рабаўніцтва ўчыніў сярод ночы...

— А як да вас трапіў наш Мішка? — учынілі тут строгі допыт капцёрам чырвонаармейцы трэцяга батальёна.

І капцёры, каб выручыць пакрадзеныя Мішкам рэчы, вымушаны былі расказаць усю шчырую праўду аб тым, як надумаліся яны скрасці Мішку і як удалося заманіць яго ў свой полк.

— Чым толькі ні прываблівалі мы Мішку, каб пераманіць у свой полк. І мясам — не дужа Мішка быў ахвочы рушыць. І малаком — не ідзе...

І толькі калі дасталі палову кацялка мёду, спакусіўся Мішка і цёмнай парою пайшоў за імі, ішоў аж да самага палка. А там накінуліся на Мішку, звязалі яго, прывязалі да воза вяроўкамі.

Так і вандраваў Мішка ў другім палку зусім другой дывізіі, увесь час прывязаны да воза. А калі і адвязалі яго, дык пасля колькіх дзён дарогі Мішка страціў усякую надзею вярнуцца ў родны батальён.

Але за час паходу палкі зноў збліжаліся і, як бачым, нават начавалі ў адным лесе непадалёку адзін ад аднаго. Тут Мішка і ўчуў уначы галасы сваіх таварышаў, Жука і Барадатага, і, пайшоўшы на гэтыя галасы, патрапіў зноў у родны батальён.

Мішка — герой

Так жыў і ваяваў Мішка, быў артыстам, а калі даводзілася, рабіўся ваякам. Было ў яго жыцці багата і смешнага, бо быў ён надзвычай вясёлай асобай. Любіў сябе ўсцешыць і другіх пасмяшыць. І за гэта любілі яго, як толькі могуць любіць веселуна ў такіх цяжкіх і грозных умовах вайны, як доўгія паходы.

Было ў жыцці ў Мішкі багата чаго і гераічнага. Але сам ён ніколі не думаў аб тым, як бы спецыяльна стаць героем, выкінуць які-небудзь асаблівы гераічны ўчынак.

Нам і засталася расказаць пра апошні ўчынак Мішкі, калі ён зрабіўся самым сапраўдным, самым поўным героем.

Падыходзіла вайна да канца. Людзі пачалі пагаворваць аб блізкім замірэнні, але бойкі не сціхалі і зачыналіся часамі з яшчэ большай упартасцю, чымся з пачатку вайны. Была ўжо даволі позняя восень. Мішкаў батальён стаяў у тыле, адпачываў ад боек, хаця кожную хвіліну быў на пагатове сустрэць ворага. Першы і другі батальёны былі на фронце, на перадавой лініі. Чырвонаармейцы трэцяга батальёна начавалі ў глухім лесе і хаваліся ад назольнага восеньскага дажджу пад высокімі ялінамі, пад кустамі

алешніку і ляшчыны. Сям-там расклалі пад дрэвамі невялічкія цяпельцы, грэліся, высушвалі мокрыя гімнасцёркі, мокрыя шынялі.

Непрытульна ў лесе позняй восенню. Непрытульна і холадна. Мішка грэўся таксама каля цяпельца. Нават лапу адну крыху абсмаліў, стараючыся падсунуць бліжэй у агонь канец смалістага карча. Прыгрэўся Мішка і заснуў каля цяпла. А калі прачнуўся, пачало ўжо трошачкі развідніваць. Чырвонаармейцы яшчэ спалі, стаялі паміж дрэвамі вартавыя. Не сунімаўся дождж. Ён сеяўся як праз сіта і вільготнай імглоў засцілаў дрэвы, засціў нізкае восеньскае неба і да самых касцей працінаў халоднымі дрыжыкамі анямелае ад сну Мішкава цела. Каб крыху сагрэцца і размяць здранцвелыя са сну ногі, Мішка палез на высокую хвою. Так практыкаваў ён кожную раніцу, і гэтак называлася Мішкавай гімнастыкай, яго фізкультурнай зарадкай.

Доўга лез Мішка на хвою. Саслізгваліся ногі па мокрай ад дажджу хваёвай кары, ды не было нешта асаблівага спрыту ў Мішкі ў такія пахмурныя, непагодныя дні. Але сяк-так ускарабкаўся на самую вяршальіну, адкуль надзвычай добра было назіраць за ўсім лесам, за лесавымі дарогамі, за далёкім полем, якое ледзь-ледзь чарнела скрозь дажджавую імглу. Усеўся Мішка на сук і пачаў азірацца. І тут заўважыў ён нешта цікавае для сябе, чаго ўдзень не бачыў і не заўважаў. Зусім блізка ад яго батальёна з'явіліся паміж дрэў незнаёмыя коннікі, цэлыя групы коннікаў. Яны яўна набліжаліся да батальёна, ішлі надзвычай асцярожна, перабіраючыся групамі паміж дрэў, пільна ўглядаючыся наперад.

«Адкуль яны маглi з'явіцца? У нашым жа палку амаль зусім няма коней, што б то значыла?» І толькі падумаў

гэта Мішка, як адзін за адным пачуліся некалькі глухіх стрэлаў, потым яны зачасцілі, і хутка пачалася такая страляніна, што хоць ты вушы затыкай. Яго напрактыкаванае вуша пачало адрозніваць басавітыя перакаты кулямётаў, ліхаманкавы бой вінтовак. І ледзь не зваліўся Мішка з хвоі, калі недалёчка грывнула перунамі гармата, грозна страсянуўшы паветра і голлі дрэў, з якіх паліліся ўніз цэлыя струмені вады на жоўты пясок, на мокрыя верасы. Дужа не любіў Мішка гармат. Мо таму, што не асвоіў яшчэ артылерыйскай справы, мо таму, што задужа ўжо грозна стралялі яны, і водгукі стрэлаў доўга перакатваліся па лясах і палях, наганяючы жудасць і страх у Мішкава сэрца. Як бы там ні было, Мішка наважыўся пакінуць свой назіральны пункт і спусціцца ўніз, на зямлю, да сваіх. Але калі злез ён бадай на апошні сук, то заўважыў, што са сваіх не відаць нікога, усе даўно пабеглі кудысьці ўбок, у лагчыну, адкуль чуваць былі частыя стрэлы. Пад хвойяй выстраілася больш чым сотня коннікаў, і перад імі сядзеў на кані зусім незнаёмы чалавек і нешта таропка, спяшаючыся, гаварыў да іх і злосна пакрыкваў, паказваючы рукой на лагчыну. І толькі гэта чалавек пад дрэвам шабелькай махнуў, нейкую каманду пракрычаў, як Мішка, доўга не разважаючы і не думаючы аб парашутах, як дуж гоцнуўся з дрэва і так ёмка патрапіў, што адразу апынуўся на кані ззаду ў конніка. І толькі сеў — ды лапамі за штаны, і пачаў так шкуматаць іх, што аж пыл паляцеў. І што тут нарабілася, Мішка і сам не ўяўляў добра потым. Адно памятаў, як зароў ён, скокнуўшы з хвоі, на ўсё сваё мядзведжае горла. Коннікі ўжо шалёна панесліся хто куды, скідаючыся ад страху на зямлю, валочыся па зямлі паміж

дрэў. Усе коні: і тыя, што былі пад дрэвам, і тыя, што ля кулямётаў і ля гарматы, — адразу нібы ашалелі ад яго голасу, храплі, пырскаліся пенай і шалёна імчалі, не разбіраючы ні лесу, ні дарог, ні блытаных лесавых сцежак. А з лагчыны, куды прымушаны быў адступіць Мішкаў трэці батальён перад нечаканым нападам польскіх уланаў¹, ужо чулася моцнае «ўра», і ашчаціненыя штыкамі чырвонаармейцы вярталіся назад, падбіраючы за сабою польскія кулямёты і гарматы, ловячы перапалоханых польскіх коней, беручы ў палон коннікаў. Мішка ўсё яшчэ сядзеў на кані, з якога даўно зваліўся коннік з ненавіснай для Мішкі сінняй адзежынай. Конь шалёна насіўся па лесе, і каб не скінуцца з яго, Мішка ўхапіўся за грыву і пярэднімі лапамі моцна ашчарэпіў конскую шыю. Урэшце абяссілены конь на хвіліну спыніўся, і спрытны Мішка хутка саскочыў на зямлю, не маючы асаблівага жадання шалёна гарцаваць па лесе.

Да Мішкі падбеглі чырвонаармейцы.


— Ну і малайчына Мішка! Ты ж проста герой, Міхайла Іванавіч! Ну і Таптыгін! Гэтакіх спраў нарабіў!

Мішка быў задаволены. Як-ніяк яго ўпершыню назвалі сапраўдным лесавым імем, паважаным Міхайлам Іванавічам Таптыгінным, як звалі яго прадзедаў і дзядоў. І толькі крышку саромеўся Мішка і ўсё ніяк не мог раскумекаць як след, чаму гэта нарабіліся такія незразумелыя для яго справы і цэлы атрад коннікаў быў разбіты ўшчэнт.


Такім быў апошні геройскі ўчынак нашага Мішкі. Апошні таму, што хутка скончылася вайна.

¹ *Улан* — ваенны з часцей лёгкай кавалерыі; коннік.


Да часткі «Пра Мішкава дзяцінства і аб тым, як ён маліну любіў»

1. Хто такі Мішка? Дзе і з кім ён жыў?
2. Як выхоўвала мядзведзіха малага Мішку? Дакажыце, што маці-мядзведзіца, нягледзячы на строгае выхаванне, вельмі любіла Мішку.
3. Як Мішка забаўляўся ў лесе? Прыгадайце, як ён пазнаёміўся з жабай, чмялём, вожыкам і пчоламі. Чаму навучылі Мішку гэтыя жывёлы?
-  4. Аповесць Міхася Лынькова называецца «Пра смелага ваяку Мішку...». Наколькі апраўдана ўжыванне слова *смеласць* у першым раздзеле?

Да часткі «Пра Вясёлую Бараду і пра чорнага Жука»

1. Якім вы ўяўляеце Вясёлую Бараду?
2. Раскажыце, якім вам бачыцца Жук. Што можна сказаць пра яго характар?
3. Што адметнае ў паводзінах, звычках і захапленнях казла і сабакі? З дапамогай якіх выказаў пісьменніку ўдалося апісаць паводзіны гэтых герояў у час забавы?
-  4. Паразважайце, што аб'ядноўвала такіх розных герояў, як Жук і Барадаты, на чым трымалася іх сяброўства.
5. Як ставіліся байцы да сваіх незвычайных сяброў? Пракаменціруйце сцвярджэнне аўтара: *І не дзіва, што чырвонаармейцы ганарыліся імі.*

Да часткі «Як Мішка трапіў на вайсковую службу»

-  1. Прыгадайце самавольны паход Мішкі па маліны. Звярніце ўвагу на апісанне летняй раніцы ў лесе. Як вы думаеце, чаму аўтар пачаў гэты раздзел апісаннем прыроды:
 - а) каб выразна паказаць месца дзеяння;
 - б) каб даць магчымасць чытачам яскрава ўявіць карціну летняй раніцы ў лесе і стварыць адпаведны настрой;

в) каб перадаць аўтарскае ўзрушэнне і захапленне цудоўным пейзажам;

г) каб паказаць жыццярэадасны характар маленькага свавольніка Мішкі, які захапляецца лясным раздоллем, радуецца жыццю?



2. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Станіслава Жукоўскага «Лес» (гл. форзац 1). Пейзаж напоўнены сонцам, святлом, радасцю жыцця. Ці ёсць што агульнае ў пейзажах, створаных мастаком і пісьменнікам? Звярніце ўвагу на вобразы, фарбы, дэталі, настраёнасць твораў.



3. Прыгадайце першую сустрэчу Мішкі з Барадатым і Жукам. Як трымалі сябе героі? Чаму байцы доўга не маглі памірыць і здружыць медзвездзяня з казлом і сабакам?

4. Раскажыце, як трапіў Мішка на вайсковую службу. Як паставіліся да яго байцы?

5. Вывучыце на памяць урывак ад пачатку раздзела «Як Мішка трапіў на вайсковую службу» і да слоў «І пах ад іх ішоў далёка-далёка, праз лес, праз балота, да самае лесавое дарогі».

Да часткі «Дзіўны хворы, цукар і казлоў тытунь»

1. Чаму Мішка не слухаўся маці-мядзвездзіцы, а даволі хутка прывык да новых абавязкаў сярод салдат, *спраўляўся досыць шчыра, заўзята, і таму любілі яго і паважалі з кожным днём усё больш і больш?*

2. Успомніце, як праходзіла Мішкава служба ў войску.

3. Якая незвычайная хвароба раптам напаткала Мішку? Як пры гэтым адчуваў сябе герой?


4. Што даведаліся пра Мішкаву «хваробу» чырвонаармейцы і доктар?



5. Раскажыце пра сакрэт Мішкі і Вясэлай Барады. Чаму Барадаты *пачаў адчуваць да Мішкі вялікую павагу і прыязнасць?*

6. Чаму байцы трэцяга батальёна, якія з-за Мішкі панеслі матэрыяльныя страты, не адпусцілі медзведзяня на волю, а толькі перасялілі яго на другі воз?

Да часткі «Як Мішку скралі і што з таго выйшла»

1. Пры якіх абставінах знік Мішка? Як гэта ўспрынялі чырвонаармейцы?
2. Падрабязна раскажыце пра «святочную» сустрэчу Мішкі са сваімі сябрамі Жукам і Барадатым.
3. Чым спакусілі байцы суседняга батальёна Мішку і як ён аддзячыў ім за гэта?
-  4. Раскажыце пра Мішкава вяртанне ў родны батальён. Як сустрэлі яго байцы-чырвонаармейцы?
5. Чаму скрадзены Мішка, пражыўшы больш за тыдзень у другім палку, не прыжыўся там і пры зручным выпадку адразу ж уцёк?

Да часткі «Мішка — герой»

1. За што любілі мядзведзя байцы?
2. Раскажыце пра апошні геройскі ўчынак Мішкі. Як яму ўдалося дапамагчы чырвонаармейцам разбіць атрад варожых коннікаў?
3. Чым заслужыў Мішка ўхвалу ад чырвонаармейцаў? Якім пачэсным імем назвалі яны свайго любімца?

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДА РАЗДЗЕЛА _____

1. Абгрунтуйце сцвярджэнне аўтара, што Мішка быў *надзвычай вясёлай асобай. Любіў сябе ўсцешыць і другіх пасмяшыць.*
2. Успомніце прыгоды герояў — сяброў Мішкі, Жука і Барадатага. Якія эпізоды з іх сумеснага жыцця вам

найбольш запомніліся? Якія здарэнні выклікалі ў вас смех?

3. Што ў творы падалося вам неверагодным, казачным?



4. Падрыхтуйце вусную замалёўку пра аднаго з герояў твора (Мішку, Жука ці Барадатага). Прыгадайце найбольш цікавыя здарэнні з яго ўдзелам. Апішыце яго выгляд, звычкі, заняткі, выкажыце свае адносіны да абранага персанажа. Успомніце эпізоды, у якіх выразна праявіўся характар героя.

5. Прывядзіце выразныя доказы, што аўтар ставіцца да сваіх герояў надзвычай добразычліва, з сімпатыяй і лёгкім гумарам.



6. Які эпізод твора вы абавязкова выбралі б для ўласнай экранізацыі? Чаму?



7. Калі б вам прапанавалі працягнуць аповед пра герояў твора, якія далейшыя жыццёвыя дарогі абралі б вы для баявых сяброў? Паразважайце, што магло б здарыцца пасля вайны з Мішкам, Жукам, Барада-тым. Прыдумайце для іх новыя прыгоды.



8. Выканайце тэставае заданне да тэмы «Міхась Лынькоў. “Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў“».

КАРОТКІ СЛОЎНІК ЛІТАРАТУРНЫХ ПАНЯЦЦЯЎ

Апавяданне — невялікі праязічны твор, у якім расказваецца пра асобную падзею або здарэнне ў жыцці героя. Мае невялікую колькасць персанажаў, дзеянне адбываецца на працягу невялікага адрэзка часу. Таксама тып маўлення (разам з апісаннем і разважаннем).

Апісанне — падрабязная перадача (абмалёўка) уласцівасцей, рыс, якасцей чалавека або жывёлы, а таксама прадметаў, рэчаў, з'яў жыцця, карцін прыроды (партрэт, пейзаж, інтэр'ер і інш.). Тып маўлення (разам з апавяданнем і разважаннем).

Ап'овед (паведамленне) — спосаб раскрыцця зместу твора праз апавяданне, расказ пра падзеі, паводзіны, учынкi герояў, іх узаемаадносіны.

Ап'овесць — пераважна праязічны мастацкі твор, у якім расказваецца пра падзеі, што адбываюцца на працягу значнага перыяду жыцця галоўнага героя, раскрываюцца яго ўзаемаадносіны з іншымі персанажамі.

Драматызм — напружанасць сітуацыі, падзеі, эпізоду, сюжэта; стан, звязаны з напружаным перажываннем нейкіх супярэчнасцей.

Дэталі — рыса, выразная падрабязнасць у паказе паводзін, у апісанні знешнасці героя, абстаноўкі, інтэр'еру, пэўны момант у дзеянні твора. У якасці дэталі можа выступаць нейкі прадмет, пах, колер, гук і інш. Важны сродак характарыстыкі героя, паказу ўзаемаадносін персанажаў. Надае карціне, эпізоду эмацыянальную афарбоўку, дапамагае зразумець характар героя і абставіны, у якіх ён дзейнічае. *Побач ляжала яго торбачка з раструшчаным пад салдацкім ботам пеналам. Ды выпалі з-за пазухі і ляжалі ў пыле запазнелыя восеньскія васількі. Сінімі васількамі адцвіталі і вочы хлопчыка* (М. Лынькоў).

Ір'онія — мастацкі прыём, спосаб камічнага паказу, у аснове якога ляжыць стоеная насмешка: гаворыцца нібыта добрае, а

падразумяваецца зусім адваротнае (*тоненькі, як бочка; весела, як рыбцы на кручку; любіць, як сабака палку*).

Камічнае — тое, што выклікае смех, смешнае ў жыцці і ў мастацтве. Своеасаблівая форма мастацкай крытыкі адмоўных з’яў у жыцці і чалавечых паводзінах, характарах шляхам высмейвання. Грунтуецца на супярэчнасцях паміж сапраўднай сутнасцю з’явы і формай яе праяўлення, напрыклад, *калі чалавек нікчэмны, абмежаваны выдае сябе за высакароднага, культурнага, а баязлівец — за смелага, бясстрашнага*.

Літарату́рны геро́й — дзеючая асоба ў мастацкім творы, якая надзелена адметнымі рысамі характару.

Падтэкст — стоеная думка, пачуццё, эмоцыя, якія не выказаны непасрэдна, але ўгадваюцца ў мастацкіх дэталях, рэпліках персанажаў, будове твора і інш.

Партрэ́т — апісанне знешняга выгляду героя (яго твару, фігуры, адзення, манеры паводзіць сябе, мовы), якое дае ўяўленне пра гэтага чалавека, а таксама перадае адносіны да яго аўтара ці апавядальніка.

Пейза́ж — карціна прыроды ў літаратурным творы, якая не толькі дае магчымасць уявіць месца дзеяння, але часам характарызуе душэўны стан аўтара або героя.

Прыго́дніцкі твор — твор, у якім распавядаецца пра незвычайныя прыгоды літаратурных герояў, іх падарожжы.

Разважа́нне — паслядоўнае выкладанне сваіх думак, меркаванняў, высноў. Тып маўлення.

Сюжэ́т — сістэма падзей у творы, у дынаміцы якіх развіваюцца і раскрываюцца характары. Выдзяляюць наступныя этапы сюжэта: *экспазіцыя, завязка, развіццё дзеяння, кульмінацыя, развязка*.

Тэ́ма — жыццёвая з’ява ці падзея або кола з’яў ці падзей, якія адлюстраваны ў творы.

Спіс выкарыстаных крыніц у дзвюх частках

Беларускі фальклор : энцыклапедыя : у 2 т. — Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2005.

Васіль Шаранговіч : кніжная графіка. Станкавая графіка. Акварэль. Малюнак. — Мінск : Беларусь, 2008.

Віктар Барабанцаў. Жывапіс. — Мінск : РУПИС, 2004.

Владимир Маслеников. — Минск : Полиграфт, 2006.

Вытокі песні. Аўтабіяграфіі беларускіх пісьменнікаў. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1973.

Елена Бархаткова. Живопись. Каталог. — Минск : Четыре четверти, 2015.

Лазука, Б. А. Гісторыя беларускага мастацтва : у 2 т. / Б. А. Лазука. — Мінск : Беларусь, 2007.

Магілёўскі абласны мастацкі музей імя П. В. Масленікава. — Магілёў : АмеліяПринт, 2012.

Мальдзіс, А. Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча / А. Мальдзіс. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1990.

Мастацкая галерэя ганаровага грамадзяніна г. Лагойска Сяргея Давідовіча. Каталог выставы. — Мінск : Мінскі абласны цэнтр народнай творчасці, 2013.

Мастацтва Беларусі. Беларускі саюз мастакоў. Альбом. — М. : Галарт, 2010.

Мастацтва ў школе. Жывапіс, скульптура. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2008.

Мая зямля. Жывапіс беларускіх мастакоў. — Мінск : часопіс «Мастацтва», НВКФ «Сімон», 1996.

Міхаіл Савіцкі. — Мінск : Беларусь, 1982.

Тамара Батакова-Мацвеевка. Жывапіс. — Мінск, 2002.

Традыцыі і сучаснасць : альбом-каталог рэсп. маст. выст. / аўт. тэксту і ўклад. Г. А. Фатыхава. — Мінск : Друк-С, 2009.

Шаранговіч, Н. В. Гаўрыіл Вашчанка. Народжаны Палесем : нататкі пра жыццё і творчасць / Н. В. Шаранговіч. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2008.

Эдуард Римарович. Живопись. Монументальное искусство. — Белорусский союз художников. — Минск, 2006.

ЗМЕСТ

СЦЕЖКАМІ ДЗЯЦІНСТВА

Я. Колас. Дарэктар (<i>Урыўкі з паэмы «Новая зямля»</i>)	4
Я. Колас. У старых дубах (<i>Скарочана</i>)	14
Пра тэму літаратурнага твора	19
М. Лынькоў. Васількі	21
В. Зуёнак. «Прыйдзі аднойчы...»	32
А. Кудравец. Цітаўкі	34
Пра сюжэт літаратурнага твора	46
Г. Далідовіч. Страта	48
М. Лужанін. Добры хлопец Дзік (<i>Скарочана</i>)	65
У. Караткевіч. Былі ў мяне мядзведзі (<i>Скарочана</i>)	81
Пра літаратурнага героя	97
<i>Пытанні і заданні да раздзела</i>	101

ПРЫГОДЫ І ПАДАРОЖЖЫ

М. Лынькоў. Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў (<i>Скарочана</i>)	103
<i>Пытанні і заданні да раздзела</i>	138
<i>Кароткі слоўнік літаратурных паняццяў</i>	140
<i>Спіс выкарыстаных крыніц</i>	142

(Назва ўстановы адукацыі)

Навучальны год	Імя і прозвішча вучня	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака вучню за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			

Вучэбнае выданне

Жуковіч Мікалай Васільевіч
Праскаловіч Вольга Уладзіміраўна
Цітова Людміла Канстанцінаўна

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

Вучэбны дапаможнік для **5** класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

У дзвюх частках

Частка 2

Нач. рэдакцыйна-выдавецкага аддзела *С. П. Маляўка*

Рэдактар *Л. Ф. Леўкіна*

Вокладка мастака *Г. А. Ламанавай*

Мастацкі рэдактар *З. П. Болцікава*

Мастакі *В. В. Дударэнка, Г. А. Ламанавы*

Камп'ютарная вёрстка *І. У. Шутко*

Карэктары *Н. В. Федарэнка, Г. М. Мазіна*

Падпісана да друку 03.11.2021. Фармат 70×90/16.

Папера афсетная. Друк афсетны. Ум. друк. арк. 10,53.

Ул.-выд. арк. 5,5. Тыраж 139 407 экз. Заказ

Навукова-метадычная ўстанова «Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/263 ад 02.04.2014. Вул. Караля, 16, 220004, г. Мінск

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 2/3 ад 04.10.2013. Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, г. Мінск

Правообладатель Национальный институт образования